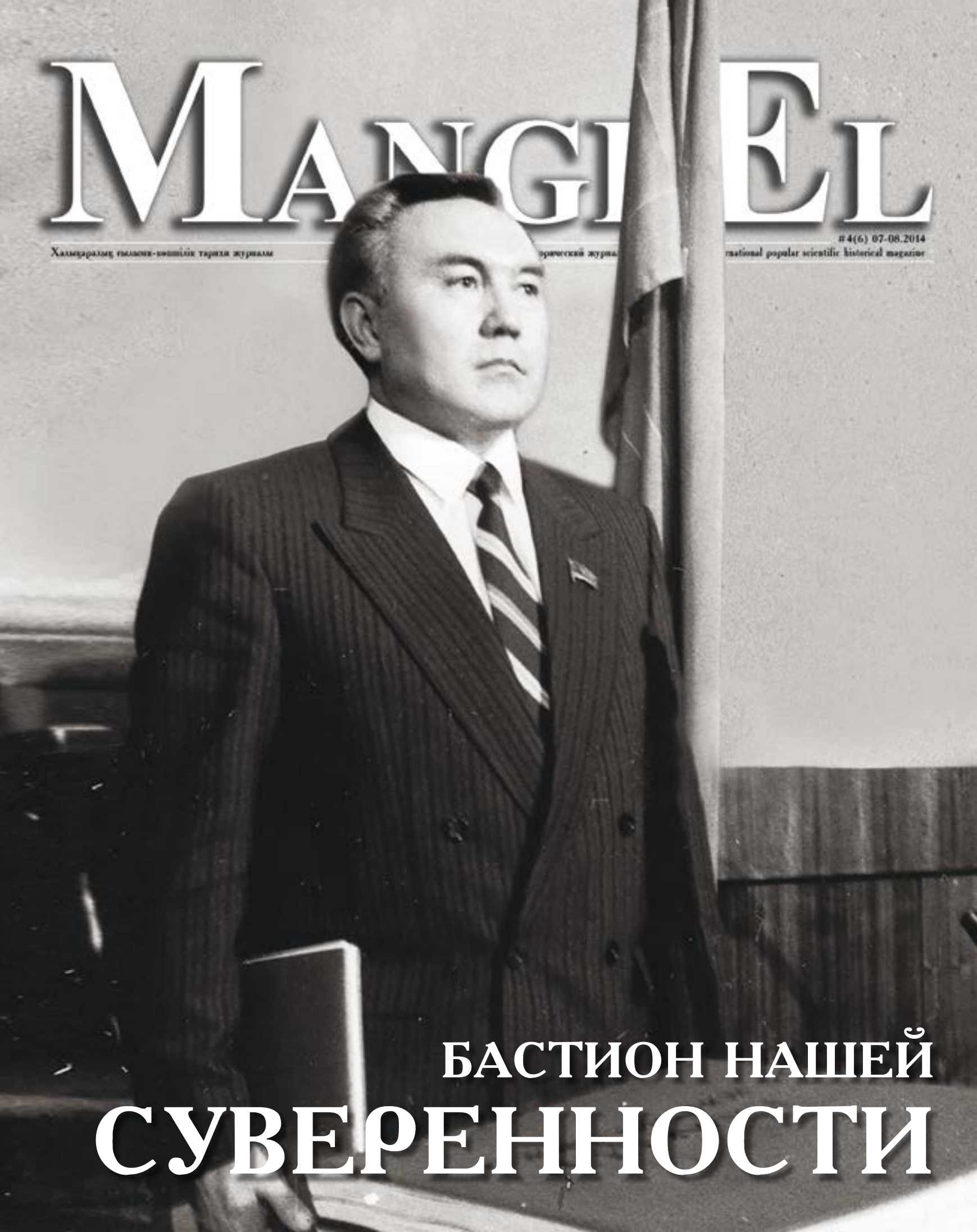


MANGI E1

Халықаралық ғылым-көпшілік тарихи журнал

исторический журнал

#4(6) 07-08.2014
international popular scientific historical magazine



БАСТИОН НАШЕЙ
СУВЕРЕННОСТИ



МЫ - НАРОД КАЗАХСТАНА



РЕДАКТОР ПАЙЫМЫ
СЛОВО РЕДАКТОРА
EDITOR-IN-CHIEF'S WORD



*Ерлан СЫДЫҚОВ,
председатель
Национального конгресса историков*

В этом году мы в очередной раз отмечаем самый священный и главнейший для всех нас праздник — день Конституции Республики Казахстан. 30 августа 1995 года на общереспубликанском референдуме был принят основной закон нашей страны.

В судьбоносном документе закрепляются важные принципы и назначения, функции и основы организации, различные формы и методы деятельности казахской государственности. Он устанавливает пределы и характер государственного регулирования во всех сферах нашей жизни, а также взаимоотношения государства с его гражданами, обеспечивая защиту их прав и свобод, чести и достоинства.

С самого начала обретения Казахстаном независимости мы уверенно взяли курс «на построение демократического и светского государства, формирования рыночной экономики, обеспечение защиты наиболее уязвимых слоев общества, гражданского мира, внутренней стабильности, развитие «нового казахстанского патриотизма», построения «вечного государства».

В настоящее время, когда в мире несколько нивелируются общепринятые международные нормы, особенно важным становятся вопросы сохранения нашей независимости, унитарности, обеспечения мира и согласия в «общем доме», а

также незыблемости территориальной целостности страны.

Мы должны еще крепче сплотиться вокруг общенационального Лидера Н.А. Назарбаева во имя сохранения и дальнейшего укрепления нашей государственности, истоки которой уходят в седую древность. За эту независимость сложили головы не одно поколение предков.

Неслучайно в преамбуле нашей Конституции имеются выстраданные гражданами нашей полиэтнической страны строки: «Мы, народ Казахстана, объединенный общей исторической судьбой, созидавая государственность на исконной казахской земле, сознавая себя миролюбивым гражданским обществом, приверженным идеалам свободы, равенства и согласия, желая занять достойное место в мировом сообществе, осознавая свою высокую ответственность перед нынешним и будущими поколениями, исходя из своего суверенного права, принимаем настоящую Конституцию!»

И нет тени сомнения в том, что на исконно казахской земле будет храниться мир на вечные века. Никому не удастся расшатать наше единство.

Народ своей страны, «объединенный общей исторической судьбой», будет и дальше созидать во имя построения сильного и могучего государства, в котором будут комфортно и безопасно жить все, независимо от национальной, конфессиональной и иной принадлежности.

ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА / В ПОТОКЕ ИСТОРИИ / IN THE STREAM OF HISTORY

- 10-19** Ә. Дербісәлі. Кердері және кердеріліктер
 А. Дербисали. Кердеры и кердерийцы
 A. Derbissali. Kerder and Kerderians
- 20-23** Б.Аяған. ЕАОК және ЕО: тарихи сабақтастық
 Б. Аяған. ЕАЭС и ЕС: исторические параллели
 B. Ayagan. Eurasian Economic Union and European Union: Historical Parallels
- 24-29** Б.Көмеков. Түркістан: уақыт және кеңістік тағылымы
 Б. Кумеков. Туркестан во времени и пространстве
 B. Kumekov. Turkestan in Time and Space

КӨШПЕЛЛЕРДІҢ ҰЛЫ МҰРАСЫ/ ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ НОМАДОВ/ THE GREAT HERITAGE OF NOMADS

- 32-39** Ғ. Қарасаев. Алтай ақиқаты
 Г. Карасаев. Алтай. Взгляд из прошлого
 G. Karassayev. A view from the past

ҰЛТ ҚАЗЫНАСЫ / ДОСТОЯНИЕ НАЦИИ / NATIONAL PATRIMONY

- 42-45** Ю. Дорохов. Заратуштра пайғамбардан 500 жыл бұрын
 Ю. Дорохов. За 500 лет до Заратустры
 Y. Dorokhov. 500 years before Zarathustra

ШЕКАРА АСҚАН ОТАНДАСТАР / СООТЕЧЕСТВЕННИКИ. РУБЕЖ / COMPATRIOTS. FRONTIER

- 48-53** Зинетулла Иңсепов: Қазақстан өз ғалымдарын күтеді
 Зинетулла Инсепов: Казахстан ждет своих ученых
 Zinetulla Inseпов: Kazakhstan is waiting for its Scientists
- 54-59** Б.Түкібаев. Алыстағы “Атамекен”
 Б.Түкібаев. Родина близкая — далекая
 B. Tukibayev. Our close and far Motherland
- 60-65** И. Жемений. Ауған қазақтарының көш тарихы
 I. Zhemeneу. Афганские казахи. Трагические судьбы переселенцев
 I. Zhemeneу. Afghan Kazakhs. Tragic fates of immigrants

АШАРШЫЛЫҚ

- 68-73** З. Қабылдинов. Үзілген үміт
 З. Кабульдинов. Без права на жизнь
 Z.Kabuldinov. In Search of Salvation

ЖУСАН/ ДЖУСАН /ZHUSSAN

- 76-79** Х. Әбжанов. Темірбек Жүргенов
 Х. Абжанов. Темирбек Жургенов
 K. Abzhanov Temirbek Zhergenov

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ EDITORIAL BOARD

Аяған БҮРКІТБАЙ
 Ахмет ТОҚТАБАЕВ
 Әбсаттар ДЕРБІСӘЛІ
 Бағлан МАЙЛЫБАЕВ
 Бауыржан БАЙТАНАЕВ
 Георгий КАН
 Ғадилбек ШАЛАХМЕТОВ
 Дихан ҚАМЗАБЕКҰЛЫ
 Ералан СЫДЫҚОВ
 Жұлдызбек ӘБЫЛХОЖИН
 Зиябек ҚАБҰЛДИНОВ
 Иманғали ТАСМАҒАМБЕТОВ
 Қаржаубай САРТҚОЖАУЛЫ
 Марат ТАЖИН
 Махмұд ҚАСЫМБЕКОВ
 Мұхтар ҚҰЛ-МҰХАММЕД
 Нұрсан ӘЛІМБАЙ
 Уәлихан ҚАЛИЖАН
 Хангелді ӘБЖАНОВ

Аяған БҮРКІТБАЙ
 Ахмет ТОҚТАБАЕВ
 Әбсаттар ДЕРБІСАЛИ
 Бағлан МАЙЛЫБАЕВ
 Бауыржан БАЙТАНАЕВ
 Ғадилбек ШАЛАХМЕТОВ
 Георгий КАН
 Дихан ҚАМЗАБЕКҰЛЫ
 Ералан СЫДЫКОВ
 Жұлдызбек АБЫЛХОЖИН
 Зиябек КАБУЛДИНОВ
 Иманғали ТАСМАҒАМБЕТОВ
 Каржаубай САРТКОЖАУЛЫ
 Марат ТАЖИН
 Мухтар КУЛ-МУХАММЕД
 Махмуд КАСЫМБЕКОВ
 Нурсан АЛИМБАЙ
 Уалихан КАЛИЖАН
 Хангелди АБЖАНОВ

Ayagan BURKITBAY
 Akhmet TOKTABAYEV
 Absattar DERBISALI
 Baglan MAYLYBAYEV
 Bauirzhan BAYTANAYEV
 Gadiibek SHALAKHMETOV
 Georgy KAN
 Dikhan KAMZABEKULY
 Yerlan SYDYKOV
 Zhuldyzbek ABYLKHOZHYN
 Ziyabek KABUL'DINOV
 Imangali TASMAGAMBETOV
 Karzhaubay SARTKOZHAYULY
 Marat TAZHIN
 Mukhtar KUL-MUKHAMMED
 Makhmud KASSYMBEKOV
 Nursan ALIMBAY
 Ualikhan KALIZHAN
 Khangeldi ABZHANOV

МЕН ЖАНБАСАМ.../ ДЛЯ ТОГО, ЧТОБЫ БЫТЬ /IN ORDER TO BE

- 82-89** С. Аққұлы. Алаш көсемінің абақты эпопеясы
С. Аккулы. Уйти, чтобы вернуться
S. Kh. Akkuly. To leave in order to return
- 90-97** Р.Тұрысбек. «Ақбілек» әлемінің ақиқаты
Р. Турысбек. Истина мира «Акбилек»
R. Turysbek. The “Akbilek” verity
- 98-103** Д. Қасымов. Қызылжар
Д. Касымов. Кызылжар
D. Kassymov. Kyzylzhar

ҰҚСАП БАҚ!/ ПОД ЗНАКОМ «П»/ UNDER THE SIGN OF «П»

- 107-113** А. Кемелбаева. Әлкей Марғұлан әлемі
А. Кемелбаева. Мир Алкея Маргулана
A. Kemelbayeva. Alkey Margulan's world
- 114-121** Әди Шәріпов. Қалдырған ізі мәңгілік
Адий Шарипов. След оставляющий
Unrecognized Hero

ҰЛЫ ЖЕҢІСТІҢ ЖЕМІСІ / ЦЕНА ПОБЕДЫ / THE PRICE OF VICTORY

- 124-127** К. Алдажұманов. Шырғалаңсыз шындық
К. Алдажұманов. Опровержению не подлежит
K. Aldazhumanov. Not to be refuted
- 128-133** Г. Куманев. Өмір үшін от кешкен
Г. Куманев. Бессмертный подвиг во имя жизни
G. Kumanev. Immortal Feat for the Sake of Life
- 134-139** Г. Көбенова. Аяусыз тағдыр
Г. Кобенова. Выжившие во времени
G.Kobenova. Those who survived in the flow of time

АЙТАЙЫН ДЕГЕНІМ/ К СЛОВУ СКАЗАТЬ/ BY THE WAY

- 142-147** В. Сергейчук. Қазақстандағы украин халқы: Тарих және қазіргі кезең
В. Сергийчук. Украинство в Казахстане. История и современность.
V. Sergiychuk. Rivival of Ukraininan Traditions in Kazakhstan: History and the Present

КҮН ТӘРТІБІНДЕ/ НА ПОВЕСТКЕ ДНЯ / ON THE AGENDA

- 150-151** «Қашқария сапары: алты мың шақырым жол
Кашгария. Шесть тысяч километров пути
Kashgariya. A six thousand kilometers' journey
- 152-153** Күтпеген нәтиже
Результаты превзошли ожидания
Results exceeded expretations
- 154-159** А. Досымбаева. Кең дала — менің үйім
А. Досымбаева. Степь моя- мой дом
A. Dossymbayeva. My steppe is my home
- 160-161** 1914 жыл. Тарихтағы бір күн
День в истории. Год 1914
A day in history. 1914

«Mangı El» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналы
02.08.2013ж. ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркеліп,
№13768-Ж куәлігі берілген.
Құрылтайшы: «Қазақстан тарихшылары ұлттық конгресі»
қоғамдық бірлестігі

Международный научно-популярный исторический журнал «Mangı El»
Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации РК
Свидетельство №13768-Ж от 02.08.2013
Учредитель: Общественное объединение
«Национальный конгресс историков Казахстана»

International popular scientific historical magazine “Mangı El”
Registered in the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan. Certificate № 13768-Ж from 02.08.2013
Founder: public association
“The National Congress of the Historians of Kazakhstan”

Бас редактор:
Ерлан СЫДЫҚОВ
Мәуапты редактор:
Ержан САДВАҚАСОВА
Қазақ бөлімінің редакторы:
Баярбек ТУКІБАЙ
Ағылшын бөлімінің редакторы:
Олеся КОМОВА
Журналистер:
Светлана РЕЗНИКОВА
Данара СЕМБАЕВА
Корректортар:
Валентина КАРПЕНКО
Гүлзабира ШӘУЕНОВА
Фаниа ТУССУПОВА
Көрнеушілер:
Данара СЕМБАЕВА
Кирилл ПЛЕШКОВ
Николай НЕКИПЕЛОВ
Фотолаші:
Ербол ЕРДЕНБЕК
Детектившілер:
Айдос КАДЫРКАН
Данара СЕМБАЕВА

Главный редактор:
Ерлан СЫДЫКОВ
Отвественный редактор:
Ержан САДВАКАСОВА
Редактор казахской редакции:
Баярбек ТУКИБАЙ
Редактор английской редакции:
Олеся КОМОВА
Журналисты:
Светлана РЕЗНИКОВА
Данара СЕМБAYEVA
Корректоры:
Валентина КАРПЕНКО
Гүлзабира ШАУЕНОВА
Фания ТУССУПОВА
Дизайнеры:
Данара СЕМБАЕВА
Кирилл ПЛЕШКОВ
Николай НЕКИПЕЛОВ
Фотограф:
Ербол ЕРДЕНБЕК
Верстальники:
Айдос КАДЫРКАН
Данара СЕМБАЕВА

Editor-in-chief:
Yerlan SYDYKOV
Managing editor:
Yerzhan SADVAKASSOVA
Editor of Kazakh version:
Bayarbek TUKIBAY
Editor of English version:
Olesya KOMOVA
Journalists:
Svetlana REZNIKOVA
Danara SEMBAYEVA
Proof-readers:
Valentina KARPENKO
Gulzabira SHAUENOVA
Fania TUSSUPOVA
Designers:
Danara SEMBAYEVA
Kirill PLESHKOV
Nikolay NEKIPPELOV
Photographer:
Yerbol YERDENBEK
Resetmakers:
Aydos KADYRKAN
Danara SEMBAYEVA

Мекенжай:
Қазақстан Республикасы,
010008, Астана қаласы,
Мирзоян көшесі, 2.
А.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Бас әкімшілік ғимарат, 136 кабинет
Тел.: +7 (7172) 709-548, 709-500
(ішкі байланыс: 31-116, 31-118)
e-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Тарадымы: 3000 дана
Шығу мерзімі:
екі айда 1 рет

Журнал «Print House Geron»
баспаханасында басылып шықты.
Мекен-жайы: Алматы қаласы,
Сәтбаев көшесі 30А/3, офис 124

Контакты:
Қазақстан, 010008,
г. Астана, ул. Мирзояна, 2.
Евразийский национальный
университет имени А.Н. Гумилева
Главный административный корпус,
136 кабинет
Тел.: +7 (7172) 709-548,
709-500 (вн.31-116, 31-118)
e-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Тираж: 3000 экз.
Периодичность:
1 раз в два месяца

Отпечатано в типографии
«Print House Geron»
г. Алматы, ул.Сатпаева, 30А/3,
офис 124

Contacts:
010008, Mirzoyan str. 2,
Astana, Kazakhstan
L.N. Gumilyov Eurasian
National University
The main administrative campus,
office 136
Tel.: +7 (7172) 709-548,
709-500 (internal 31-116, 31-118)
E-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Circulation: 3000 issues
Periodicity:
once every two months

Printed in «Print House Geron»
printing-office.
Almaty, Satpayeva street, 30A/3,
office 124



*«Халық — биліктің қайнар-көзі,
Конституция — көптің киелі сөзі»*

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ



***ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА
В ПОТОКЕ ИСТОРИИ
IN THE STREAM OF HISTORY***

ОДНА СТРАНА -

Необходимо постоянно помнить, что государственность - это не милость, полученная от небес, а грамотное использование того исторического шанса, который дается только одному поколению в истории. Это реальное поле для консолидации всех патриотически настроенных сил, всех казахстанцев, прежде всего казахского народа. Этого не понимает или не хочет понимать только тот, кто безразличен к судьбе своей Родины и ее будущему. Нельзя сводить проблемы развития Казахстана только к внутренним причинам. Мир в целом вступил в критическое десятилетие. Сильное государство в нестабильной внешней среде - это главная гарантия сохранения независимости. Иного нам не дано.

Нурсултан НАЗАРБАЕВ,
Президент Республики Казахстан



ОДНА СУДЬБА

С 1867 по 1917 годы в Казахстане, в условиях царской России, действовало так называемое Временное положение об управлении Степным краем. В соответствии с ним на протяжении полувека в Казахстане 1 раз в 2 года проводились выборы волостных управителей, причем путем косвенного голосования через выборщиков. Такая практика привела к сильнейшей раздробленности в казахском социуме. На мелкие группировки в борьбе за иллюзорную власть делились даже не крупные регионы, а небольшие по территории и численности волости, входившие в состав тогдашних уездов. Мы до сих пор ощущаем негативные отголоски этого, специально организованного раскола между людьми.

Нурсултан НАЗАРБАЕВ,
Президент Республики
Казахстан





Абсаггар ДЕРБИСАЛИ
директор Института Востоковедения
им. Р.Б.Сулейменова

КЕР ДЕРЫ И





КЕР ДЕРҲИЙЦЫ



КРОМЕ ГОРОДОВ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА И ПОБЕРЕЖЬЯ СЫРДАРЬИ,
ИЗВЕСТНЫХ СВОЕЙ ПРИВЕРЖЕННОСТЬЮ ИСЛАМСКИМ ТРАДИЦИЯМ,
НАУЧНЫМИ И ДУХОВНЫМИ ЦЕНТРАМИ БЫЛИ И ДРУГИЕ КУЛЬТУРНЫЕ
ОЧАГИ, В ЧАСТНОСТИ, НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ,
НЕКОГДА ОТНОСИВШИЕСЯ К ТЕРРИТОРИИ ХОРЕЗМСКОГО КРАЯ,
НАСЕЛЕННЫЕ КАЗАХСКИМИ ПЛЕМЕНАМИ И РОДАМИ.
ОНИ ТО И СТАЛИ РОДИНОЙ МНОГИХ УЧЕНЫХ

Ислам пришел в Хорезм в начале VIII века и привнес свою лепту в культуру местного населения. В то время страной руководили хорезмцы. Регионом несколько веков владели три династии: первой была династия знаменитого Махмуда Газнауи (970-1030). Затем, власть перешла к Алтыншашу (1017-1043). Но, самой известной была династия Ануштегина Гуршах (1077-1220). Хорезм расцвел в X-XIII веках. Его гордостью были знаменитый математик, астроном и географ: Абу Абдулла Мухаммед ибн Муса ал-Хорезми (783-850), Абу Райхан аль-Бируни (973-1048), Абу Али Ибн Сина (980-1037) ставшие символом науки не только исламского мира, но и всего человечества.

В округе, в городах Гургандж (древний Ургенч), Хиве и др. строились мечети, медресе, караван-сарай, открывались центры культуры и искусства. Именно здесь были написаны трактаты, посвященные различным отраслям науки и знаний. Гордостью Хорезма стал ученый в области исламских наук и арабского языка и литературы Абу-л Касым аз-Замахшари (1075-1144).

Абу Абдулла Мухаммед Муса аль-Хорезми жил в Хиве. Впоследствии, переехал в Багдад в поисках знаний. В мировой науке он известен как «отец алгебры». Его труды, начиная с XII века, переводятся

на латынь, отсюда имя ученого становится известным и в европейском мире.

Об ученых-выходцах из города Кердери и расположенного рядом Баратакина, и других поселений, крепостей, населенных пунктов, относящихся к Хорезмскому краю, есть сведения в трудах аль-Мукаддаси, Ибн ал-Асира, Ибн ал-Жаузи, ат-Табари, Йакута ал-Хамауи, ал-Идриси, ан-Нуайри, ас-Суйути. Судя по всему, сегодняшние казахи из рода Кердери, являются потомками тех самых хорезмских мудрецов, внесших свой вклад в науку и культуру древнего края.

Что же написано в арабских источниках о Кердере и кердерийцах?

Аль-Мукаддаси аль-Башшари (X в.) в «Ахсан ат-такасим фи магрифати-л акалим» — «Прекрасные разделы об ознакомлении с краем», несколько раз упоминает Кердер. Отмечает, что Кердер и есть название реки: «Кердер начинается с конца селения (касаба) на (расстоянии) четырех фарсахов и четырех близко расположенных местностей и образует одну реку».

Мадж ад-дин Мухаммед Фирузабади (1329-1414) в «Ал-Камус ал-мухите» о Кердере и «Баратакине» говорит: «Таратекин (Баратекин). Это слово относится к говору аджамцев (не арабов). Это Касаба (село)

Кердера».

Аз-Захаби (1274-1348), в «Сйиару-л аглам ан-нубала» — «Биография богобоязненных людей» пишет, что «Баратакин подчиняется Кердеру. Кердер — большой регион в Хорезмском крае».

Йакут аль-Хамауи ар-Руми (1179-1229) в «Му'джам аль-булдан» обосновывает: «Это район (нахийя), т.е. один из районов Хорезма, или он является пределом территории тюрок».

Теперь остановимся на данных о жизни и творчестве некоторых знаменитых кердерийцев.

Абу-л Мафахир Тадж ад-дин Абд аль-Гафур (Абд ал-Гаффар) бин Лукман бин Мухаммед ал-Кердери (1116-1167) жил в годы расцвета Хорезма.

В источниках ученый из Кердера именуется как Абд ал-Кадр бин Лукман ал-Кердери. Но, по другим документам удалось уточнить его полное имя — Абу-л Мафахир Тадж ад-дин Абд ал-Гафур (Абд ал-Гаффар) бин Лукман бин Мухаммед ал-Ханафи ал-Кердери. В народе он был известен и как «Шамс аль-айимма» — «Светоч имамов».

Абу-л Мафахир аль-Кердери изучая фикх — мусульманское право, брал уроки у великого ученого ханафита Абу-л Фазла Абд ар-Рахмана ибн Мухаммеда ал-Кирмани (1065-1149). А во времена Нур ад-дина Махмуда бин Занки (XII в.) был судьей города Халаб в Шаме (Сирии).

Труды посвящены основам фикха (мусульманской юриспруденции): «Шарх «ал-Жами ас-сагир» уа Жами аль-кабир» — «Комментарий к малому и большому сборнику», «Шарх аз-зиядат» — «Комментарий к дополнению» представляют собой комментарий к трудам ученого-ханафита Абу-л Абдалла Мухаммеда бин ал-Хасана бин Фархада аш-Шайбани (749-805). В них анализируются разделы шариата, на которые затруднились ответить признанные ученые. Он также дал научный комментарий и на другие сочинения Абу-л Фадла Рухн ад-дина Абд ар-Рахмана ал-Кирмани (1065–1140): «Ат-Тажрид» — («Абстрактное») и «Ал-Муфид уа-л мазид» («Полезное и дополнительное»).

Большинство трудов Абд ал-Гафура ал-Кердери, которого иногда называли «Шараф ал-кудат» («Слава судей»), посвящены, как выше отмечено, фикху (мусульманским законам). В них он рассказывает об основной проблеме, а затем рассматривает вытекающие из нее вопросы.

Индийский ученый ханафит Мухаммед Абд ал-Хайй ал-Лакнауи ал-Хинди (1848-1886) пишет: «У него еще есть книга, написанная на языке народа «Ауам» (?) — «Баян альфаз тажри».

Египетский историк Касым бин Кутлубуга (1399-1474) в «Тадж ат-таражим» — «Корона биографий» упоминает, что «Он был религиозным и богобоязненным человеком».

Другой средневековый историк Ибн ал-Адим (1192-1262) в «Бугиат ат-талаб фи тарих Халаб» приводит примеры, свидетельствующие о мудрости и находчивости Тадж ад-дина ал-Кердери, когда тот был судьей в Халабе: «Когда шейх Абу-л Хасан аз-Захиди вошел в мечеть Халаба, укрывшись халатом и с капаящими с бороды каплями воды, мечеть была заполнена народом. Он присел возле минбара для отправления богослужения. Молящиеся делились на две группы. Если одни считали, что шейх искренне молится, другие отрицали это. Дошло до того, что каждая группа поклялась: «Если мы не правы, пусть наши жены станут «талак» (разведенными) и уходят из дома».

Обе группы пришли к тогдашнему судье Халаба к Тадж ад-дину ал-Кердери для разрешения своего спора. И тогда Тадж ад-дин ответил им:

- Это вы спросите у самого шейха Абу-л Хусейна. Этот вопрос он знает лучше меня. Он и рассудит вас.

Обе группы пришли к шейху Абу-л Хусейну. Тогда шейх спросил у группы, которая утверждает, что «шейх не отправляет богослужение»:

- Вы видели мое богослужение?

- Нет, клянемся Аллахом, мы этого не видели, - отвечали они.

- Тогда идите. Вы действительно не нарушили свою клятву.

Затем он повернулся к группе, которая утверждала, что шейх искренне отправлял богослужение:

- А вы видели, как я выполнял молитву?

- Да, мы видели, - ответила эта группа. И тогда шейх сказал:

- Идите и вы. Вы действительно тоже не нарушили свою клятву.

Обе группы вернулись к Тадж ад-дину аль-Кердери и рассказали ему об ответах шейха Абу-л Хусейна. И тогда ал-Кердери им ответил: «Он дал вам самый правильный ответ».

Из этого события можно сделать несколько выводов:

1. То, что спорящие мусульмане за ответом пришли к ученому правоведа Тадж ад-дину ал-Кердери, говорит о том, что он был наиболее известным и справедливым судьей своего времени.

2. Ответ судьи «Узнайте у самого шейха ответ», говорит об интеллигентности ученого, о его уважении к власти и находчивости. Он, конечно, мог и сам ответить на этот вопрос, но хотел, чтобы у людей не было сомнений, тем более проанализировав ситуацию, остроумно решил спор людей.

3. Отсюда можем заключить, что во времена ал-Кердери степень богобоязненности и религиозности людей находилась на высоком уровне. Люди заметили, что шейх после омовения с мокрой бородой тотчас приступил к молению. Группа, которая видела все это, была благодарна шейху и хотела быть похожей на него.



4. Вопрос о клятве — объявлении «талак» (развод) своим женам и их приход к известному ученому в поисках истины, свидетельствует о том, что люди в то время соблюдали все пункты закона ислама и готовы были выполнить их.

Мудрый ученый и талантливый судья Халаба Тадж ад-дин ал-Кердери ушел в вечный мир в 562 (1167) году хиджры.

В этой связи, нужно упомянуть ученого аш-Шайбани. Абу Абдулла Мухаммед бин аль-Хасан (749-805) — представитель правовых знаний исламской религии. Родился в Ираке. С юных лет был учеником основателя мазхаба ханафия Абу Ханифы Имам Агзама (699-767) и его последователя Абу Йусуфа. В Медине получил знания у Малик бин Анаса (713-795), основателя мазхаба Маликия.

Ученый жил во времена халифа Харуна ар-Рашида и приложил много усилий для сбора и сохранения наследия Абу Ханифы. К нему и к фикху создал большой и малый справочник. Этим и другими его трудами восхищались не только арабы, но и многие ученые Средней Азии.

«Шамс аль-аймма» - «Светоч имамов». Мухаммед бин Мухаммед бин Абд ас-Саттар ал-Кердери родился в одном из маленьких городков недалеко от Кердера в 599 (1203) году хиджры. Вначале он получает знания у ученого мыслителя ханафита Хорезма Абу-л Фатх (Абу-л Музаффар) Наср ад-дин ал-Муттариза (?-1021). Его учителем также был уроженец казахской земли Жалал ад-дин ас-Сыгнаки. У автора «Шариату-л Ислам» — «Законы Ислама» ал-Имама Хатибзаде слушал хадисы, а позже, для завершения знаний переезжает в Бухару. Здесь, он с Умаром бин Багром аз-Заранжири (1090-1189) получает знания у «Шамс аль-аймма» — «Светочей имамов» Бакра Мухаммеда и аз-Заранжари ал-Халуани (?-1060).

В вопросах знаний Мухаммед бин Абд ас-Саттар был на голову выше своих сверстников. Поэтому жители Бухары уважали его. О нем даже писали: «Это действительно большая личность: он оживил знания о шариате после Абу Зайд ад-Дабуси (?-1039)». Абу Зайд Абдалла бин Умар бин Иса ад-Дабуси, родившийся в городе Дабусия близ Самарканда, был знаменитым ученым ханафитом.

Кердерийский мудрец умер в 642 году хиджры 9-го дня месяца мухаррам (1244) в Бухаре. Его похоронили возле могилы Абдалла ас-Сабазмуни.

У этого сына Кердера обучались его племянник Мухаммед бин Махмуд бин Абд ал-Карим, получивший титул Кахарзаде, Хамид ад-дин ад-Дарир Али ар-Рамуши, а также Хамид ад-дин ал-Кабир Мухаммед бин Мухаммед ал-Бухари, Мухаммед ал-Маймарги и другие.

Мухаммад Абд ал-Хайй ал-Лакнауи ал-Хинди

(1848-1886) пишет:

«Я видел его письмо, написанное как ответ на «Манхул», состоящий из оскорбительных слов Имама ал-Газали (1058-1111) к Иمامу Абу Ханифе (699-767). Во-первых, оно начинается с «Аль-хамду лилляхи рабби-л аламин» и дается расшифровка к каждому слову ал-Газали. Вместе с этим, есть слова благодарности о благих делах, совершенных Абу Ханифой. Это письмо написано очень художественно и многозначительно. Только иногда автор увлекается многословием и оскорбительно высказывается об Иمامе Шафиги и его сторонниках. Однако, они намного уступают обвинениям и оскорблениям, которые наносит Имам аль-Газали по отношению к Абу Ханифе».

Дальше он пишет: «аш-Шейх ал-Имам ал-аллама ал-Хумам Мухаммед бин Мухаммед бин Абд ас-Саттар ал-Кердери ал-Имади. Абу-л-Уажд — кунья. «Шамс ал-аймма» — лакаб. Он сделал многое в решении вопросов о мазхабах. Он дал знания многим своим ученикам».

Мухаммед Абд ал-Хайй в ал-Лакнауи аль-Хинди далее отмечает, что «относительно его имени и года рождения есть различные мнения. Поэтому я еще раз прочитал концовку трактата ас-Сыгнаки (Хусам ад-Дин Хусейн (Хасан) бин Али Хажжаж) «Ан-Нихая шарх аль-Хидая» — «Конец комментария к «ал-Хидая», «Фатх ал-кадири» Ибн ал-Хумама (1388–1457), «Хашияту-л Хидая» Абу Мухаммеда Жалал ад-дина Омар ал-Бахтияри ал-Хуржанди (1232–1292). Когда они ссылались на ал-Хидая, то кердерийского ученого называли «Мухаммед бин Мухаммед Абд ас-Саттар ал-Кердери. Должно быть, это наиболее правильное».

В турецких рукописных фондах имеются следующие труды Мухаммед бин Абд ас-Саттара аль-Кердери:

«Хакку-л мубин фи идъади шубахи-л мубтилин». — «Ясная истина». Рукопись. Библиотека Сулеймания; «Манакиб ал-Имам Агзама» — «Житие Имама Агзама». Рукопись. Библиотека Рашида Эфенди;

«Ар-Рад уа-л интисар ли-л [мазхаб] Абу Ханифа» — «Ответ противникам и приобщение к мазхабу Абу Ханифа». Рукопись. Баязитская библиотека;

«Рисала фи радд ала-л Имам аль-Газали» — «Трактат об ответе Иمامу аль-Газали». Рукопись. Библиотека Сулеймания;

«Китаб фи-р-радд ала ман йуанид Абу Ханифа уа асхаби» — «Книга об ответе на «Абу Ханифы его сторонников». Рукопись. Библиотека Сулеймания;

«Рисала фи-р радд ала-л Жубайни уа-л Газали» — «Трактат об ответе Жубайни и аль-Газали». Рукопись. Библиотека Сулеймания;

«Рисала фи та'ийиди мазхаб ал-Имам Абу Ханифа» — «Трактат о поддержке мазхаба Имама Абу Ханифы». Рукопись. Библиотека Сулеймания.

В процессе изучения жизни и творчества кердерийских и других среднеазиатских ученых, встречаемся со

словом: «Шамс аль-айимма». Что это означает? Словосочетание «Шамс аль-айимма» — религиозный титул «Светоч имамов». Такие звания давались только имамам. В Бухаре во времена караханидов такой титул имели всего пять главных судей (факихов). Не случайно, что двое из них были выходцами из Кердера.

Таким образом, у «Шамс аль-айимма» аль-Кердери получил образование, названный выше его племянник **Мухаммед бин Махмуд ал-Кердери Кахарзаде**.

«Некоторые Мавереннахрские ученые давали своим ученым сыновьям своей сестры титул «Кахарзаде», — пишет турецкий ученый, доктор Ахмед Озел.

У Мухаммеда бин Махмуда получали знания по фикху Абу-л Мухаммед Махмуд бин Мухаммед бин Дауд ал-Афсанджи аль-Бухари ал-Лублуи (1229-1272), а также, Абу-л Баракат Хафиз ад-Дин Абдуллах бин Ахмед бин Махмуд ан-Насафи (?-1310). По этим данным можно предположить, что он родился во времена правления хорезмшахов и умер после нашествия монголов.

Знаменитый на весь мир Хорезм в 20-х годах XIII века был разгромлен монгольскими захватчиками, как впрочем, и многие города Средней Азии и современного Казахстана. Государство Хорезма уничтожено. Султаны - убиты. Наука и образование - загублены. Волею судьбы этот регион теперь подчинен Золотой Орде. Столицей Орды стал город в нижнем течении Волги — Хаджи Тархан (Астрахань) — Сарай Берке.

«Сарай, древний Сарай (по летописи, Большой Сарай, в настоящее время — село Селитренное, Харабалинского района, Астраханской области) является знаменитой столицей Золотой Орды. Его основал Батый в 1254 году. Оно располагалась в нижнем течении Волги у побережья Ахтубы. Сарай превратился в значительный торговый центр на пути из Азии в Европу.

«В Сарае Бату было множество высотных дворцов, мечетей, торговых домов, мазар», — так записано в Казахской Советской Энциклопедии. Однако, столицей Золотой Орды были и «Сарай-Берке» и «Новый Сарай», (нынешнее село Царево Ленинского района Волгоградской области). Его основы закладывал Берке хан (примерно в 1260 году). Сарай-Берке особенно процветал в I-ой половине XIV века.

В 1333 году город посетил арабский (марокканский) путешественник Ибн Баттута (1304-1377), писавший: «Сарай Берке - один из самых замечательных городов, построенный на ровной местности. Здесь много людей, красивые улицы и прекрасные базары. В городе проживают разные народы: монголы, асы, кипчаки, греки, русские и византийцы».

Начиная с 1361 года, «Сарай Берке» постоянно завоевывался наследниками ханского престола. Окончательно этот город в 1395 году был разрушен Хромым Тимуром (1336-1405)».

Во второй половине XIV века Хорезм вновь

оживился, стали возрождаться наука и образование.

Из кердерийцев вышло немало ученых и в начале XIV, и во второй половине XV века. Большинство из них были Исламскими учеными. Если их рассматривать во временном разрезе, то сразу вспоминаются те из них, кто жил после монгольского нашествия.

Выходец из современного города Феодосия (прежний Кафа) в Крыму Махмуд ибн Сулейман ал-Кафауи (?-1582/1583) в «Катаиб аглам ал-ахйар мин фукаха мазхаб ан-Нугман аль-мухтар» приводит следующие данные о выходцах из Кердера.

...КОГДА-ТО КРЫМ И ХАДЖИ ТАРХАН БЫЛИ ЦЕНТРАМИ НАУКИ И ЗНАНИЙ, А В НЫНЕШНЕЙ АСТРАХАНИ ЖИЛИ И РАСПРОСТРАНЯЛИ ЗНАНИЯ ТАКИЕ УЧЕНЫЕ, КАК ШАРАФ АД-ДИН ИБН КАМАЛ АЛЬ-КИРИМИ, АЛ-МАУЛА СИРАДЖ АД-ДИН АЛ-КИРИМИ ШЕЙХ АЛЬ-ХАДЖИ ТАРХАНИ. ЗДЕСЬ КИПЕЛА НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ, ПРОСЛАВЛЯЛИСЬ БЕСЦЕННЫЕ ЗНАНИЯ И ЗАРОЖДАЛИСЬ ФИЛОСОФСКИЕ МЫСЛИ. К СОЖАЛЕНИЮ, ПОЗЖЕ, ПОСЛЕ ЗАВОЕВАНИЯ ЭТИХ ЗЕМЕЛЬ И ПРЕВРАЩЕНИЯ ИХ В КОЛОНИЮ РОССИИ, ИСЛАМСКИЕ ТРАДИЦИИ БЫЛИ УНИЧТОЖЕНЫ И УТЕРЯНЫ

«Один из них, — пишет он, — **Аш-шейх ал-имам ал-аллама Наср ад-дин Мухаммед ибн Шихаб ибн Йусуф ибн Умар ибн Ахмед ал-Кердери ал-Баратакини ал-Хорезми**». Был накопителем науки по практической части и методологии, рациональных и традиционалистических. Он проучился у ас-Сайида Жалал ад-дина ал-Гурлани (?-1336). У него наукам проучился его сын ал-маула ал-фадил ал-аллама Хафиз ад-дин Мухаммед ибн Мухаммед ибн Шихаб ибн Йусуф, известный как Ибн ал-Баззази, автор «ал-Фатава». Как сказал Хафиз ад-дин ибн ал-Баззази в тексте выдачи авторизованного разрешения (иджаза) своему ученику Маулана Сирадж ад-дину Ахмеду Дили, с правом передачи этих книг для обучения путем чтения (кира'а) и разрешения от своего родителя, а тот — от своего шайха амира Хумам ал-мила ва-д-дин хатимат ал-улама', гордости потомков Пророка Маулана... и так далее будет написано полностью при упоминании Хафиз ад-дина, если пожелает Аллах Всевышний!»



О ВОЗНИКНОВЕНИИ КЕРДЕРА В ИСТОРИЧЕСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ НАПИСАНО, ЧТО ЭТО БЫЛО
САМОСТОЯТЕЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВО КЕРДЕР НА СЕВЕРЕ
ХОРЕЗМА, ВОСХОДЯЩЕЕ К ГУННАМ-КИДАРИТАМ.
ГОСУДАРСТВО КЕРДЕР В СВОЕ ВРЕМЯ БЫЛО СИЛЬНЫМ.
ПО НАЗВАНИЮ ГОСУДАРСТВА АРАЛЬСКОЕ МОРЕ В X ВЕКЕ
НАЗЫВАЛОСЬ КЕРДЕРИНСКИМ МОРЕМ.
ОДНИМ ИЗ ПАМЯТНИКОВ ЭТОГО ГОСУДАРСТВА ЯВЛЯЕТСЯ
ГОРОД ЖАНКЕНТ. ЕГО ОСТАТКИ ОБНАРУЖЕНЫ
В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ ВОЗЛЕ НЫНЕШНЕЙ СТАНЦИИ КАЗАЛЫ

Мухаммед ибн Мухаммед ибн Шихаб ибн Йусуф ибн Умар ибн Ахмед ал-Кардари ал-Баратакини ал-Хорезми, известный как Ибн ал-Баззази и Хафиз ад-дин ал-Баззази — автор «аль-Фатава», названного «аль-Ваджиз», известен среди людей под именем «аль-Фаттава ал-баззазийя». Аллах через его (посредство) помог бесчисленному народу.

У него имеется «Китаб фи манакиб Аби Ханифы», — «Книга о житве Абу Ханифы». Это очень полезная книга, охватывает нужные вещи, исполненные по высшему классу, которую прочитал с начала до конца, использовал ее и много перенес из нее в эту книгу. Это — прекрасная книга, содержащая много полезного, где встречается много положений, в которых есть призывы к студентам и занимающимся наукой. Ал-маула Ибн ал-Баззази был из числа уникальных людей эпохи во всех отношениях и отраслей науки, как практическая часть науки и методологии, в переводе ее в практическую плоскость или обобщении, преуспел в преподавании ал-фикха.

Итак, **Мухаммед ибн Шихаб ад-дин ал-Кердери (Ибн ал-Баззази)** «основную часть своих знаний получил от своего отца Насир ад-дина Мухаммеда ибн Шихаба. Он занимался, достиг совершенства и прославился в своей стране. Побывал в городе Сарай, что находится вблизи реки Итил [Волга — А.Д.], затем направился в городок Кирым [Крым — А.Д.], перебравшись через переправу у городка Хаджжи-Тархан, располагающегося на берегу вышеупомянутой реки Итил.

Он прожил в Кириме несколько лет, дискутируя там с имамами, знаменитостями, преподавал факихам. Ученые люди удивлялись его знаниям, способностям, и о нем распространилось хорошее мнение. Он не имел желаний в мирской жизни, был богобоязненным, знал наизусть Слово Аллаха Всевышнего, постоянно читал его: когда ехал верхом, шел пешком или сидел.

Затем вернулся в свою страну теми же дорогами, по которым когда-то ехал за знаниями. Далее отправился в страны ар-Рум, где подискутировал с ал-маула Шамс ад-дин [Мехмед бин Хамза] ал-Фанари (1350-1431) и одержал верх над ним по практической части, однако аль-Фанари был превосходен в рационалистических и традиционалистических науках».

Здесь необходимо рассказать о дружбе Ибн ал-Баззази со своим сверстником — ученым из Турции. Этот человек, прозванный «мулла аль-Фанари» (751/1350) родился в Турции, в ауле Фанар недалеко от местечка Инегол. Отец его был мастером по изготовлению фонарей, поэтому аул тоже стал называться «Фанар».

Мулла Фанари был человеком образованным. Знания он получил у отца Хамзы, а затем, у известных ученых своего времени Ала ад-дина аль-Асуада (? - 1397), Жамал ад-дина Мухаммеда аль-Аксарай (1388), Хамид ад-дина аль-Каисари (? - 1412). Он был особенно просвещен в астрономии и математике. Учительствовал в Хижазе, Египте и Бурсе (Турции).

Он настолько был предан науке, что по пути в Мекку, совершая хадж, остановился в Каире, чтобы поговорить с учеными Египта. Здесь он берет уроки у ученого мазхаба Ханафи Кэмал ад-дина Бабарти.

Челеби Султан Мехмет приглашает его в Бурсу. Султан—Мурат II остается довольным знаниями ученого, и в 1424 году назначает его первым должностным лицом в османской эпохе Шейху-л-исламом. Проработав здесь шесть лет, теряя зрение и в 834/1431 году в Бурсе покидает этот мир.

Ибн ал-Баззази занимался всеми арабистическими дисциплинами, собрал фетвы в книгу, названную «аль-Ваджиз», до того как прибыл в ар-Рум. В конце главы «Китаб аль-иджара» из «ал-Ваджиз» написал: «Окончилась книга аль-иджара, благодаря Аллаху Всевышнему, когда прошла часть ночи в начале 804/1404 года, — да удосудит Аллах его закончить!»

«У него наукам учились ал-маула Мухаммед ибн

Сулайман, известный под именем «Мухий-д-дин Кафийаджи», ал-маула ал-Фадил Шараф ад-дин ибн Камал Кирими, ал-маула ал-фадил (1366-1474) Сирадж ад-дин Ахмед ал-Кирими ибн ал-фадил ал-кадил Фадил — Шайх ал-Хаджжи Тархани.

А тот в свою очередь обучался у уроженца Сыгнака, города, что на берегу Сыр-Дарьи, известного ученого Хусам ад-дин ас-Сыгнаки (ум. в 1317). Сайид Джалал ад-дин ал-Гурлани написал комментарий к «аль-Хидайе» знаменитого Бурхан ад-дин ал-Маргинани и назвал его «ал-Кифайа» — «Достаточным».

Махмуд ибн Сулейман ал-Кафауи далее пишет: «Я видел иджазу, написанную рукой самого ал-маула ал-фадил Ибн ал-Баззази, для ал-маула Сирадж ад-дина, своим почерком на сгибе (бумаге), поэтому приводится избранное, потому что она была чрезмерно (длинной). Он сказал: «ал-алим ал-факих ва-л фадил ан-набих Маулана Сирадж ад-дин Ахмед Ибн ал-фадил ал-кадил Фадил Шейх ал-Хаджжи Тархан(и), — да придаст Аллах ему силы в начале и конце, — он, когда вступила моя нога на земли благословенного города Кирима, был из числа превосходных 'улама', участвовавших в занятиях, дискуссиях. Он читал, повторял так, что добился больших успехов в науках. Он прочитал и прослушал у меня «Китаб машарик ал-анвар ли-дин ал-абрар» ас-Сагани, критика (наук об) ал-хадис ва-ма'ни, «Китаб ал-кафи фи-л фикх ан-ну'мани», вышедшего из пера несравненного Маулана Хафиз ад-дина, «Китаб ал-мусаффа» его же, «Китаб ал-Хидайа», «ал-Манзума» «ал-Кудури», «ал-Мугни», «ал-Мунтахаб», «Китаб ал-хади фи 'илм ал-калам ал-'асим ли-кава'ид ал-ислам» нашего шейха Маулана Джалал ал-милла ва-д-дин ал-Хаббази, «Китаб ал-муфассал», Фахр Хорезма, всю «Китаб ал-масабих» шейха Мухий-с-сунна. У меня имеется право на передачу этих книг путем кира'а и иджаза».

Затем он привел в подробностях иснады своего отца Насир ад-дина Мухаммеда ибн Шихаба в рационалистических науках, традиционалист ких дисциплинах от его учителей и шейхов до конца.

В «Аль-Аьлам. Камус тараджим ли-ашхар ар-риджал уа-н ниса мин аль-араб уа-л мустагрибин уа-л мустагрикин» Аз-Зирикли пишет о том, что Ибн ал-Баззази в своих трудах называл Хромого Тимура «неверующим».

Благодаря средневековой традиции ученых, дающих список имен ученых, у которых автор получал знания, мы узнаем, что когда-то Крым и Хаджи Тархан были центрами науки и знаний, а в нынешней Астрахани жили и распространяли знания такие ученые, как Шараф ад-дин ибн Камал аль-Кирими, ал-маула Сирадж ад-дин ал-Кирими шейх аль-Хаджи Тархани. Здесь кипела научная жизнь, прославлялись бесценные знания и зарождались философские мысли. К сожалению, позже, после завоевания этих земель и превращения их в

колонию России, исламские традиции были уничтожены и утеряны.

Да, арабская культура, язык и литература развивались не только в Багдаде и Басре, Дамаске и Каире, но и далеко от этих центров — в Хорезме и его окрестностях Кердере. Здесь зарождались замечательные произведения.

Одним из таких авторов, т.е. ученых был вышеназванный Ибн ал-Баззази, о котором Мухаммед Абд ал-Хайй ал-Лакнауи ал-Хинди пишет: «Прочитав его книгу, я нашел в ней очень важные вопросы, на которые можно делать научные ссылки».

Ибн ал-Баззази, побывав в священной Мекке и совершив паломничество, скончался здесь в середине месяца Рамадан в 827/1424 году Хиджры.

Историк ас-Сахауи (1427-1497) в «ад-Ду'би-л лами» — «Светлые лучи» пишет, что под именем «Хафиз ад-дин ал-Баззази известен ученый Мухаммед ибн Мухаммед Хафиз ад-дин ибн Наср ад-дин ал-Имади «ал-Кердери ал-Ханафи», написавший двухтомник «Жамиг аль-Фатаву» — «Сборник фетв».

Ибн Арабшах (1450-?) четыре года жил рядом с ним и учился у него фикху, а также изучал его «Основы» и поэзию.

В библиотеках и рукописных фондах Турции, а именно в Баязитской библиотеке и библиотеке Сулеймания имеются труды Ибн ал-Баззази: «Ал-Фатуа-л Баззази» — «Фетвы ал-Баззази». Рукопись. Баязитская библиотека (Имеется много его скопированных вариантов); «Ал-Фатуа-л Баззази» — «Фетвы ал-Баззази», «Ал-Жамиг ал-Уажиз фи фатуа» — «Сборник коротких фетв». Рукопись. Библиотека Сулеймания.

Знаменитый сын Кердера великий Ибн ал-Баззази, известен самой важной своей книгой «Фатауа Баззази» — «Книга фетв Баззази», известная и под другим названием — «Фатауа ал-Кердери» — «Фетвы ал-Кердери». Труд написан еще до своей поездки в Анатолию. Это издание считается одним из самых важных в мазхабе Ханафия. Здесь приводятся взгляды признанных исламских ученых и сделаны научные выводы. Ученый не ограничивается высказываниями только последователей мазхаба Абу Ханифа. Для своих выводов он прислушивается и к другим исламским ученым. Но основой данной книги явились научные позиции ученых ханафитов: «Диуан» — «Сборник», рукопись, библиотека Сулеймания; «Манакиб ал-Имам ал-Агзам» — «Житие Имама ал-Агзама» (перевод на турецкий язык Мухаммеда бин Умара Халаби, рукопись (описывается жизнь и творчество Имама Абу Ханифы и его талантливых учеников).

Необходимо отметить, в 1881 году в Казани была выпущена книга «ал-Фатауа Баззази». К сожалению, она до сих пор не найдена.

Установлен еще один кердерец. Он - выходец из



города Сарай на Волге. И хотя данных о том, что он из Кердера нет, есть косвенные доказательства этого. **Это Махмуд бин Али (XIV в.).**

Известный востоковед Амир Наджип (1899-1990) изучал средневековое сочинение «Нахж аль-Фарадис» – «Путь в рай». Ученый считает, что этот труд написал в 1360 году в городе Сарай Махмуд бин Али бин шейх Сарай. В частности, ученый пишет: «Его родиной является Булгар на берегу Волги. Знания он получил в городе Курдаре [Кердере – А.Д.]».

Затем исследователь продолжает: «Курдар [Кердер] был одним из культурных очагов Хорезма того периода и расположен был на обоих берегах Амударьи, где автор мог получить теологическое образование. Однако, может быть выдвинута и другая гипотеза. Казахские племена, входившие в «Киши жуз», в те времена, кочевали в непосредственной близости от культурных центров государства в низовьях Волги. «Киши жуз» распался на: 1) Алим улы, 2) Бай улы, 3) Жети ру. Жети ру, в свою очередь - на семь крупных родов, один из которых и назывался Кердер. Слово «экдин», имеющееся в Санкт-Петербургском списке и означающее «связанный», дает возможность отнести происхождение нашего автора к этому казахскому роду – Кердери. Тогда псевдоним Кердери будет означать не название места, где автор получил образование, а его родовое происхождение, а Булгар - место получения образования.

По времени это совпадает с правлением Бердибека, сына Джанибека, в период правления которого было написано «Мухаббат наме», а через несколько лет, при правлении его брата Тенибека в Ак Орде «Хосрау и Шири» Кутба. Как видно, этот период был очень плодотворным, когда в стране создавалась литература разного жанра и содержания.

Первые две главы данного произведения посвящены жизнеописанию пророка, его сподвижников и первых имамов – глав мусульманского богословия. Остальные две - содержат материалы дидактическо-назидательного характера на основе мусульманской морали. Здесь говорится о его угодных добрых делах, помощи бедным, повиновении родителям, дозволенности и недозволенности, преступных делах – пролитии крови, употреблении спиртных напитков, надменности, лжи и заочном хулении, зависти, гордости, беспечности и т. д.

Что касается языка памятника, то в целом, он написан простым языком, отдельные разделы не лишены и художественного мастерства и довольно богаты изобразительными средствами, красивыми образами. Несмотря на религиозное содержание, материалы последних двух глав могут быть использованы как образцы прозы Золотой Орды середины XIV века.

Историко-литературное значение данного памятника заключается не только в том, что он является неоценимым источником для истории языка, но и в том, что он является ценным памятником и для истории

литературы. При оценке памятника мы должны подойти к нему не столько со стороны общего содержания, сколь учитывать его историко-литературную и общественную ценность. С этой точки зрения, данный памятник имеет огромное значение для многих современных тюркоязычных народов.

Действительно, в Казахской Советской энциклопедии о Кердери написано: «Род «Киши жуз» входит в тайпа Жети ру. О возникновении Кердера в исторической литературе написано, что это было самостоятельное государство Кердер на севере Хорезма, восходящее к гуннам-кидаритам. Государство Кердер в свое время было сильным. По названию государства, Аральское море в X веке называлось Кердеринским.

Одним из памятников этого государства является город Жанкент. Его остатки обнаружены в настоящее время возле нынешней станции Казалы. Во времена формирования народов – казахов и каракалпаков, часть Кердера перешла в род Муйтен каракалпаков, а вторая часть – в состав Малого жуза казахов. Во времена «Ақтабан шубырынды» («Страшного бедствия») кердерийцы с берегов Арала бежали в верхнюю часть Кобды, в левую сторону Елека и к окрестностям города Урала».

Имя Абу Зайд Абд ар-Рахман бин Али аль-Кердери (?-?) связано с трактатом «Шарх ал-Аджурумийа» – «Комментарий к Аджурумийа». Сочинение находится в библиотеке факультета Богословия Ататюркского университета.

Сведений об авторе нет. Трактат, возможно, был написан как комментарий на труд средневекового магрибского филолога Мухаммеда ибн Санхаджи ибн Аджуррум (? -1323).

Между тем, известно, что учебником Ибн Аджуррума по грамматике арабского языка во многих странах пользовались до последнего времени.

Абу Йусуф Абд ас-Салам бин Мухаммед ал-Кердери (?-?) упоминается в сочинении «Такуиму-л хидайа мин аль-Бидаййа» – «Оценка Бидайи Хидайи». Рукопись хранится в Баязитской библиотеке. Сведения об авторе отсутствуют.

Хайдар бин Ахмед бин Хайдар аль-Кадири ал-Кердери (?-?) упоминается в связи с «Тафсир сурати-л Ихлас» – «Тафсир к суре «Ихлас» (священного Корана). Рукопись. Библиотека Сулеймания. Данные об авторе также отсутствуют.

Имя Сулеймана ал-Кердери (?-?) (название «Шарх ал-Кисидату-л мудприна» (?) (мударийа) связано с сочинением «Комментарий к поэме мудприна (мударийа)»). Рукопись. Библиотека Сулеймания. Данные об авторе отсутствуют.

После длительной работы в научных библиотеках, сделаны соответствующие выводы, наводящие на мысль о необходимости отдельного исследования, посвященного племени Кердер и кердерийцам в истории казахского народа.

Absattar DERBISSALI

Doctor of Philological Sciences, Professor, Director of R.B.Suleymenov Institute of Oriental Studies

KERDER and KERDERIANS

Apart from the cities of Southern Kazakhstan and Syrdarya shore, known for their commitment to Islamic traditions, there were some other scientific, spiritual, and cultural centres, particularly settlements, which had been attributed to the territory of Khwarezm area in the past; they were populated by Kazakh tribes. Those settlements became Motherland to many scientists.

Islam came to Khwarezm in the beginning of the VIIIth century and made its contribution to local culture. At that time the state was ruled by Khwarezmian dynasty. For several centuries region was owned by three dynasties: at first by the dynasty of famous Makhmud Gaznawi (970-1030), later power was assumed by Altynshashu (1017-1043), but the most famous dynasty was that of Anushtegin Gurshakh (1077-1220). Khwarezm had flourished in X-XIII centuries. A famous mathematician, astronomer and geographer Abu Abdulla Mukhammed ibn Mussa al-Khorezmi (783-850), Abu Raykhan al-Biruni (973-1048), Abu Ali ibn Sina (980-1037) became pride of Khwarezm as well as pride of the humankind.

In the district, in Gurganj (ancient Urgenc), Khiva and other cities there were multiple mosques, madrassahs, caravansaries built, cultural and Arts centers were opened there as well.

Abu Abdulla Mukhammed ibn Mussa al-Khorezmi lived in Khiva, later he moved to Baghdad seeking for knowledge. In world science he is known as the “father of algebra; starting from the XIIIth century, his works had been translated into Latin, that is why his name became famous in European world.

Data, concerning scientists from Kerder, Baratakin, and other settlements of the Khwarezm region can be found in the works of al-Mukaddassi, ibn al-Asir, ibn al-Zhauzi, al-Tabari, Yakut al-Khamaun, al-Idrissi, an-Huayri, as-Suyuti. Apparently, modern Kazakhs from Kerder tribe are descendants of those Khwarezm sages, who made their contribution to science and culture of that ancient region.

In the twenties of the XIIIth century, world famous Khwarezm was defeated by Mongolian invaders, just like many other cities of Central Asia and modern Kazakhstan. The state of Khwarezm was destroyed, sultans were murdered, science and education were ruined. By fate’s will from now on this region obeyed Golden Horde; a city in the lower reaches of Volga, Khadzhi Tarkhan (Astrakhan) – Saray Berke, became the Horde’s capital.

Ancient Saray was founded by Batu in 1254, it turned into a significant commercial centre on the way from Asia to Europe. Starting from 1361, “Saray Berke” had been constantly invaded by successors of khan’s throne. Finally the city was destroyed in 1395 by Tamerlane (1336-1405).

In the second half of the XIVth century Khwarezm returned to life again, its science and education were revived.

Many scientists originated from Kerder either in the beginning of the XIV and the second half of the XVth century. Mostly they were Islamic scientists.

Arabic culture, language and literature developed not only in Baghdad and Basra, Damascus and Cairo, but far from these centres as well – in Khwarezm and its vicinity Kerder.

Kazakh Soviet encyclopaedia has following description of Kerder, “Tribe “Kishi zhuz” enters Zhetiru taypa. Historical literature has following information about Kerder emergence: it was an independent Kerder state in the North of Khwarezm, originating from Hinskidarites. In the past Kerder state was strong. After the name of the state, in the Xth century Aral sea was called Kerderian sea

One of this state’s monuments is Zhankent town; its remains have been found near Kazaly station. During the process of formation of Kazakh and Karakalpaks nations, a part of Kerder moved to Muyten tribe of Karakalpaks, while another part entered Kazakh Maly zhuz. At the time of “Aktaban shubyryndy” Kerderians escaped from Aral shores to upper reaches of Kobda, left side of Yelek and to outskirts of Ural city.”



Буркитбай АЯҒАН,
директор Института истории государства

ЕАЭС и ЕС: **ИСТОРИЧЕСКИЕ** **ПАРАЛЛЕЛИ**

С момента подписания документа о создании Евразийского экономического союза главами трех государств Казахстана, Беларуси и России прошло не так много времени. Основной платформой создания данного Союза стал экономический блок.

В принципе, объединение стран в Союзы в мире дело обычное. Объединяются в Союзы арабские добывающие государства, соседни по американскому континенту.

Но казахстанцев, независимо от веры и национальности, больше волнует Евразийский экономический Союз, так как на долгие годы будущее страны будет зависеть от тех основ, на которых будет построено именно это интеграционное объединение. Если суммировать обстоятельства объединения в Союз, то их вкратце можно свести к следующим направлениям.

Экономика. Несомненным плюсом должен стать выход отечественных товаров на огромный рынок от Тихого океана до Бреста, то есть непосредственно от дальних берегов Азии до границ Европы. Должен укрепиться отечественный производитель.

Проблема заключается в том, что Казахстан в таком случае может быть ограничен в доступе к передовым технологиям мира, так как будет связан целым пакетом ограничительных документов. Кроме того, возникает вопрос, смогут ли по-прежнему полноценно поступать на казахстанский рынок товары турецкого и китайского производства, которыми пользуется абсолютное большинство граждан Казахстана?

Президент подчеркнул, что для развития сильного предпринимательства необходимы новые экспортные ниши. Полученные результаты в ходе реализации проектов евразийской экономической интеграции — ТС и ЕЭП в основном подтвердили и востребованность и жизнеспособность, а главное, перспективность дальнейшей интеграции,

которая должна реализовываться в формате Евразийского экономического союза. Впрочем, было бы неправильным и непродуктивным говорить только о положительных сторонах евразийской интеграции и не замечать трудности и недостатки в ходе ее осуществления, которые оказывают несомненное влияние на масштабы, характер и эффективность интеграционных объединений. В апреле сего года на заседании Совета национальных инвесторов Президент страны Н.А. Назарбаев выделил ряд проблемных моментов и поручил правительству и Национальному банку подготовить проект закона об амнистии капитала. Проект внедрен

и в ВТО будет находиться в сильнейшей конкуренции.

Поэтому, очень многое в деле защиты интересов страны зависит от представителей юридических служб Казахстана.

Именно правоведы сегодня стоят на страже защиты интересов Казахстана, более того, их деятельность в этом направлении будет только возрастать.

Несомненно, огромное значение имеют политические ценности и устремления. Имевшиеся ранее противоречия и интересы великих держав, после последних событий, всплыли наружу. Этот раскол, видимо, не скоро закончится.

ОЧЕНЬ ВАЖНО В СОЗДАВШИХСЯ УСЛОВИЯХ НЕ ВПАСТЬ В МЕЖБЛОКОВОЕ ПРОТИВОСТОЯНИЕ. В НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ В МИРЕ ПРОИСХОДИТ ГЛОБАЛЬНОЕ ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЕ СИЛ, РЕСУРСОВ, САМЫХ ПЕРЕДОВЫХ ВИДОВ ОРУЖИЯ. И, ЕСТЕСТВЕННО, КАЖДАЯ ДЕРЖАВА ПЫТАЕТСЯ ПРИВЛЕЧЬ НА СВОЮ СТОРОНУ БОЛЬШЕ СОЮЗНИКОВ

в жизнь. Данный шаг совместно с другими должен вывести большую часть отечественной экономики из теневого оборота.

Второе направление касается тех пределов, в которых может быть задета независимость страны. Это очень сложный и чувствительный вопрос.

Объективно говоря, не бывает независимости глобальной. В этом мире все страны, даже супердержавы связаны и экономически, и политически, и по другим показателям. Казахстан и в Таможенном союзе,

Очень важно в создавшихся условиях не впасть в межблоковое противостояние. В настоящее время в мире происходит глобальное перераспределение сил, ресурсов, самых передовых видов оружия. И, естественно, каждая держава пытается привлечь на свою сторону больше союзников. И скажем прямо, подобная опасность быть втянутым в блоковое противостояние актуальна и для Казахстана.

Крайне важным для Казахстана, являющегося одним из главных факторов и идейных вдохновителей евразийской интеграции изучить европейский опыт, что позволит обойти возможные «подводные камни» будущего Евразийского экономического союза.

С какими же сложностями сталкивается Европейский союз?

Не секрет, что процесс интеграции в формате ЕС, особенно в середине 2000-х гг. происходил больше, так сказать, «механически». Только за три-четыре года количество стран участников этого объединения выросло практически в два раза. А такое быстрое и резкое увеличение заметно нарушило изначальную стабильность так называемой «старой Европы», то есть тех стран, которые стояли у истоков этого объединения.

В связи с этим нормативная база ЕС на сегодняшний день требует доработки и оптимизации, исходя из возникших реалий. Отчасти это произошло еще и потому, что многие фундаментальные направления не были изначально обговорены, документально закреплены и опробованы.

Несмотря на видимое единство внутри ЕС, нередко возникают конфликты, сторонами которых выступают «Старая Европа», стремящаяся создать новый международный центр власти, и «Новая Европа», занимающая порой открыто проамериканскую позицию или явно антироссийскую. Это все обусловлено внешнеполитическими противоречиями между членами Европейского Союза.

Другая проблема Европейского Союза связана с историческими и культурными расхождениями между странами-участниками Союза. До сих пор ЕС находится только на начальной стадии создания модели общеевропейской идентичности. Это иногда приводит к афишированию исторических обид между странами.

Кризисные явления в экономике выступают одним из самых ярких факторов, заметно нарушающих модель стабильного функционирования Европейского Союза. Финансовый кризис в конце 2000-х гг. выступил причиной роста противоречий среди участников Евросоюза. Фактически они так и не выработали конкретную стратегическую модель действий, которая бы позволяла поддерживать друг друга в период кризиса, что пошатнуло доверие к процессу интеграции и значительно увеличило количество «евроскептиков».

В свете вышесказанного интересно проследить деятельность Европейского Союза в политическом управлении глобальными финансами. Российский ученый, профессор кафедры МГИМО Марина Стержнева подчеркивает глубокую трансформацию деятельности финансовых институтов. Кризис 2008 года внес большие коррективы и выявил определенные противоречия между «южанами» (Франция и Германия прежде всего) и «северянами» (Великобритания). Примечательно, что, активное участие в дебатах о роли «южан», «северян» и самих США принимали граждане этих государств. Под давлением правительств «хедж-фонды», управлявшиеся из Лондона, были ослаблены и в 2011 году принимается специальная Директива об управляющих фондами, что позволило повысить

**НЕ БЫВАЕТ НЕЗАВИСИМОСТИ
ГЛОБАЛЬНОЙ. В ЭТОМ МИРЕ ВСЕ
СТРАНЫ, ДАЖЕ СУПЕРДЕРЖАВЫ
СВЯЗАНЫ
И ЭКОНОМИЧЕСКИ,
И ПОЛИТИЧЕСКИ,
И ПО ДРУГИМ ПОКАЗАТЕЛЯМ**

степень участия других членов Евросоюза. Еще одним объектом регулирования на европейском уровне были избраны кредитно-рейтинговые агентства (КРА) и введены даже «паспорта» для регистрации деятельности.

Принятые меры вкупе с другими позволили стабилизировать и упорядочить финансовые рынки. С 2010 года была введена и система двухуровневой схемы финансового управления.

В целом страны Евросоюза постоянно корректируют свой курс по управлению экономикой и ресурсами, что делает экономику этих стран привлекательной.

Подобный экскурс посчитан необходимым, чтобы показать, что созданием Евразийского Союза дается только старт деятельности нового Союза. Но основные проблемы ожидают впереди. Поэтому, и

юристам, и финансистам надо быть готовым к долгой и кропотливой работе.

Примечательно, что ряд казахстанских аналитиков и дипломатов внимательно изучают опыт создания и функционирования Евросоюза. К списку таких ценных работ я бы отнес работу профессора Б. Иришева: «Путь в Европу. Евросоюз: опыт интеграционной модели (эволюция, ценности и проблемы)».

Автор в своей фундаментальной книге подчеркивает, что рождение Европейского сообщества было долгим и трудным. Начало созданию Евросоюза положено в Париже (1951 г.), когда было создано Европейское сообщество угля и стали.

В 1957 году подписаны Римские соглашения «шестерки», а затем в 1960 году - Стокгольмская конвенция о свободной торговле. Ключевым этапом в создании новой единой валюты стали Маастрихтские соглашения (1993 г.), Лиссабонская стратегия (2000 г.) и Берлинская декларация (2007 г.). Таким образом, согласование деталей договора заняло около 60 лет. И в целом Евросоюз основывается на двух фундаментах Европейской интеграционной модели: либерализме и социальной поддержке населения. Притягательность Евросоюза кроется в справедливом и устойчивом балансе интересов.

В «предбаннике» Евросоюза выстроился целый список претендентов, среди которых выделяется Турция, подавшая заявление еще в 1987 году. В настоящее время ряд стран бывшего СССР (Молдавия, Грузия) стремятся попасть в Евросоюз.

Как и любое другое громоздкое образование, Евросоюз имеет немало финансовых и политических проблем. Но демократизм и открытое обсуждение позволяет ей своевременно решать возникшие проблемы.

* * *

Предстоит приложить огромные усилия, чтобы независимый, светский и демократический Казахстан нашел достойное место в этом строящемся Евразийском экономическом союзе. Уже сегодня ясно, что новый Союз Казахстану принесет и ожидаемое плюсы, и потребует решения различного рода экономических и политических проблем.

Опыт создания, история Евросоюза позволяет более глубоко и всесторонне рассмотреть набирающий темпы процесс евразийской интеграции и безболезненно преодолеть возможные трудности.

Burkitbay AYAGAN, Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the State History Institute

EURASIAN ECONOMIC UNION AND EUROPEAN UNION: HISTORICAL PARALLELS

After signing a document about establishment of Eurasian economic union, the future of our country will depend on the bases of this integration association. If we summarize factors of unification, in short they will be reduced to following vectors:

Economy, i.e. an outlet for domestic goods to a great market from the Pacific Ocean up to Brest, (from the farther shores of Asia to European borders). Still there is a problem concerning a whole packet of restrictive documents concerning access to the world advanced manufacturing sciences, which will bind Kazakhstan.

The President noted that new export niches are necessary for development of strong business, while in present and future Russian and Chinese economies do and will serve as an outlet for our goods.

Results of the Eurasian economic integration projects' realization – Customs Union and Eurasian Economic Community mostly confirmed viability, availability, and demand for further integration, which should be realized within the frames of Eurasian Economic Union.

The second vector of unification concerns limits of the state independence, which represents a difficult and delicate problem. Impartially, there is no such phenomenon as global independence; all world powers are politically and economically united, either in Customs Union or World Trade Organization, Kazakhstan will find itself in conditions of tough competition. That is why quite a lot depends on representatives of Kazakhstan legal department, as jurists guard interests of our state.

In present day conditions it is very important not to get drawn into interblock confrontation, because today every world power tries to attract as many allies as possible; to say frankly, danger of being drawn into an interblock conflict is a topical problem for Kazakhstan.

* * *

It is very important for Kazakhstan, being one of the main actors and ideological inspirers of Eurasian integration, to analyze European experience, which will let us avoid possible "pitfalls" of the future Eurasian Economic Union.

What kind of difficulties did the European Union have to face?

It is not a secret that integration process within the framework of EU had a "mechanical" character, which led to rapid and abrupt increase of the union members' number, which in its turn impaired initial stability of

so called "Old Europe".

In spite of apparent unity within EU, conflicts are not a rare occurrence, with Old and New Europe as enemy parties.

Another problem of the European Union concerns historical and cultural divergences between member states. Till now EU stays at the initial stage of creating a model of all-European identity. Sometimes it leads to flaunting historical offences between states.

Crisis phenomena in economy act as one of the most noticeable factors which considerably undermines model of the stable EU functioning. Financial crisis in the end of the 2000th became a reason of intensification of contradictions' aggravation between member states of the European Union; as a matter of fact, EU members have not worked out definite actions pattern yet, although it could have afforded support to some states in a crisis period.

The EU states constantly correct their economy and resources policy, which makes these states' economy look attractive.

It is notable, that some Kazakhstan analysts and diplomats carefully study an experience of the EU formation and functioning.

At large, European Union is founded on two bases of European integration model: liberalism and social support of population. Its attractiveness lies in fair and stable balance of interests.

"An anteroom" of the European Union contains quite a number of applicants; Turkey stands out in that list for it filed an application back in 1987. Currently, several former USSR states, i.e. Moldavia and Georgia seek membership in the EU.

Just like any other bulky formation, European Union has multiple financial and political problems, but democracy and open discussion let it timely solve problems.

* * *

We are faced with necessity to pursue all possible efforts in order to make independent, temporal, and democratic Kazakhstan find a noteworthy place in this forming Eurasian Economic Union. Even today it is clear that new union will give Kazakhstan advantages in future, but it will require solution of different economic and political problems.

Experience of establishment and history of European Union let us profoundly and comprehensively analyze racing process of Eurasian integration and smoothly overcome all possible difficulties.

Болат КУМЕКОВ, академик НАН РК

ТУРКЕСТАН ВО ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВЕ

Туркестан VI-XVII веков
по мусульманским письменным памятникам

В образовании термина «Туркестан» обнаруживается опосредованная связь с названием племени «тура» и областью «Туран».

В древнеиранских преданиях борьба оседлого Ирана с кочевым Тураном воспринималась как давняя историческая традиция. Термин «Туран», образованный от названия древнего кочевого скотоводческого этноса тура, означал «страну туров». Туры, равно как и арии, были первыми известными нам по письменным источникам («Авеста») древними насельниками Казахстана второй половины II-начала I тыс. до н.э. Как известно, с эпохой туров и ариев связано завершение перехода к кочевой скотоводческой хозяйственно-культурной деятельности в Казахстане и прилегающих землях аридной зоны. В гимнах «Авесты» и эпосе иранских

народов постепенно сложилась традиция, связывающая туров с воинственными скотоводами степей, а ариев — с оседло-земледельческой культурой. В Сасанидской литературе Ирана упоминается область «Турестан» (twrst'n) или «страна туров» к северу от Ирана.

Со времени появления на исторической арене в VI в. тюрков, создавших первую евразийскую империю в Великой степи, понятие «тура» слилось с названием «тюрк», а область «Туран» («Турестан») отождествлена со страной тюрков — Туркестаном, термином, который был распространен на всю единую тюркоязычную общность. «Все население Турана называют тюрками» констатирует позднесредневековый историк Махмуд ибн Вали, использовавший информацию письменных источников, относящихся к более раннему периоду.



К концу 60-х годов VI в. Тюркский каганат включился в систему политических и экономических отношений крупнейших государств того времени - Ирана, Византии и Китая. Политическая гегемония тюрков в Средней Азии привела к возникновению самой ранней информации о Туркестане и его землях в сасанидской литературе. После похода тюрков в Иран (571г.) граница Тюркского каганата и Ирана стала проходить по р. Амударье. С установлением новой геополитической ситуации в Средней Азии историко-географическая область Туркестан начиналась к северу от Амударьи. Исторические реалии нашли отражение в арабской историографии, в которой отложились заимствованные термины из доисламских персидских письменных памятников, в частности, Туркестан. По сведениям ранне-средневекового арабского историка ат-Табари (Хв.) река Окс (Амударья) воспринималась в качестве границы между Туркестаном и персами.

Терминологическое наследие сасанидской историографии нашло место не только в арабских трудах, но и в сочинениях армянских авторов VII века. Согласно армянскому географу Себеосу Вехроту, река Окс вытекает из страны Туркастан. Другой армянский географический трактат Анания Ширакаци "Ашхара-

С XI ВЕКА ВАЖНЫМ СОСТАВЛЯЮЩИМ ТУРКЕСТАНА
СТАЛ ДЕШТ-И КИПЧАК, СВЯЗАННЫЙ СО СТАНОВЛЕНИЕМ
КИПЧАКСКОЙ ЭПОХИ, КАК ЗНАЧИМОГО
ЭТНО-ИСТОРИЧЕСКОГО ФАКТОРА В ЕВРАЗИЙСКИХ СТЕПЯХ

цуйце" был основан на "Географии" греческого астронома и географа Птолемея (II в.н.э.) и недошедших до нас пехлевийских источниках сасанидского времени. По сведениям Анания Ширакаци "Скифия (Скифия) то же, что тюрки, начинается от реки Этиля (Волги), тянется до горы Емавона (Имая), а за ней простирается до страны Ченов (Китая). В Скифии живут 44 народа: согды, тохары и др. народы. Согды живут между Арией и Туркастаном". Тем самым автор "Ашхарацуйце" распространил название Скифии на Среднюю и Центральную Азию до Арии и сопоставил птолемеевскую Скифию с Туркастаном.



Таким образом, в период VI-VII вв. историческая область Туркестан в письменных памятниках представлена как единая историко-этнографическая общность, как название одной народности тюрк с единой политической системой.

С дальнейшим установлением политической гегемонии Арабского халифата в Средней Азии, распространением мусульманской культуры и религии ислама в междуречье Амударьи и Сырдарьи, трансформировались сведения о регионе Туркестан. Страна тюрк противопоставляется мусульманским областям Средней Азии. По мере расширения границ влияния ислама, в регионе соответственно отодвигалась на север и северо-восток пограничная линия с областью Туркестан.

ПРИ ХАНЕ ТАУЕККЕЛЕ (1586-1598 ГГ.) УСПЕШНО ЗАВЕРШИЛАСЬ ДЛИТЕЛЬНАЯ БОРЬБА КАЗАХСКИХ ХАНОВ С ШИБАНИДАМИ СРЕДНЕЙ АЗИИ ЗА ПРИСЫРДАРЬИНСКИЕ ГОРОДА И ОБЛАСТЬ ТУРКЕСТАН.

С ЭТОГО ВРЕМЕНИ ИСТОРИЯ ОБЛАСТИ И ГОРОДА ТУРКЕСТАНА СТАНОВЯТСЯ НЕОТДЕЛИМОЙ ОТ ИСТОРИИ СОБСТВЕННО КАЗАХСКОГО НАРОДА.

XVI-XVII ВЕКА БЫЛИ ВРЕМЕНЕМ КОНСОЛИДАЦИИ КАЗАХСКОЙ НАРОДНОСТИ И УКРЕПЛЕНИЯ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ С ЦЕНТРОМ МУСУЛЬМАНСКОЙ ДУХОВНОСТИ ОБЩЕТЮРКСКОГО ДОСТОЯНИЯ В ГОРОДЕ ТУРКЕСТАНЕ

стан.

В начале VIII в. пределы Туркестана, согласно ат-Табари, начинались севернее Сырдарьи, от города Касана в Фергане. А по сведениям анонима “Худуд ал-алам” (X в.) “Фергана является воротами Туркестана”. Вскоре город Чач (Шаш) и одноименная область были завоеваны арабами. В целях закрепления завоеванных земель и обеспечения внешней безопасности от тюркских кочевых племен арабы построили укрепленную стену в долине Шаша, которая стала

преградой перед областью Туркестаном. В середине VIII в. через степи Келес от берега Сырдарьи до гор выстроили стену, считающейся границей между мусульманскими владениями и Туркестаном. Следует указать на характерное для этого времени явление - тюрки везде противопоставляются мусульманам, за исключением тюрков на Сырдарье и Фергане. Однако постепенно тюркские города Отрар, Шавгар, Исфиджаб, Тараз стали пограничными крепостями на границах Туркестана.

Падение Тюркского каганата привело в VIII-IX вв. к образованию в пределах срединной Евразии семи тюркоязычных государств: в западном Прикаспии и Северном Кавказе возник Хазарский каганат, на Итиле появилось Булгарское государство, на Сырдарье и Приаралье образовалась Огузская держава, в Центральном, Северном и Восточном Казахстане сложился Кимекский каганат, на Енисее зародилась Кыргызская держава, в Монголии - Уйгурский каганат, а в Жетысу стало функционировать Карлукское государство. Все эти этнополитические объединения продолжили государственно-административные, военные и социально-культурные традиции тюркских каганатов.

Постепенное накопление и расширение информации о тюркском мире в мусульманской историографии привело к конкретизации сведений о тюркских племенах, в особенности тех, которые находились на гребне политической волны.

Термин «тюрк» в арабской историко-географической литературе IX-X вв. понимается уже не как название одного народа или одной страны, а как название группы народов. В этой связи в мусульманской историографии дается достаточно рельефное представление об историко-географическом наполнении термина Туркестан. Арабский географ и историк ал-Якуби (IX в.), отличающийся широкой осведомленностью и сравнительно высокой точностью своих сообщений, пишет: “Туркестан и тюрки делятся на несколько народностей и несколько государств, в том числе карлуки, токузогузы, кимеки и огузы, у каждого племени тюрков - отдельное государство”.

Вместе с тем, именно в IX-X вв. в мусульманской историографии появляются общие понятия о генетическом родстве языков, на которых говорили тюркские племена, и генеалогическом родстве самих тюркских этносов. Об этнокультурном родстве тюрков содержится убедительная информация в сочинении классического арабского географа ал-Истахри (X в.): “А что касается всех тюрков, то у токузогузов, кыргызов, кимеков, огузов и карлуков - один и тот же язык, и

все они происходят один от другого”.

С принятием в 960 г. в тюркском кочевом государстве Караханидов ислама в качестве официальной религии в средневековых трудах мусульманского круга появились качественно новые сведения относительно Туркестана. Теперь область Туркестан не обязательно связывалась с тюрками, не вошедшими в лоно ислама. К области Туркестан стали относить и тюркские мусульманские земли и города. Так, согласно информации арабского историка Ибн ал-Асира (XIII в.) об истории Караханидов X начала XI веков “страна Туркестан, а это (также) Кашгар и города Баласагун, Хотан, Тараз. Они мусульмане из потомков Афрасиаба тюрка”. После распространения политического влияния мусульманских Караханидов на Среднюю Азию Мавераннахр, т.е. междуречье Амударьи и Сырдарьи, стал известен и как Туркестан. Хорасан (север Афганистана - Б.К.) является “дверью Туркестана” отмечает персидский историк ал-Бейхаки (XI в.). В начале XI в. сельджукские правители Тогрулбек и Чагры-бек на юге Средней Азии нашли убежище у “царя Туркестана” караханидского правителя Богра-хана. Следовательно, со второй половины X в. в область Туркестан вошли земли Юга Казахстана и Средней Азии, находившиеся под эгидой Караханидов.

С XI века важным составляющим Туркестана стал Дешт-и Кипчак, связанный со становлением кипчакской эпохи, как значимого этно-исторического фактора в евразийских степях. Политическое возвышение кипчакских ханов привело к устойчивому представлению о кипчаках как самом многочисленном тюркском народе, расселявшемся на значительной территории Великой степи от Алтая и Иртыша вплоть до Причерноморских степей. Кипчакский период стал завершающим этапом формирования единого древнетюркского историко-культурного комплекса с наиболее слаженной системой степной цивилизации. Область Туркестан в XI-XII вв. в мусульманских нарративных источниках рельефно показан как суперрегион, пределы которого связываются с обширными землями евразийского масштаба. Блестящий знаток различных тюркских языков и наречий Махмуд ал-Кашгари (XI в.), объездивший “пядь за пядь” почти все земли, населенные тюркскими народностями, рисует картину обширного региона Туркестана от Рума (Турция) на западе до Сина (Китай) на востоке. К этому времени относится впечатляющее описание области Туркестан персидским историком Мубаракшахом Мерверруди (XII в.): “ни одна страна в мире ни по величине, ни по широте и обширности не может сравниться с Тур-

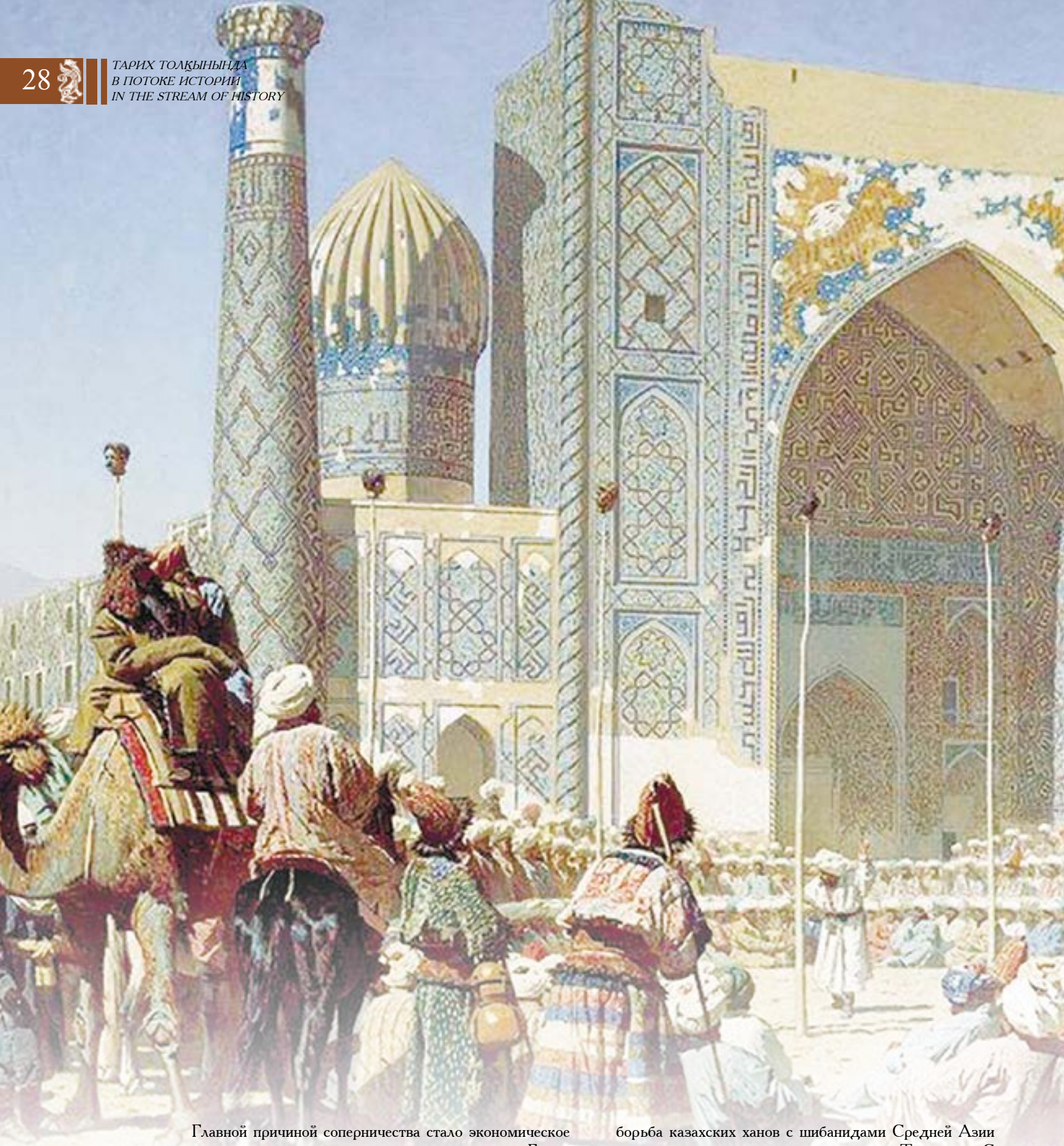
кестаном: на востоке Китай, на западе Рум, на севере Яджудж и Маджудж и на юге снежные вершины Хиндустана”.

Монгольское завоевание в начале XIII в. внесло существенные изменения в содержательную часть понятия Туркестан. В период образования Алтын Орды

В ПЕРИОД VI-VII ВВ. ИСТОРИЧЕСКАЯ ОБЛАСТЬ ТУРКЕСТАН В ПИСЬМЕННЫХ ПАМЯТНИКАХ ПРЕДСТАВЛЕНА КАК ЕДИНАЯ ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКАЯ ОБЩНОСТЬ, КАК НАЗВАНИЕ ОДНОЙ НАРОДНОСТИ ТЮРК С ЕДИНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМОЙ

(Золотая Орда), как сообщает персидский историк Джувейни (XIII в.), “под власть Бату-хана подпали все земли племен Туркестана, начиная от Хорезма, болгар, до пределов Рума. Были покорены все племена: кипчак, канглы, имек, ельбори, рус, черкес и ас”. Последствия политико-административных и этнокультурных изменений привели к тому, что в период XIV-XV вв. Туркестан стал представлять собой достаточно локализованную область, в пределы которой входили по преимуществу города бассейна Сырдарьи. По данным исторического среднеазиатского труда, известного в науке как “Аноним Искандера” (XV в.), эмир Тимур “именем Тохтамыша украсил грамоту на управление областью Туркестан со столицей Саураном”. По сведениям этого же источника властитель Алтын Орды Тохтамыш послал своего союзника моголистанского правителя Камар ад-Дина против эмира Тимура через Туркестан в Мавераннахр. В этот период Туркестан становится лишь субрегионом, он трансформируется в отдельную область, не связанную с Дешт-и Кипчаком и Мавераннахром. Согласно сведению Ибн Рузбехана (XVI в.) первой крепостью на юге Туркестана был Аркук, а город Сыгнак был его крайним северным городом.

Первые казахские ханы Керей и Жанибек вели упорную борьбу за власть над областью Туркестан.



Главной причиной соперничества стало экономическое и стратегическое значение данного региона. Город Ясы, где находился мавзолей Ахмеда Ясеви, называли “городом Туркестанского святого” (Шахр-и хазрат-и Туркестан), а позднее это выражение сократилось просто до “город Туркестан”. В XVI в. Ясы был известен как город Туркестан. При хане Таукеле (1586-1598 гг.) успешно завершилась длительная

борьба казахских ханов с шибанидами Средней Азии за присырдарьинские города и область Туркестан. С этого времени история области и города Туркестана становятся неотделимой от истории собственно казахского народа. XVI-XVII века были временем консолидации казахской народности и укрепления казахской государственности с центром мусульманской духовности общетюркского достоинства в городе Туркестане.

Bolat KUMEKOV, the Academician of the NAN RK

TURKESTAN IN TIME AND SPACE

(TURKESTAN IN VI-XVII CENTURIES ACCORDING TO MUSLIM WRITTEN MONUMENTS)

Formation of the term “Turkestan” has an indirect connection to the name of “Tura” tribe and “Turan” area. The term “Turan”, formed upon the name of the ancient nomadic ethnos Tur, it has meaning “state of the Tur”. According to “Avesta”, the first written sources known to us, Turanians were ancient inhabitants of Kazakhstan territory in the second half of the IInd - beginning of the Ist century B.C. In Sassanian literature of Iran, there is a mention about “Turkestan” (twrst'n) area to the north of Iran.

Since Turks' emergence in the VIth century, who created the first Eurasian empire in Great steppe, the “Tur” notion and “Turk” name merged, while “Turan” area became identified with Turks' state Turkestan; later this term was spread to unified Turkic community.

By the end of the 60-es of the VIth century, Turkic khanate entered political and economical system of the biggest states of the time: Iran, Byzantine Empire and China.

In a period of VI-VII centuries, historical area of Turkestan had been represented as a unified historical and ethnographic community, and as a name of the single Turkic nationality with unified political system.

Further establishment of political hegemony of the Arabic caliphate in Middle Asia, spread of Muslim culture and religion in the Amudarya and Syrdarya interfluve, led to transformation of data about Turkestan region. The Turks state became opposed to Muslim regions of Central Asia.

In the middle of the VIIIth century, there was built a wall through Keles steppes, which stretched from Syrdarya shores up to mountains, it served as a border between Muslim domains and Turkestan.

Fall of Turkic khanate led to formation of seven Turkic states within the borders of Middle Eurasia in VIII-IX centuries: Khazar khanate, Bolghar state, Oghuz state, Kimek khanate, Kyrghyz state, Uyghur Khanate and Karluks state.

In Arabic historical and geographical literature of the IX-Xth centuries, the term “Turk” was perceived as a title of a group of nations rather than name of a single nation or state.

Muslim historiography of the IX-X centuries offers general notions about genetic similarity of the languages which Turkic tribes spoke at the time and about genetic kinship of Turkic ethnos.

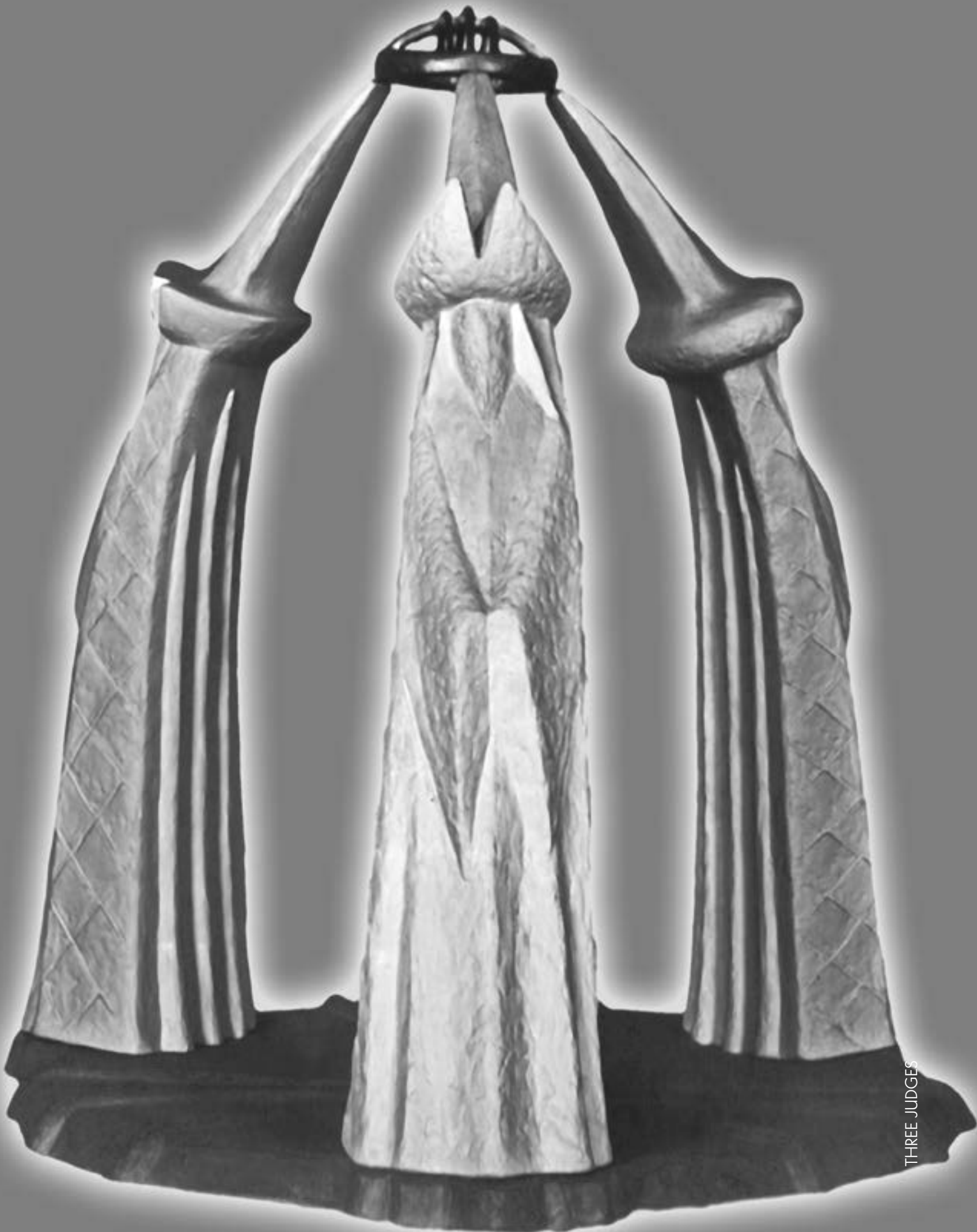
After Karakhanid state turned Mohammedan in 960, character of data

concerning Turkestan considerably changed. Since that time, Turkestan region was not necessarily identified with unfaithful Turks; Turkic Muslim territories and towns started to be ascribed to that region. According to the information of Arabic historian Ibn al-Assir (XIII), Turkestan state included Kashgar, Balassaguni, Khotan and Taraz cities. After expansion of Muslim Karakhanids' political influence over Middle Asia, Mawerannakhr, (i.e. the Amudarya and Syrdarya interfluve), was acknowledged as Turkestan. From the second half of the Xth century, territories of the South of Kazakhstan and Middle Asia were considered a part of Turkestan region.

Starting from the XIth century, Desht-i-Kipchak became an important constituent of Turkestan, which was closely related to establishment of Kipchak epoch as a prominent ethnic and historical factor in Eurasian steppes. In Muslim narrative sources, Turkestan region of the XI-XIIth centuries was described as a super region, with its scopes connected with vast Eurasian territories. Makhmur al-Kashgari (XI), who traveled across the lands of Turkic nations, described Turkestan as a spacious region, spreading from Rum (Turkey) in the West to China in the East.

Mongolian invasion in the beginning of the XIIIth century brought serious changes into substantial part of the term Turkestan. In a period of Altyn Horde (Golden Horde) formation, all territories of Turkestan tribes, starting from Khwarezm, Bolghars up to the sultanate of Rum, fell under Batu-khan. All tribes: Kipchak, Kangly, Kimek, Elbori, Rus, Cherkes and As were conquered. As a result of political, administrative, ethnic and cultural changes in a period of XIV-XV centuries, Turkestan started to represent a localized region, which mostly included towns of the Syrdarya basin. Turkestan became a subregion, it transformed into a separate area, not connected to Desht-i-Kipchak and Mawarannahr.

First Kazakh khans Kerey and Zhanibek waged persistent battle for power over Turkestan region. Economic and strategic importance of this region became main reason of that struggle. During rule of Tauyekkel khan (1586-1598), a continuous war with Shibaniids of Middle Asia for Syrdarya towns and Turkestan region came to a successful end. Since that time, history of Turkestan region and city became inseparable from the history of Kazakh nation. XVI-XVII centuries became a period of Kazakh people and statehood consolidation.



THREE JUDGES

*Жүректің түріп құлағын,
Ойланып тағы қарашы.
Кімсің сен? Қайда тұрағың?
Енді қайда барасың?
Омар ХАЯМ*



*КӨШПЕЛМЕРДІҢ ҰЛЫ МҰРАСЫ
ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ НОМАДОВ
THE GREAT HERITAGE OF NOMADS*



Ғани ҚАРАСАЕВ

АЛТАЙ

Адамзаттың пайда болып, оның өркендеп, дамуында өзіндік орны бар Еуразияның орталығы болған Батыс Сібір, Алтай аймағы көне халықтарының тарихы ұзақ мерзімге созылды. Өткені сонау тас дәуірінен бастау алған бұл өңірдің адамдары алғашқы қауымдық құрылысты толығынан бастарынан кешіріп, өздерінің саналы еңбектерінің нәтижесінде одан кейінгі дамыған қола, темір дәуірлеріне өтті. Яғни, б.з.д. II мың жылдықтан XVI ғасырдан басталатын ресейлік отарлауға дейінгі кезеңде аталған аймақ халықтарының негізін қола дәуірінен бастап көшпенді тұрғыдағы мал өсірумен айналысқан андроновтықтар, сақтар, үйсіндер мен ғұндар құрады. Одан кейінгі кезеңдерде

бұл өңірде өздерін түріктер деп атаған, бүкіл Еуразия аңғарына жайылып, осы өңірді толығымен мекендері етіп, өркендеп, дамыған, шығу тарихы, шаруашылығы, салт-дәстүрлері, сенімдері мен тілдері тамырлас халықтардың мемлекеттік бірлестіктері өмірге келді. Алтайдағы монғолдық билік өңірдің негізгі екі халқы - монғолдар мен түркілердің қосылып, осының негізіндегі түріктік белгі мен тіл басымдық танытқан есімдері осы уақытқа дейін жетіп, өмір сүріп отырған ұлттардың қалыптасуына әкелді.

Жалпы алғанда, Алтай аймағының көрсетілген заманнан XX ғасыр басына дейінгі саяси-әлеуметтік, шаруашылықтық, мәдени тұрғыдағы даңқты тарихын насихаттап, “алтайлықтар” деген атау алған халықтардың белгілі бір мерзімде бытыраңқылыққа, әлсіреу

мен ыдырауға, одан әрі басқаға бағыныштылыққа әкелген кезеңінің себебін анықтау аса маңызға ие.

Алтайдың сан-салалы қарама-қайшылықты тарихына көз салатын болсақ, аталған өңір халықтарының тарихын бірнеше кезеңдерге бөлуге болады. Алтайдың тас дәуірі адамдары мөлшермен б.з.д. II мың жылдықтың басына дейін табиғат қиыншылықтарына қарамастан, баяу болса да дамып отырған. Осы өлкені қоныс еткен көне тұрғындар Алтайдың барша өңірлеріне тарап, оның табиғатын игере бастады. Алғашқы кәсіптері термешілік болса, кейін жабайы аңдарды аулап, қолға үйрете бастады. Етті пайдалануға толық көшулеріне орай еңбек құрал-жабдықтарын жетілдірді. Сібір мен Алтайдың қатал табиғат жағдайына бетпе-бет келген олар өңірдің толық иелері болып қалыптасты. Көне дәуірдің соңғы кезеңінде алғашқы



Ғани ҚАРАСАЕВ — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты “Деректану, тарихнама және Отан тарихы” бөлімінің басшысы. Барлығы 230-дан астам ғылыми еңбектің, соның ішінде 10 монографияның авторы. Негізгі ғылыми зерттеулері Қазақстанның Шығысы, Алтай өңірінің көне заманнан XX ғасыр басына дейінгі тарихына арналған.

АҚИҚАТЫ

алтайлықтар тастан құрал-жабдықтар жасау мақсатында өңірдің таулы-тасты аудандарын меңгеруге кірісті. Нәтижесінде кеңді тастарға жолығып, одан металл (қалайы, қола т.б.) алудың құпиясын ашты. Түркі халықтарының бабалары Еуразия аңғарында осы өңірдің табиғат ерекшеліктеріне сай аралас шаруашылықпен айналысты. Еңбек құрал-жабдықтары, қарулары тасқа қарағанда неғұрлым қолайлы қолаға ауысты. Мал саны, егіс көлемі, халық саны артты. “Осыдан екі мың жыл дерлік бұрын, — деп жазады Н.Ә.Назарбаев, — біздің жерімізде дамыған мал шаруашылығы мен егін шаруашылығын бір-бірімен шебер ұштастырған өзіндік бірегей андронов мәдениеті пайда болды”.

Алтайдың қола дәуірі адамдары металл өндіру ісімен жеткілікті тұрғыда айналысты. Тарихи деректерде айқындала түсетініндей: “... андроновтықтар металл өндіру мен одан металл бұйымдарын жасауға дейінгі барлық буындарын шеберлікпен меңгерген. Оларда арнайы дайындау қазандықтары,

құю шеберханалары болды. Олар құю, соғу, көркемдеу әдістерін меңгерді. Қоланы, қола бұйымдарын дайындауда олар жеке-леген деректер бойынша қытайлықтардан да асып кетті. ... Орталық қытай тайпалары б.з.д. XVIII-XVII ғасырларда ғана дайын күйіндегі алынған қоланы білді”. Осы деректер соңғы мерзімге дейінгі Алтайдағы металл өндірудің негізін XVII ғасырдан басталған ресейліктер негіздеді деген түсінікті толығымен жоққа шығарады. Осы арқылы Алтайдың қола тұрғындары көрсетілген аймақтағы алғашқы металл өндірушілер болды. Мұнда сонымен қатар түсті металдар өндіру кеңінен жолға қойылды. Шаруашылықтың бірыңғайлығы, үнемі өзара тығыз қарым-қатынастың нәтижесінде сенімдері, дәстүрлері қалыптасты. Ортақ түсінікті тілдері өмірге келді. Әлеуметтік дамуында жанұялық, рулық, тайпалық бірлестіктер орын ала бастады

Б.з.д. I мың жылдық көлеміндегі Еуразия аңғары, соның ішінде Алтай

халықтарының тарихы туралы жазба деректер нақты мәліметтер береді. Олардың негізін грек, парсы мәліметтері құрады. Осы жазбалардың барлығында Алтай аймағындағы тас, қола дәуірі адамдарының саны молайып, шаруашылықтарының көлемі артқан ұрпақтарына батырлығы мен ерлігін білдіретін бір мағынадағы “скиф,” “сақ” деген анықтама берілгендігі белгілі. Аталған жазба мәліметтерінің шындыққа сай келетіндігі XVIII ғасырдан басталып осы күнге дейінгі Қазақстанның оңтүстік, шығыс өңірлеріндегі, Алтай аймағындағы сақ қорғандарына жүргізіліп келе жатқан қазба жұмыстары толығымен дәлел бола алады. Қазбалардан табылған бағалы металдардан жасалған әртүрлі бұйымдар, материалдық мәдениет үлгілері сақ тайпаларының өз кезіндегі Еуразия аңғарында өркендеп, дамығандығын, әскери қуаты мен шаруашылықтарының мықты болғандығын дәлелдей түседі. Кезінде Плиний: “... садақ атудан сақтар әлемдегі ең шебері...” деп жазды.



Сақтардың өмір салты, шаруашылығына Гиппократ төмендегідей анықтамалар береді: “Скифтерді көшпенділер дейтіні — үйлері жоқ, олар ең шағыны төрт дөңгелекті, ал келесілері алты дөңгелекті арбаларға орнатылған, айналасы киізбен жабылған, кейбіреулері екі, келесілері үш бөлікке бөлініп, су (жаңбыр), жарық өткізбейтін баспаналарда тұрады. Осындай арбаларға әрқайсысы екіден үш қатар өгіздер жегіледі. Бұл баспаналарға әйелдер орналасып, ерлері салт атқа мініп жүреді. Олардың артынан қой отарлары және жылқы табындары еріп отырады. Бір орында малға қажетті шөп таусылғанша отырады, мал азығы таусылған жағдайда басқа орынға қоныс аударады. Өздері піскен ет жейді, жылқының сүтін ішеді, жылқы сүтінен жасалған ірімшікті пайдаланады”. Осы анықтаманың өзі-ақ Қазақстан, соның ішінде бүкіл Алтайды мекен еткен сақтардың, барша түркілердің, соның ішінде қазақтардың арғы ата-бабалары екендігін толығынан айқындай түсетіндігі анық. Сақ тайпаларының мәдениеті жоғары болып, сол дәуірдегі өркениеттіліктің белсенді мүшесі болғандығына орыс тарихшысы В.О. Ключевский: “Скифтер антикалық мәдениетпен тікелей байланыс жасады. ... Грек колониялары жанында аралас эллинскиф тұрғындары пайда болды. Скиф патшалары грек қалаларында сарайлар салды, скиф ақсүйектері білім алуға Грецияға барды. Скиф қорғандарынан скифтердің үйлеріне арналған грек шеберлерінің жоғары көркемделген безендіру бейнелері табылуда” деген тұжырым жасайды. Көшпенді өмір салтын негіз етіп, оны сол мерзімдегі әлем мемлекеттерінің алдына шығарған сақтардың осындай тарихи қазіргі күнгі ұрпақтарының заңды мақтанш сезімін тудыратындығы белгілі.

Орталығы Кеңді Алтай болған Еуразия аңғары көне тұрғындарының өз заманындағы даңқты өткені ғұндардың қызметімен тікелей байланысты. Қара теңізден Қытай шекарасына дейінгі территорияда бірнеше ғасыр бойы өктемдік етіп, мал өсіру шаруашылығының, ірі мемлекеттік бірлестіктің саяси, әскери



қуаттылығының негізі болғандығын толығымен дәлелдеген ғұндар бірлестігіне б.з.д. I мың жылдық соңынан біздің заманымыздың бірінші мың жылдығының ортасына дейінгі Еуразия аңғарындағы сақ, үйсін, қаңлы т.б. тайпалар мен рулардың барлығы еніп, үлкен далалық империяның қуатын арттырды. Олар өзара ұғынысты “ертетүріктік” деп аталған тілде сөйлесіп, ортақ мәдениеттерін жасады. «... Орталық Азияның, — деп жазады Н.Я.Бичурин, — Шығыс мұхиттан (Тынық мұхиттан) батысында Каспий теңізіне дейінгі барлық аймақтарында көне заманнан бастап қазіргі күнге дейін осыдан 2000 жыл бұрын да осындай өмір салтын сақтап, аталған өңірлерді қоныс еткен халықтар қазір де аздаған өзгерістермен мекендеп отыр. ... Қытай қазіргі күнге дейін осы еске алынған халықтармен саяси қатынас орнатып келді”. Ғұндардың өз кезінде әлемдегі ең ірі мемлекет — Қытайды бірнеше ғасыр бойы өзіне бағындыруы оның мықтылығы мен тұрақтылығының куәсі болып табылады.

Осы тұрғыдағы тарихи деректерден айқындала түсетіндей: “Орта патшалық (қытайлық) соғыс тауқыметінен мольнан зардап шекті, бұл жағдай Мөденің күшеюіне жағдай жасады. Оның қарамағында 300 мың әскер болды. Шунь вәйден Туманға дейінгі мың жылдан артық уақыт кезеңінде ғұндар әулеті біресе күшейді, біресе дағдарысқа ұшырады, жеке бөліктерге ыдырады, тарап та кетті. ... Мөденің кезінде ғұндар әулеті ерекше күшейіп, нығая түсті, солтүстіктегі, оңтүстіктегі барлық көшпенді тайпаларды бағындыра отыра қуаты Орта патшалықпен теңесті.

Біздің заманымыздың VI ғасырының ортасында оның алдындағы бірнеше жүз жылдық бойы Еуразия өңірінде үстемдік құрған ғұндар бірлестігіндегі көшпенділердің өзара тығыз саяси-әлеуметтік, мәдени, тілдік байланыстары одан әрі нығайды. Осы көшпенділер арасындағы жетекші орын алған “Ашын” руынан шыққан Бумын VI ғасырдың басында көшпенділердің бұрынғыдан да тығыз одағын қалыптастырып, өздерін жауынгерлік пен батырлықтың ұғымын беретін жиынтық “түркілер” деген атаумен белгілі болған Қағанаттың негізін қалады.

Алғашқы түркілердің еркіндік пен дамуға негізделген өткені олардың көсемдері жазып қалдырған Орхон-Енисей естеліктерінде кеңінен баяндалады. “Бұл жазбалар тарих сахнасына VI ғасырдан шығып, бірден Қытай шекарасынан Персия мен Византияға дейінгі барша даланы билігіне қаратып, өздерін уақыт жағынан алғаш рет түріктер деп атаған халыққа жатады,” — деп көрсетеді осы тұрғыда В.Бартольд.

Алтай өңірі халықтары тарихының келесі кезеңі осы аймақтың Шыңғысхан империясының құрамына енуімен ерекшеленеді. Бірнеше ғасырлық мерзімде Алтай өңірі түркі және монғол тайпалары

өкілдерінің бір мемлекеттің құрамындағы араласуы орын алып, бірлескен шаруашылықтары одан әрі өркен жайды. Осы уақытта моңғолдық билік іске асырылған Алтайда түріктік өмір салты мен бейне белең алып, түркі тілінің толығымен басымдық танытуы қамтамасыз етілді. Осы бірлестік құрамында түркі тілінде сөйлейтін жаңа халықтар мен ұлттар қалыптаса бастады. Нәтижесінде монғол билігінің ыдырауына орай Еуразия аңғарында негізгі халқы түркілер болған жаңа тарихи тамырлас ұлттар мен мемлекеттік бірлестіктер өмірге келді.

Сөйтіп, б.з.д. II мың жылдықтың басынан біздің заманымыздың XV ғасырына дейінгі кезеңдегі Батыс Сібір, Алтайдың тарихы — байырғы тұрғындары — көшпенді түркілік тайпалар мен халықтардың толық үстемдік етіп, барынша өркендеу уақыты болып табылады.

Егерде б.з.д. I мыңжылдықтың басынан біздің заманымыздың бірінші мыңжылдығының ортасына дейінгі кезеңдегі Еуропа, Азия халықтарының даму деңгейін салыстыратын болсақ, көшпенді өмір сүрген сақ, ғұн тайпаларының саяси бірлестігінің, мемлекеттік қуаттылығының негізін мал шаруашылығы қамтамасыз етіп, аталған халықтардың табандылығы, төзімділігі мен шыдамдылығы, қырағылығы, ал үнемі ат үстінде болуы жауынгерлік шеберлігін қалыптастырып, осы қасиеттердің үнемі дамуына жағдай жасады. Кең-байтақ шүйгін жайылымдықтар малдың санының үнемі молаюына жағдай жасады. Сол мерзімдегі барша елдердегі қатынастың, соғыс құралының негізіне айналған жылқыны көшпенділер молынан өсіріп, аталған мал түрі бүкіл көрші елдер тарапынан үлкен сұранысқа ие болды. Сондықтан да жылқы аса көп көлемде сыртқы саудаға шығарылып, айырбасталды. Осы мерзімде мал, оның өнімдеріне қажеттілік деңгейі де жоғарылады. Сол мерзімдегі көшпенді, отырықшы халықтар мен мемлекеттердің техникалық прогресстен тыс жағдайдағы дамуы семсер, найза сияқты қаруларды жасынан меңгеріп, бала кездерінен атқа шебер мінетін, кең даладағы аңшылықпен үнемі айналысуларының нәтижесінде садақ аруды жете меңгерген көшпенділердің барша аймақтарда қаһарлы да қуатты әскери күшке айналуларына жағдай жасады. Далалық-таулы өңір, соның ішінде Алтай аймағы көшпенділерінің көне заманнан белгілі металл өндіруді кеңінен және де шеберлікпен игеруі олардың көркемдік,

ауыл шаруашылығы бұйымдарымен қатар әртүрлі сапалы да озық үлгідегі қару-жарақ жасауларына мүмкіндік берді. Жан-жақты шаруашылықтық, сауда, мәдени және әскери байланыстары арқылы олар көршілеріне тұрмыстары орныққан, жауынгер тұрғындар ретінде белгілі болды. Яғни, дамудың сол мерзімдегі дұрыс жолын ұғынып, оны іс жүзіне асырған біздің арғы бабаларымыз өз жерлерінің нағыз иелеріне айналды, өз аймақтарындағы ықпалды, бөгде халықтар мен мемлекеттер санасатын күшке айнала білді. “Біздің арғы ата-бабаларымыз, — деп жазады Н.Ә.Назарбаев осы тұрғыда, — Қиыр Шығыстан Батыс Еуропаға дейінгі,

Сібірден Үндістанға дейінгі аумақты алып жатқан мемлекеттердің дамуында екі мың жыл бойы елеулі рөл атқарып келді.

Орасан зор кең-байтақ аумақта қоныс аударумен болған көшпелілер Еуразияның этностық және мемлекеттік бет-бейнесін бір емес, бірнеше рет өзгертті. Дүниежүзіндегі аса маңызды алтай тілдік тобының (негізінен оның түркі және монғол тілді тармақтарының, оған қазақ тілі де кіреді) ежелгі және ортағасырлық замандарда кеңінен таралуы ортаазиялық көшпелілердің ұдайы қоныс аударып отыруына байланысты болды. Мейлінше кең тараған тілдік топтардың бірі — түркі тілдік тобының Еуразияға қарай жылжып ене бастауы —

ОСЫ АРҚЫЛЫ КІНДІК КЕСКЕН ЖЕРІМІЗ, АТА-ЖҰРТЫМЫЗ —
АЛТАЙДЫҢ ОДАН АРЫ ГҮЛДЕНІП, ӨРКЕНДЕУІНЕ ҮЛЕС ҚОСУҒА ТИІСПІЗ.
ТАРИХЫМЫЗДЫҢ КӨЛЕҢКЕЛІ ЖАҚТАРЫНАН САБАҚ АЛА ОТЫРА ОСЫ
ӨҢІРДІҢ ҚАЗІРГІ ТҮРКІЛІК ТҰРҒЫНДАРЫ МЕН УАҚЫТТЫҢ БЕЛГІЛІ
КЕЗЕҢДЕРІНДЕ БАСҚА АЙМАҚТАРҒА ӘРТҮРЛІ ЖАҒДАЙДА ҚОНЫС
АУДАРҒАНДАРДЫҢ ҰРПАҚТАРЫНЫҢ АРАСЫНДАҒЫ ТІЛДІК, МӘДЕНИ,
ШАРУАШЫЛЫҚ БАЙЛАНЫСТЫ ДАМУ; ОРТАҚ МЕКЕНГЕ, БІРТЕКТЕС
ЕЛГЕ ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІКТІ, ОЛАРДЫҢ ӨРКЕНИЕТТІ БОЛАШАҚТАҒЫ
АЖЫРАМАС ҚАУЫМДАСТЫҒЫ МЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ
ЕТУ; ОСЫ ЖОЛДАҒЫ ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ СЕЗІНІП, ІСКЕ АСЫРУҒА ҮЛЕС
ҚОСУ ӨЗІНІҢ АРҒЫ АТА-ТЕГІН АЛТАЙДАН ТАРАТАТЫН ӘРКІМНІҢ
БОРЫШЫ ЕКЕНДІГІ АНЫҚ.





сол кезеңде пайда болған құбылыс”.

Алайда XV-XVI ғасырлардан басталатын Еуропа мен Азияның шаруашылығы, өмір салты отырықшылыққа негізделген мемлекеттерінің экономикасы біртіндеп техникалық өркендеуге негізделген капиталистік қатынасқа ене бастауымен ерекшеленді. Еуропаның шығысында, Азияның батысында XV-XVI ғасыр көлемінде одан бұрынғы өткен тарихында бытыраңқылыққа ұшырап, оның зардабынан бірнеше жүз жылдар бойы моңғолдардың үстемдігін басынан кешірген орыс жұрты осы бөлшектенуден сабақ алып, Мәскеудің айналасына бірігіп, қуатты мемлекет-

ке айнала бастады. Оның шаруашылығы біртіндеп өнеркәсіпті, зауыт, фабрикаға негізделген экономикаға бағыт алды. Өркендеудің осындай жолына түскен Еуропа, жекелеген Азия елдері өзара бәсекеге түскендей назарларын тауарларын тиімді өткізуге, арзан шикізат, кен байлығына, тегін жұмыс қолына ие болу мақсатында дамуы өздерінен артта қалған аймақтарға аударды. Жаңа географиялық ашулар іске асырылды. Осындай әрекетке Мәскеу мемлекеті де қосылып, XV ғасырдың соңына дейін оның құрамына Еділден бастап Оралға дейінгі аймақтардағы халықтар толығымен қосылып болды.

Бұл кезде ғасырлар, тіпті мыңжылдықтар бойы территориясының тиімділігіне орай шаруашылығының негізі көшпенді түрдегі мал өсіру, оның нәтижесі ауа райына тікелей байланысты болған халықтардың экономикасының дамуы алғашқыларымен салыстырғандағы бәсекеге шыдай алмай, артта қала бастады. Шикізат өндіруге негізделген олардың көшпелі кәсібі техникалық өркендеуді қажет етпеді. Сонымен қатар аталған шаруашылықтың тікелей табиғат құбылыстарына тәуелділігіне орай оның кері әсерлері (үнемі болып тұратын даладағы қырғынды жұт, малдың аурудан мольнан шығынға ұшырауы т.б.), жайылымдықтың жетіспеуі мен осыдан туындайтын рулар мен тайпалар арасындағы қақтығыс көшпенді мемлекеттердің әлсіреп, бөлшектенулеріне әкелді. Аталғандармен қатар, осы мерзімдегі бұл мемлекеттердің басындағы Шыңғысхан ұрпақтарының арасындағы үнемі орын алған қарама-қайшылық та бөлшектену мен ыдырауды одан ары жылдамдата түсті. Міне, осылай XVI ғасыр басында Еуразия, соның ішінде Алтай аймағында Ресей мен Қытайға қарсы тұратын күш болмады. Н.Ә.Назарбаевтың атап көрсеткеніндей: “XVIII ғасырдан бастап Орталық Азияның түркі тектес халықтары ұдайы жалғасып, тереңдей түскен экономикалық, қоғамдық-саяси және мәдени дағдарыстар кезеңіне душар болды әрі өз аумақтарын отаршылдық саясат есебінен кеңейте түсуді көздеген мемлекеттердің оңай олжасына айналды. ...Мұның өзі түптің түбінде түркі тілдес халықтардың ұлттық мемлекеттілігінен айырылып қалуына, метрополия тарапынан жүргізілген орыстандыру саясаты салдарынан ұлттық және әлеуметтік қыспаққа ұшырауына ұрындырды”. Ал бұл ыдыраудың алғышарттары одан бұрынғы кезеңнен-ақ орын ала бастағандығы белгілі. Атап айтқанда, XVI ғасырдың 80-жылдарынан Батыс Сібір, Алтайды ресейлік отарлаудың бастамасын жасаушы Ермақтың шағын отрядына тура осы мерзімде билеушілері тарапынан өзара бақталастыққа түсіп, бірлігі бұзылған, шаруашылығы заман талабына сай келмей, тұралаған Көшім бастаған Сібір хандығы тойтарыс бере алмады. Егер де орыс казактары одан жеңіліс тапқанда кезіндегі айбынды сібірлік түркілер ұрпақтарының қуатын сезінген ресейлік басқыншылықтың уақыты кейінге қалдырылуы немесе Батыс Сібір, Алтайдың тарихы басқаша қалыптасуы мүмкін еді. Алайда жағдай керісінше сипат алып, орыс казактарының,

одан кейінгі ресейлік оңай олжа, байлық іздеушілердің Батыс Сібір, Алтай жеріне тоқтаусыз енуі орын алды. Нәтижесінде, XVI ғасырдың соңынан Алтайдың көне халықтары жерлерімен бірге Ресей мен Қытайдың арасындағы бөліске түсіп, оларға бодандыққа өте бастады. Алтайдың басым бөлегі қарамағына енген Ресейдің әскери, өнеркәсіптік игеру, шаруалармен жаппай қоныстандыру саясаты XX ғасырдың басына дейін созылды.

Орыс мемлекетінің Батыс Сібір, Алтайға деген ұмтылысы, оның мақсаты мен барысы туралы тарихи деректер "...Келесі жағынан алып қарағанда, XVI ғасырдың екінші жартысынан басталған Солтүстік Мұзды мұхитының суларына ағылшын және голланд экспедицияларының басталуы, шетел көпестерінің "Үндістанға баратын солтүстік жолды белсенді түрде іздестіруі", Азияның солтүстік бөлігінің ағылшын немесе голландиялық тиімді сауда аймағына айналуы IV Иван үкіметін алаңдатты. Осылармен бірге моңғол билеушілерінің Еділ бойындағы үстемдігін жою, башқұрттар мен Орта Еділ аңғары халықтарының Ресей құрамына енуі орыс адамдарына феодалдық қанаудан қашып, бостандық іздеген шаруалардың шығысқа қарай неғұрлым қысқа және қолайлы жол ашты" деген мәліметтер береді. Осы мерзімнен өлкені орыстардың қоныстануы үнемі жүргізілді. В.О.Ключевскийдің талдап, жазғанындай: "(Ресейдің орталық өңірлерінен) тұрғындар әртүрлі бағытпен ... әсіресе Оралдан ары Сібірге, Тынық мұхит жағалауына бағыт алды. ... 1886 жылғы Сібір теміржолының салынуына орай 200 мыңға дейін жетті, ал соңғы екі жарым жылда (1907-1909 жылдың шілдесі) Сібірге 2 миллионға жуық қоныстанушылар өтті. Негізінен оның тұрғындарының жыл сайын бір жарым миллион адамға өсіп отыратын Еуропалық Ресейдің орталық қаратопырақты губернияларынан орын алып отырған осы қозғалыс әзірге аса елеулі емес, үлкен өзгерістер жасай алмайтын сияқты, алайда уақыт өте келе аталған қоныстандырудың соңы жалпы осы істегі үлкен ықпалды нәтижелермен анықталатындығы белгілі". "... Қорытындысында XVIII ғасырда Сібір саяси негізінен ғана емес, тұрғындарының құрамына қарай да орыстық өлке болып қалыптасты".

Ресей үкіметінің Алтайға деген қызығушылығы оның қойнауынан металдың т.б. қазба байлықтарының мольнан табылуына байланысты одан әрі



**АЛТАЙ ӨҢІРІ ХАЛЫҚТАРЫ
ТАРИХЫНЫҢ КЕЛЕСІ КЕЗЕҢІ
ОСЫ АЙМАҚТЫҢ ШЫҢҒЫСХАН
ИМПЕРИЯСЫНЫҢ ҚҰРАМЫНА
ЕНУІМЕН ЕРЕКШЕЛЕНЕДІ.
БІРНеше ҒАСЫРЛЫҚ МЕРЗІМДЕ
АЛТАЙ ӨҢІРІ ТҮРКІ ЖӘНЕ
МОНҒОЛ ТАЙПАЛАРЫ
ӨКІЛДЕРІНІҢ БІР МЕМЛЕКЕТТІҢ
ҚҰРАМЫНДАҒЫ АРАЛАСУЫ
ОРЫН АЛЫП, БІРЛЕСКЕН
ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫ ОДАН
ӘРІ ӨРКЕН ЖАЙДЫ**

арта түсті. Өлкедегі кен орындарын айқындау аймақтың орыс мемлекетіне қосылған кезеңінен бастап жаппай орын алды. Нәтижесінде "XVII ғасырдың басынан-ақ Сібірде әсіресе темір, мыс, күміс кен орындарын іздестіру жұмыстары жүргізілді. Осы ғасырдың 20-жылдарынан темір кенін іздеумен томскілік металл ісінің шебері, кен танушы, ұста Федор Еремеев айналысты. Томск әскер басы Мәскеуге жіберген хабарламасында Еремеев тапқан кеннен тапасы жақсы темір алынғандығы туралы айтылған. XVII ғасырдың ортасында ең сапалы темір Красноярск маңайынан және Енисей аңғарынан табылған кен орнынан алынды. Мыс кенін орыстар Енисей мен Батыс Сібірден тапты. Әсіресе күміс кендеріне ерекше назар аударылды. XVII ғасырдың екінші жартысынан Байкал өңірінен бай кен орындары ашылды. Осы жерлерге белгілі Нершинск зауыттары салынды. Сол кездің өзінде-ақ орыстар күміс кен орындары аудандарында қорғасын, кей жағдайларда қалайының жиі кездесетіндігін білді. Жер іздестірушілердің жазбаларында "жанатын күкірт", селитра, тіпті мұнай іздестіру туралы айтылады. ... XVII ғасырдың ортасында слюда Ангара өзенінің төменгі аңғарларында өндірілді. Осы ғасырдың 80-жылдарында слюданың бай қоры Байкал маңайынан анықталды.

Ресейлік жаппай отарлаудың барысында Алтай аймағының түріктік халықтары барлық еркіндіктерінен айырылды. Олардың жерлері толығымен Ресей империясының меншігіне айналдырылды. Туған жерлерінен қуылды. Қарсылық көрсеткендері аяусыз қырғынға ұшыратылды. Көптеген халықтар тарих сахнасынан жойылып кеткендігі белгілі. Қалғандары шоқындырылып, күшпен орыстандырылды. Патша әкімшілігі тарапынан оларды халық ретінде жою міндеті қойылды. Ресей империясының Сібір, Алтайды отарлауы нәтижесінде жергілікті халықтың, соның ішінде осы өңір ата-қонысы болған қазақтардың бейшаралыққа түсіп, мүсәпіршілік халге жетуін М.Тынышбаев ашығынан жазды. "... үкімет біріншіден, — деп көрсетеді ол, — жабайы және дөрекі жазалау шаралары мен тіліне, салтына, дініне қысым жасау арқылы жалпы жеке ұлт ретіндегі қырғыздарды жою негізінде барша өңірді орыстандыруға; екіншіден, әртүрлі әкімшілік шаралары, жарлықтары, ережелері арқылы қырғыздарды ешқандай құқықсыз заңнан тыс тобыр етуге; үшіншіден, олардың қанымен сақтап қалған және бабаларының сүйектері толған



жерлерінен айыру, тақыр және өнімсіз жерлерге, ажал құшағына қууға ұмтылуда”. Ресейлік отарлаудың жергілікті халыққа әкелген осындай апатты жағдайы оларды әсіресе XIX ғасырдың екінші жартысынан XX ғасыр басы көлемінде лажсыздан көрші елдерге қоныс аударуға мәжбүр етті.

“Біз бүгін қоныс аударған халықтардың, — деп жазады Н.Ә.Назарбаев, — қасіреті жайында жиі айтамыз. Рас, бұл да әлем тарихында теңдесі жоқ, ауқымы мен қатігездігі ересен қиянат. Алайда, қазақтың сайын даласында құйындай ұйтқып соққан қасірет қыруар жұртты ажалға ғана ұрындырып қоймай, оның орасан зор бөлігін бөтен ел, бөгде жерге үркіте көшіріп, жіберуі де нақтылы тарихи бағасын талап етеді”. Отарлау XX ғасырдың басынан кеңестік бодандықпен одан әрі жалғастырылды. Алайда Алтайдың көптеген тұрғындары сияқты қазақ халқы да ресейлік бодандықтың барша мерзімінде осы қанау мен қорлауға мойымай, өздерінің халықтық белгілерін сақтауға тырысып келгендігі белгілі. Алтай қазақтары күш көрсету, зорлық арқылы жүргізілген патша үкіметінің шоқындыру саясатын қабылдамады. Отарлық саясатқа қарсы қазақтардың көзқарасы мен оған деген наразылығы туралы XIX ғасырдағы Батыс Сібір, Алтай өңірін зерттеуші

И.Завалишин төмендегідей тұрғыда жазды: “... Қырғыздардың тағы да бір артықшылығы - олардың сөз барысындағы ешқандай да зіл мен айбардың болмауы, олардың арасында, өкінішке орай, әлі күнге дейін орыс мұжықтарында көптеп кездесетін біреудің алдында жағынып-жалпақтау деген кездеспейді. Егер ол бір нәрсеге өтініш айтса, батыл сөйлейді, ойын жасқанбай, қарапайым тұрғыда жеткізеді. Орыстармен арадағы қатынаста өздерін олармен қатар қоя біледі, ал мұның өзі олардың халықтық сипатын жоғары дәрежеге көтереді ...”

Басқа түркі халықтарымен бірге бодандықтың ауыр зардаптарын басынан өткізген ұлтымыздың ғасырлар бойы аңсаған арманы XX ғасыр соңындағы Кеңестік империяның ыдырауы нәтижесінде іске асырылды. Сондықтан да қазіргі азат еліміздің болашақтағы беріктігі заман талабына сай экономиканы негіздеп, ғылыми-техникалық дамудың алдыңғы қатарында болу, қазіргі әлемдік жаһандану талаптарына сәйкес көршілерімен тең дәрежедегі тиімді қатынас орнату, ел ішіндегі көп ұлтты тұрғындар арасындағы түсіністік пен сыйластықты іске асыруға байланысты екендігін ұғыну еліміздің әр азаматының басты міндеті екендігі белгілі. Бұған бізді өткендегі ауыр тарих сабағы шақырады.

Сондықтан да аталған мақсатты іске асырудағы Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың: “Тарихтың тағылымы біреу-ақ: ол ешқандай тағылым бермейді дейтін тұжырымға мен үзілді-кесілді қарсымын. Тарихты жеңіл-желпі аңыз сөздердің жиынтығы деп қарайтын адамдар шынында тарихтан тағылым ала алмайды” деген сөзі отанының, елінің, ұрпағының болашағын ойлайтын әрқайсысымызға арналғандай.

Осындай жағдайда біртұтас тарихымыздың көлеңкелі жақтарынан сабақ ала отыра осы өңірдің қазіргі түркілік тұрғындары мен уақыттың белгілі кезеңдерінде басқа аймақтарға әртүрлі жағдайда қоныс аударғандардың ұрпақтарының арасындағы тілдік, мәдени, шаруашылық байланысты дамыту; ортақ мекенге, біртектес елге деген сүйіспеншілікті, олардың өркениетті болашақтағы ажырамас қауымдастығы мен ынтымақтастығын қамтамасыз ету; осы жолдағы жауапкершілікті сезініп, іске асыруға үлес қосу өзінің арғы ата-тегін Алтайдан тарататын әркімнің борышы екендігі анық. Осы арқылы әлемдік қоғамдастық тарапынан қазіргі барша түркі халықтарына, соның ішіндегі қазақ ұлтына, олардың өткені мен болашағына деген құрмет пен сыйласушылық орын алатындығы ақиқат.

Gani KARASSAYEV, Doctor of Historical Sciences, MES of RK, Institute of State History, Astana

A VIEW FROM THE PAST

Contradictory and versatile history of people from Western Siberia and Altay region, which has become the centre of Eurasia, lasts for many years.

Sources of these regions' history come from the Stone Age. With the help of conscious labour, people made transition to developed Bronze Age. From 11 thousand years B.C. up to the period of Russian colonization in the XVIth century, this area had been settled by Andronovo people, Saka, Wusun and Huns, they had been leading a nomadic life and had been engaged in cattle raising.

During the next stage, people who called themselves Turks resided in this territory. Consequently people of Altay origin started to settle all over Eurasia, they were developing and flourishing. On the basis of common traditions, language and mutual understanding they founded a national union.

On the basis of Mongols' and Turks' union in Altay, names with Turkic symbols and language have been extant till our days.

If we take a closer look at contradictory history of Altay, we can divide the history of this region's nation into several stages. At the initial stage, at the Stone Age of the 11th millennium B.C., in spite of hardships of nature, ancient people were gradually developing, moving further step by step. At this stage they settled all over the territory of Altay and learned to cope with hardships of nature. At first they were involved in gathering, later they started to catch wild animals and tame them; also they invented different tackles, tools and kitchen utensils. In the end of the Stone Age Altay people started to make tools of stone and settle in mountainous parts of the area..

In the period of the Bronze Age, Altay people were adequately engaged in metal working. According to historical data, Andronovo people mastered metal mining and fabrication of metal products. They had special furnaces and workshops for alloying metals. According to some information, they even surpassed Chinese people in bronze.

As a result of close relations, they developed their own traditions and cooperation, as well as a common language of communication; in a social sphere there were developed family and tribal unions.

Written evidences of history of people from Altay and Eurasia appeared as well. In the basis of those data were put documents in Greek and Persian languages.

Ancient dwellers of the Eurasian gorge with its centre in Rudny Altay, we closely connected to Huns. For several centuries Huns had predominated in the territories from Black Sea to Chinese borders. In the end of 1st millennium B.C., Saka, Wusun, Kangly and other tribes got united with Huns. As a result of unification, a strong and big steppe Empire was founded.

According to historical data, Bumyn, who came from the main tribe "Alshyn", created foundations of Khaganate. In the beginning of the VIth century he founded a cohesive confederation of nomadic Turks.

The past of the Turks was narrated in Orkhon-Yenissey notes in manuscripts which had been left by chief of the tribe. V. Bartold wrote, that those manuscripts appeared in the VIth century and belonged to people, who used to call themselves Turks and who had conquered all steppes from China to Persia and Byzantium.

The next stage of Altay history is associated with entry into Genghis Khan Empire. For several centuries Turkic and Mongolian tribes had been building up the economy side by side. At the time, Mongolians ruled over the territory, still Turkic traditions kept developing. Turkic language dominated, new nations and nationalities were appearing in the confederation and after some time, termination of the Mongolian rule took place.

Thus, starting from the 11th century B.C, up to the VIth century A.D. tribes of Western Siberia and Altay had been represented by nomadic Turks, they had been dominating and developing.





*Сегодня Основной закон —
наша Конституция — является
фундаментом успешного пути
Казахстана в 21-м веке
Нурсултан НАЗАРБАЕВ*



**ҰЛТ ҚАЗЫНАСЫ
ДОСТОЯНИЕ НАЦИИ
NATIONAL PATRIMONY**



Юрий ДОРОХОВ, журналист

ЗА 500 ЛЕТ ДО ЗАРАТУСТРЫ

Известный казахстанский археолог Александр Горячев нашел у подножия высокогорного плато Асы уникальное сооружение возрастом более трех тысяч лет.

Предположительно, этот храм — самый древний из найденных на территории нашей страны



Александр ГОРЯЧЕВ

Мы идем с Александром Горячевым по еле заметной горной тропе вдоль зеленого склона. Ниже, рядом с раскопом, стоят палатки — лагерь археологов. Там снуют школьники, студенты несут лопаты и теодолит. Горячев давно работает с детьми. В советские годы вел кружок археологии в алматинском Дворце школьников, а с конца 1990-х организует летние лагеря, в которых дети помогают в работе археологам.

Александр Горячев указывает рукой на еле заметные неровности склона:

— Вон, видите площадки? Обычный человек не различит их, а мы знаем — там три тысячи лет назад стояли дома. Материалы раскопок подтверждают это. Иногда суслики выкидывают из своих нор археологический материал. Вот, например...

Горячев наклоняется, запускает руку в выброс земли около сурочьей норы и достает оттуда рыжеватый обломок керамики размером в две ладони.

— Судя по всему, это ранний железный век. Пометьте, — он отдает обломок помощнице, — сурочья нора на стоянке Тургень II, третий участок, четвертая терраса.

— Между поселениями протапывались тропы. По некоторым из них до сих пор ходят чабаны. Вот, кстати, мы сейчас идем по тропе, которой тоже как минимум три тысячи лет, — говорит археолог.

Мы подходим к раскопу. Школьники зачищают пыль с груди камней. Со стороны она кажется бесформенной.

Горячев поясняет:

— Здесь каменная выкладка могильного кургана. Под ним — захоронение усуньской эпохи. Это примерно 2,2 тысячи лет назад. Возможно, воин. Мы уже находили здесь подобные захоронения. В одном лежал человек с рассеченной грудной клеткой — похоже, в бою его разрубили от плеча наискось.

— Обратите внимание, — Горячев обводит могильник рукой, — на захоронении крупные валуны на кладке идут спиралью, в центре которой и находится погребение. Такие же спирали мы обнаруживали на некоторых других усуньских курганах, или это знаки на наскальных рисунках.

Спираль — символ рогов архара — общий элемент для всех тюркских культур в Жетысу, к которым принадлежали и усунь. Историки культуры подтверждают: некоторые элементы народных орнаментов в Центральной Азии восходят к усуньским временам. Александр Горячев считает, что есть традиции и древнее:

— До усуней в этом регионе жили саки — знаменитые племена, воевавшие с персидскими царями. А еще раньше обитали скотоводы, принадлежавшие широкому кругу андроновских культур. Они пришли сюда из Центрального Казахстана и Западной Сибири около четырех тысяч лет назад. В Жетысу андроновцы расселились по предгорьям. Климат тогда постепенно становился все жарче. Степь иссушалась, и местные скотоводы переселялись в горы. К середине II тысячелетия до нашей эры добрались до плато Асы.

Археолог рассказывает:

— Знаете, как придумали юрту? Исследуя слои брон-



зовой эпохи, мы видим там следы деревянных конструкций, как в юрте. Это наглядно показала моя ученица Маша Мутагирова, реконструировавшая жилище андроновцев Семиречья. Хижины были стационарными — климат позволял скотоводам подолгу жить на одном месте. Деревянные рамы обмазывали глиной. Позднее, когда скотоводство стало отгонным, жилища сделались переносными и вместо глины в ход пошли шкуры. То есть, юрты делают по технологии, корни которой уходят на две с половиной тысячи лет назад.

— Кем были андроновцы по национальности?

— Говорили они, вероятнее всего, на восточноиранском диалекте индоевропейского языка, а национальностей в привычном нам смысле слова тогда не было. Люди жили родоплеменными группами. Лишь с течением времени разные роды начинали образовывать группы, сливались в племенные союзы, которые мы знаем как тех же саков или усуней. Различия в языке и даже религии не мешали им торговать и даже жениться друг на друге. Тут, на Асах, мы нашли интересное двойное захоронение. Женщина была кремирована, а лежащий рядом мужчина — нет. Видимо, они были супругами, но принадлежали к разным традициям и каждого похоронили по своему обряду.

Горячев убежден, что саки — потомки местных андроновцев. О преемственности их культур говорили наши историки — Кемаль и Алишер Акишевы, Алексей Марьяшев. Уже со времен бронзовой эпохи, с 12 века до н.э. в могилах появляются такие же деревянные рамы, какие находят в сакских курганах с «золотыми людьми». Конечно, материальная культура с течением времени постепенно менялась, как и условия жизни. А кое-что оставалось.

Могильники андроновцев археологи находили неоднократно. Однако здесь Горячеву удалось найти кое-что поинтереснее — храмовый комплекс бронзового века. Он был построен в XII-X вв. до н.э., а возможно и ранее. То есть, строители сооружения были современниками гомеровской Трои.

Сейчас раскоп уже законсервирован, земля на нем поросла травой. Стоя у края площадки, Горячев показывает руками планировку помещения:

— Внутренняя структура дома обычна: центральное помещение, правда, необычно большое, боковые коридоры. Но на жилой дом не похоже: на полу нет ямок и пол к центру не понижается, а наоборот центральная часть приподнята на полметра по отношению к боковым коридорам шириной 1,5-2м, отсутствуют жилые помещения. Перед очагом мы нашли захоронение козленка, разрубленного пополам. Отдали кости палеозоологам — оказалось, что одна половина принадлежит козлику, а вторая — козочке. Такой вот первобытный инь-ян. Мы

были в шоке - разводит руками Горячев, — ничего подобного раньше не встречалось!

У бокового северного выхода из сооружения были найдены два больших очага, разделенных перегородкой с воздуходувом. В одном очаге — обожженные кости животных. В другом — кремированные останки людей.

Под полом странного помещения археологи обнаружили воздухопроводные канавки. Они выходят в направлении небольшого распадка, из которого по вечерам дует сильный ветер. Возможно, по ним нагнетался воздух для очага.

— От храма тропинка ведет прямо к могильнику бронзового века. Вероятно, в очаге кремировали покойников. Потом их останки помещали в глиняный сосуд и тщательно запечатывали - похоже на ритуалы ранних зороастрийцев. Я предполагаю, что тут был храм Огня — это рабочая гипотеза. Не хочу сказать, что племена эпохи бронзы из верховьев ущелья Тургень и плато Асы практиковали зороастризм, который появился спустя пять столетий в восточной части Передней Азии. Но любая религиозная система складывается на основе традиций предшествующих эпох.

— Довольно продвинутые строительные технологии.

— Андроновцы были людьми высокой культуры. Археолог Эмма Усманова реконструировала их одежду — они использовали и ткани, и кожи, и металлические элементы. Вы можете увидеть ее реконструкции в Центральном Государственном музее Казахстана в Алматы. Андроновцы делали искусные поделки из бронзы, позднее, уже в сакскую эпоху, неподалеку от предполагаемого храма добывали железо.

— Они достигли стадии городской культуры?

— Крупные протогородские центры эпохи бронзы уже найдены - например, в районе поселка Каргалы (Фабричный), предполагается их наличие на предгорных прилавках в районе Алматы, Талгара и Есика. Много еще предстоит изучить. Только в районе реки Тургень мы обнаружили около 150 археологических памятников. На Кок-Жайлау найдены перспективные объекты, датируемые бронзой и ранним железным веком.

— Я думаю, главные находки еще впереди...

— Казахстан малоизучен с археологической точки зрения. Широкомасштабные исследования требуют ста-ста пятидесяти лет работы. А у нас история раскопок — от силы - лет шестьдесят. Практически не проводились работы вдоль реки Или, а ведь она не уступает по своим характеристикам многим рекам, ставшим колыбелью древних цивилизаций. Как выразился один наш известный коллега, правда, о памятниках палеолитического искусства: «Если мы их не знаем, это означает не то, что их нет, а то, что мы их не нашли».

Yury DOROKHOV, journalist

Taught palaeography (reading ancient manuscripts) and History of Russia and Japanese relations. He is an author of articles about history of Japanese community in Siberia and Far East of Russia in the end of the XIX-beginning of the XXth century.

From 2003 he has been working as a journalist. An author of popular science articles and essays about science, which had been published in newspaper "Kommersant-Ural", in journal "Expert-Ural" and many others.



500 YEARS BEFORE ZARATHUSTRA

Alexander Goryachev, famous Almaty archaeologist, discovered a unique construction which reaches age of more than three thousand years at the bottom of a mountainous plateau Assy. Presumably, that temple is the most ancient among those which had been previously found on the territory of our country.

Big boulders on the burial place are laid out in a spiral; sepulture itself is situated in its centre. Similar spirals were found in some other Wusun burial mounds. Spirals is a symbol of Argali horns, it is a common element for all Turkic cultures in Zhetysay. Some experts in history of culture conform, that some elements of traditional ornaments in Central Asia date back to the Wusun times.

Alexander Goryachev believes, that there are even more ancient traditions, i.e. before Wusun period, this region had been occupied by Saka, famous tribes who had been waging war with Persian tsars, and before them, this territory had belonged to cattlemen, who had been representatives of a wide circle of Andronovo cultures; they had arrived here from the territory of Central Kazakhstan and Western Siberia about four thousand years ago. In Zhetysay, Andronovo people had settled in areas of foothills, but with time, after gradual climate changes local cattlemen had moved to mountains. In the middle of the II millennium B.C. they had reached Assy plateau.

Goryachev is sure, that Saka were descendants of local Andronovo people. Their burial mounds had been found more than once, but in Assy Goryachev managed to discover something even more interesting, i.e. a temple complex of the Bronze Age. It was constructed in XII-X B.C., presumably even earlier. Those who took part in construction were contemporaries of Homeric Troy.

Inner structure of the building is quite ordinary: central room, though unusually big, and lateral passages. Still, it does not resemble a domestic house, as there are no hollows on the floor and there is not a dip, going toward its centre as well, quite the contrary a cen-

tral part is raised half a meter higher than lateral passages, which are 1,5-2 metres high; there is not a trace of housing premises. In front of hearth, archaeologists found burial of a goatling, which had been cut in two. Paleozoologists found out, that one half of it belonged to doe goatling, while the other part belonged to a buck goatling; it is a kind of primitive yin-yan.

Two big hearths divided by a partition with an air duct were found near Northern lateral exit of the building. One hearth contained burnt animal bones, and another – cremated human remains.

Under floor, archaeologists found air duct channels, which probably had been used for air injection.

There is a path leading directly to a burial ground of the Bronze Age. It is possible that hearth had been used for cremation of the deceased; after cremation their remains had been placed into a figuline and had thoroughly sealed up; it resembles rites of early Zoroastrians. A.Goryachev suggested, that it had been a Temple of Fire. He did not want to imply that Bronze Age tribes from the Upper Turgan and Assy plateau had practiced Zoroastrianism which appeared five centuries later in the eastern part of Asian Near East, but it is undoubtful, that any religious system is founded on the basis of previous epochs' traditions.

A.Goryachev believes that Kazakhstan is insufficiently explored from the archaeological point of view. Large-scale explorations demand a hundred and hundred-fifty years of analysis, while our excavations' history covers a period of sixty years at the most. Virtually there were not any explorations conducted along Ili River, while its characteristics are not worse than those of many rivers which had become a cradle for ancient civilizations. A famous archaeologist said following about Paleolithic monuments, "A fact that we do not know them, does not mean that they do not exist; it means that we just have not found them."



*Сөздің ең ұлысы,
ең сипаттысы — тарих*

Ахмет БАЙТҰРСЫНҰЛЫ



***ШЕКАРА АСҚАН ОТАНДАСТАР
СОТЕЧЕСТВЕННИКИ. РУБЕЖ
COMPATRIOTS. FRONTIER***



Ученый Соединенных Штатов Америки, доктор физико-математических наук, научный сотрудник отделения математики и вычислительной техники Аргонской национальной лаборатории Зинетулла Инсепов по приглашению Министерства образования РК и лично министра Аслана Саринжипова в Назарбаев Университете трудится над двумя проектами.

Как известно, в соответствии с Законом «О науке» на протяжении нескольких лет в Казахстане реализуется инициированная Главой государства новая модель управления наукой. Данный факт должен был стать точкой отсчета настоящих реформ в казахстанской научной сфере.

Вместе с тем, надо признать, прорывных разработок в области научных исследований в стране как не было, так и нет. Приглашаются ученые из-за рубежа.

Американский ученый, казах по происхождению Зинетулла Инсепов в рамках научного партнерства совместно со своей рабочей группой создает у нас в Казахстане научно-исследовательскую лабораторию.

Не первый раз слышу от ученых — казахов, проживающих за рубежом что их миссия здесь, в стране, некогда ими же именуемой Родиной, обучить, направить наших, казахстанских ученых с тем, чтобы они могли продолжить начатое дело.

О целесообразности привлечения зарубежных научных деятелей для развития образовательной и научной сферы деятельности Казахстана, развитию патриотизма казахстанских ученых, научном потенциале и многом другом — в интервью с американским ученым Зинетуллоу Инсеповым.

Зинетулла ИНСЕПОВ

КАЗАХСТАН ЖДЕТ СВОИХ УЧЕНЫХ

- Вот вы заговорили о необходимости привлечения зарубежных ученых в нашей стране. Есть сомнения? А ведь мы привлекаем очень многих ученых из-за рубежа.

- К сожалению, такое имеет место быть. Я столкнулся с тем, что здесь, в Казахстане работают далеко не лучшие ученые. Ученый, по-настоящему работающий над своими проектами, никогда их не оставит просто так и поедет в другую страну начинать все с нуля! Это то время, которое выпадает из его эффективной научной нагрузки! В Америке требуют результат. И над ним нужно работать.

- Хорошо, а почему вы здесь?

- По приглашению. Здесь приняты моих два проекта. В разрабатываемой мною лаборатории акцент сделан на прикладных исследованиях с учетом и потребностями индустрии страны.

Еще почему я здесь? Необходимо признать, в настоящее время США снизило затраты на развитие науки. Здесь же меня удивляет размах. Значит, Казахстан нуждается в ученых, способных заниматься настоящими исследованиями. Отрадно отметить мне, как ученому, много лет проживающему в США, что Казахстан нуждается в разработках, способных конкурировать с сильнейшими государствами мира.

Я готов приложить максимум своих знаний и поделиться опытом с моей исторической родиной.

- Тогда, поговорим о патриотизме? Как-то вы в одном из интервью высказали мысль о вовлечении казахстанских ученых, проживающих за рубежом в развитие отечественной науки. О том, что в Казахстан нужно возвращать отечественных ученых и привлекать зарубежных говорил Президент страны Нурсултан Назарбаев, давая соответствующие указания: «Мы не должны забывать о фундаментальных естественных точных науках. Эти направления не приносят прибыли в краткосрочной перспективе, но они являются ос-

новой для изобретений и открытий. Правительству следует обратить внимание, как привлекать, как поощрять ученых, особенно молодых, оставаться развиваться в этих направлениях. Кроме того, надо предусмотреть комплекс мер по привлечению научных талантов из-за рубежа, возвращение в Казахстан уехавших ученых и соотечественников, что мы очень активно сейчас делаем. Не только соотечественников, а всех, кто желает здесь работать, создавать им соответствующие условия и оплату, чтобы они работали»

КАЗАХСТАН ВСЕРЬЕЗ ДОЛЖЕН ЗАДУМАТЬСЯ О ВОВЛЕЧЕНИИ ЛЮДЕЙ ОТ НАУКИ, СВОИХ СООТЕЧЕСТВЕННИКОВ, НАХОДЯЩИХСЯ ЗА РУБЕЖОМ, В ИННОВАЦИОННЫЕ РАЗРАБОТКИ: НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ – В РУКАХ УЧЕНЫХ. ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ – ГЛАВНЫЙ ФАКТОР РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

- Все правильно. Когда-то, в столь недалеком 2009 году экс-министр образования и науки Жансеит Туймебаев объявлял о создании нового проекта закона “О науке”, призванного повысить уровень привлекательности научной деятельности для казахстанских ученых. Он заявлял, что министерство составило базу данных казахстанских ученых, работающих в зарубежных научных



центрах Америки, Израиля, России, Южной Кореи и других стран, и что они могли бы принести пользу Родине. В принципе, политика была правильная. Воодушевленные, некоторые из нас, проживающие за рубежом, написали письмо Главе государства Нурсултану Абишевичу Назарбаеву с предложением модернизации системы научной и образовательной деятельности. Но я уже говорил о том, что обращение наше вернулось вновь к нам в форме классической отписки в стиле советских времен застоя. А ведь цель у нас стоит одна: обеспечить дальнейший научный и экономический рост Казахстана.

из лучших лабораторий. На данный момент фактически воссоздается лаборатория, в которой работал в Америке. Рабочая группа состоит из 9 человек: к людям постарше, с опытом, пристраиваем молодежь, некогда обучившуюся по программе «Болашак».

Моя задача - научить их работать самостоятельно на современном оборудовании, вовлечь в науку, продолжить мое дело.

Я считаю, привлечение иностранных ученых (не казахов) обходится очень дорого. Западный ученый не приезжает надолго, потому что так он прерывает все связи с Родиной, а это значит, и

40 лучших университетов мира! на что мировые вузы тратили столетия.

Казахстан, как это ни прискорбно звучит, до сих пор является сырьевым государством, экспортирующим металл, нефть и другие невозобновляемые, я подчеркиваю, невозобновляемые природные ископаемые. Отсутствие выхода к морю порождает сложную проблему вывоза экспортной продукции. И, как следствие, экспорт сырья и природных ресурсов — как источник жизнедеятельности государства, весьма и весьма подвержен колебаниям мировых цен, зависит от политического климата других стран.

Все это говорит о том, что Казахстан всерьез должен задуматься о вовлечении людей от науки, своих соотечественников, находящихся за рубежом в инновационные разработки: национальная безопасность страны — в руках ученых. Человеческий капитал - главный фактор развития Казахстана.

И есть те ученые казахстанцы, проживающие за рубежом, кому не безразлично будущее Казахстана, которые могут принять участие в первичном обсуждении этой проблемы, включиться в процесс преобразования страны из экспортера сырья в страну - экспортера технологий и знаний.

К этому побуждает еще и такой момент: лет через десять из ста тысяч университетов останется только десять процентов, потому что вся система образования переходит на так называемое онлайн-обучение. Есть университеты с огромным количеством студентов по всему миру, именно благодаря онлайн-лекциям. Каждому известно, легче получить образование по интернету. Более того, развитие уровня онлайн-технологий в будущем позволит создать трехмерную голограмму и вести уроки с любой точки мира. Представим класс в Алматы: открывается дверь, заходит профессор. Точнее, его голограмма. Причем он видит и слышит всех кто в зале, также видят и слышат его, могут задавать вопросы в режиме реального времени. Сам профессор в это время находится в Гарварде, к примеру.

ПАТРИОТИЗМ ВАЖЕН ВСЕГДА.

ЭТО ЕДИНСТВЕННЫЙ РЫЧАГ ВОЗДЕЙСТВИЯ, КОТОРЫЙ МОЖЕТ ВЕРНУТЬ
КАЗАХОВ, НАХОДЯЩИХСЯ ЗА РУБЕЖОМ. ВСЕМ ИЗВЕСТНО, ЧТО ЗДЕСЬ,
В КАЗАХСТАНЕ - НЕВЫСОКАЯ ЗАРАБОТНАЯ ПЛАТА, В СРАВНЕНИИ С ТЕМ,
ЧТО МЫ ПОЛУЧАЕМ ЗА ГРАНИЦЕЙ.
НО ГОНКОНГСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ПОДНЯЛСЯ НА ОГРОМНОМ ЖЕЛАНИИ
УЧЕНЫХ ВЫВЕСТИ СВОЕ ГОСУДАРСТВО НА ПЕРЕДОВЫЕ ПОЗИЦИИ
ЗА СЧЕТ ПАТРИОТИЗМА, СОЗИДАЯ НА СВОЕЙ ЗЕМЛЕ

Асланом Бакеновичем Саринжиповым я был приглашен, когда еще он трудился в Назарбаев Университете. Из четырех поданных мною проектов конкурс прошли два: изготовление мини нано-насоса и предотвращение пробоев высоковольтных проводов. Здесь мне предложили создать базу для подобных исследований. Лаборатория, в которой я сейчас работаю, называется лабораторией наносинергетики.

- Стало быть, лаборатория находится в Назарбаев Университете.

- Да. Здесь идет достаточно хорошее обеспечение. В год мы покупаем оборудование на миллион долларов. По нашему направлению создается одна

со своей основной работой, Фактически я первый зарубежный ученый казах-физик, приехавший в Казахстан по специальной программе «Звезды мировой науки».

Возьмем к примеру, очень известный в мире Гонконгский университет науки и технологии. Создать университет с нуля можно, но для этого требуется лет 300 и огромные инвестиции, чтобы войти в сотню лучших. Гонконг пошел по другому пути. Создан университет, состоящий только из ученых - китайцев Америки и Европы. Во главе университета поставили Лауреата Нобелевской премии. За 10 лет существования учебное заведение вошло в список

- Звучит, конечно, очень заманчиво и интересно. Но это — в перспективе. А в реальности получается, Гонконгский университет вышел в передовые, потому что ставку сделал на обыкновенный патриотизм?

- Все верно. Ученым так и былоговорено, что таких денег, как в Америке — нет, но то, что они будут делать — все это для своей страны и во благо же их самих. Им дали возможность творить, создавать свои лаборатории, готовить своих учеников, спрашивать с чиновников, рассчитывать затраты. Все было построено на обыкновенном, но очень важном понятии: быть полезным СВОЕЙ Родине.

Каждый ученый мечтает создать свою лабораторию. У меня две лаборатории в Москве: в Московском физико-техническом и в Московском инженерно-физическом институтах.

Нет и тени сомнения в том, что можно найти ведущих 20-30 человек — ученых казахов из-за рубежа, профессионалов своего дела, которые бы могли создать свои университеты! Патриотизм важен всегда. Это единственный рычаг воздействия, который может вернуть казахов, находящихся за рубежом. Все известно, что здесь, в Казахстане — заработная плата ученого оставляет желать лучшего, в сравнении с тем, что мы получаем за границей. Но Гонконгский университет поднялся на огромном желании ученых страны вывести страну на передовые позиции.

- Сообщество ученых Казахстана за рубежом тешит себя надеждой, что они будут востребованы у себя на Родине? Но прошло сколько лет, с тех пор, как работает программа по привлечению наших ученых из-за рубежа в свои родные пенаты, а примеров привести — один, два и обчелся...

- Я встречаюсь со своими коллегами — учеными казахами. Мы общаемся с ними постоянно, говорим на эти темы. Нужен «золотой век» для науки. Наука — очень тонкая материя. Все идет к тому, что и для науки здесь, на нашей земле наступит «золотой век». При-

родным запасам есть предел: нефть и уран заканчиваются. Что дальше? А дальше — нужно развивать новые технологии.

Для чего вообще нужны наука и технологии? Для того, чтобы не продавать нефть и прочее сырье, а жить именно за счет технологий. Времена новых технологий процветают сейчас в Корее, Вьетнаме, Тайланде и даже Марокко. Именно в Марокко недавно построили выдающийся ускоритель — синхротрон, тем самым открыв новые промышленные отрасли и соответственно, новые рабочие места!

Казахстан идет в правильном направлении. Например, на протяжении нескольких лет в Евразийском национальном университете им. Л.Н. Гумилева работает ускоритель. Мы проводили там эксперименты совместно с профессорами Японии. Результаты получились великолепными! Сейчас по ним готовятся научные работы.

- Вспоминается патриотизм времен СССР. Тогда и образование было на другом уровне. Что бы вы взяли в современный научный мир от советской системы науки?

- Советская система науки была одной из лучших в мире. Я защищался в Физическом институте им. П.Н. Лебедева Российской академии наук. До сегодняшнего дня считаю это лучшей школой своей жизни. Нам давали широкое фундаментальное образование. Благодаря этому я могу работать во многих областях научной сферы деятельности.

В Казахстане есть лаборатории, соответствующие мировому уровню. Но есть одно «но». Многие казахстанские ученые не владеют английским. Это их и держит. А ведь можно найти сотни прекрасных исследователей здесь в стране, которые могли бы работать на высоком уровне. Как поступают с этой проблемой на Западе? Там тоже берут сильных ученых с плохим английским. Но в лаборатории вводится должность старшего научного редактора, в совершенстве знающего английский и умеющего «довести» слабо написанную

статью на английском до совершенного уровня. Все работы идут через него. Здесь я и хочу продвинуть эту идею.

В Москве мы не сидели на лекциях, а посещали общегородские открытые научные семинары выдающихся ученых — лауреатов Нобелевской премии. Зал был набит докторами, кандидатами наук, студентами. Этого здесь нет. Что значит учиться у Келдыша Мстислава Всеволодовича, Алексея Алексеевича Абрикосова и многих других известных миру ученых! Посудите сами, пройти семинар Гинзбурга Виталия Лазаревича — лауреата Нобелевской премии по физике, означало дать статью в печать!

Нужно посещать международные конференции, встречаться с выдающимися людьми, задавать вопросы. Для того, чтобы с ними свободно разговаривать, безусловно, нужен хороший английский. Сам я владею английским, немецким и японским языками. И это дает право быть коммуникабельным.

- Поработав во многих странах и состоявшись как ученый, вы достигли многого. Каковы планы на ближайшее время?

- Время моего пребывания в Казахстане заканчивается. Необходимо принять решение: ехать в США или продлить работу здесь еще на три года. В Назарбаев Университете я работаю над своим проектом, который запатентовал еще в Америке. Думаю, мне дадут еще три года для завершения начатого. Я не хочу просто уезжать: важно, чтобы после меня здесь все развивалось и процветало.

Главное — заинтересовать, научить молодых ученых, дать им возможность состояться. Скажу честно, талантливей и целеустремленной молодежи в Казахстане очень много. Главное, они хотят работать на своей Земле, хотят строить казахстанскую науку вместе. Наблюдая за ними, я с большим удовольствием обучаю их всему, чему сам когда-то в их возрасте добивался непосильным трудом.

**Интервьюировала
Еркежан САДВАКАСОВА**



Scientist of the Argon national laboratory (USA), Doctor of Physical and Mathematical Sciences, research worker of the Mathematics and Computer Engineering department of the Argon national laboratory, Zinetulla Insepov works at two projects in Nazarbayev University on the invitation of Ministry of Education of the RK.

American scientist, Kazakh by descent, Zinetulla Insepov has been creating research laboratory in Kazakhstan within the framework of scientific partnership.

We discussed reasonability of foreign scientists' attraction for developing educational and scientific areas in interview with Zinetulla Insepov.

KAZAKHSTAN IS WAITING FOR ITS SCIENTISTS

- You touched a topic of necessity of attracting foreign scientists to our country. Are there any doubts? We have been attracting many scientists from abroad.

- Unfortunately, such situation takes place, I had to face a fact that Kazakhstan scientists are far from being the best. A scientist who works at real projects would never leave them for no special reason and move to another country and start

everything from point zero.

-Why are you here then?

- On invitation. Two of my projects were accepted here. In the laboratory which I have been developing in Kazakhstan, attention is paid to applied studies with a glance at needs of the country's industry. Besides, I have to admit that recently the USA have cut science development costs, but I was amazed at scope of the financial support in Kazakhstan. It

means that Kazakhstan has need in scientists which could be able to conduct actual researches. I am ready to apply my knowledge and share experience with my Motherland.

Let's talk about patriotism. In one of your interviews you voiced an opinion that Kazakhstan scientists living abroad should be involved in development of domestic science. Nursultan Nazarbayev said that we should not forget about fundamental exact sciences, because they represent a basis for inventions and discoveries.

- That is right. In 2009 we were inspired by the policy of Ministry of Education and some of us even wrote a letter to the President about modernization of scientific and educational spheres, but as a result we were given a runaround.

- Therefore, your laboratory is located in Nazarbayev University?

- It's true. Financial support is quite good here. Annually we buy equipment which costs a million dollars. One of the best laboratories in our field is being created at the moment; as a matter of fact, a laboratory where I worked in the USA is being reconstructed in Kazakhstan. A workgroup consists of 9 men: we join up young men, graduates of Bolashak programme with elder, experienced specialists.

My task is to teach them to work independently, using modern equipment, involve them in science and go on with my case.

- I remember, that some time ago mass media wrote discussed the state of scientific researches in Kazakhstan and sent a letter to President of the Republic of Kazakhstan about attracting foreign Kazakh scientists. It has been three years since then. Has situation got better?

- It was not a long time ago. I think, that attraction of foreign scientists (not Kazakhs) is very expensive. Western scientist would not come here for a prolonged period, because hereby he would lose all connections with Motherland, including connections with main job. As a matter of fact, I am the first foreign Kazakh physician, who arrived here within the framework of special programme "The stars of world science".

- It is regrettable to admit, that Kazakhstan is still a source state, which exports metal, oil and other nonrenewable natural resources. Lack of outlet to the sea causes a difficult problem of shipping export products. As a consequence, raw materials and natural resources' export as a basis of state's functioning, is liable to world prices fluctuations and to politic climate of other countries.

It means that Kazakhstan should seriously think about involving people of science, living abroad, in innovative implementations; national security of our country is held in scientists' hands. Human capital is a main factor of Kazakhstan development.

- The community of Kazakhstan scientists, living abroad, finds comfort in the hope that in future they will be called-for in their native country; but it has been many years since the launch of our scientists' attraction programme and the examples of actual returns are quite scarce.

- I meet my colleagues, Kazakh scientists. We constantly communicate, discuss these subjects. Science is a very subtle matter. It seems like Golden Age of our science will happen in our land. Natural reserves have limit, i.e. we are running out of oil and uranium. What next? Next we need to develop new technologies.

- While talking about patriotism, we remember patriotism of the USSR period. Education had other standards back then. What would you like to adopt from the Soviet system of science?

- The soviet scientific system was one of the best in the world. I defended thesis in P.N.Lebedev Physical Institute of the Russian Academy of Sciences. Till these days I believe that it was the best school of my life. We were provided broad, fundamental education, that is why I am able to work in many fields of the scientific sphere.

- Having worked in many countries and having truly established yourself as a scientist, you achieved success. What are your plans for the near future?

- The time of my temporary stay in Kazakhstan is coming to an end, now I have to make decision, whether to return to the USA or extend my work here for three more years. In Nazarbayev University I work at project, which was patented in America. I believe, that I will be granted three more years for completing the task. I do not want to just leave, it is important that after my departure everything would develop further. The most important is to get young scientists interested, teach them and give a chance to establish themselves. To be honest, there are many talented and committed young people in Kazakhstan; and above all they want to work on their Land and build Kazakhstan science together. Watching them, I teach them everything I achieved with much effort when I was at their time of life, with great pleasure.

**The interview was conducted
by Yerkezhan SADVAKASSOVA**



АЛЫСТАҒЫ «АТАМЕКЕН»

ЕЛБАСЫМЫЗ НҰРСҰЛТАН ӘБІШҰЛЫ НАЗАРБАЕВ ТӨРАҒАЛЫҚ ЕТЕТІН ДҮНИЕЖҰЗИ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ҚАУЫМДАСТЫҒЫ ӘЛЕМНІҢ 35 ЕЛІНДЕ (АУҒАНСТАН, ИРАН, ҚЫТАЙ, МОҢҒОЛИЯ, ТАЙВАНЬ, ТҮРКИЯ, САУД АРАБИЯ, АВСТРАЛИЯ, АҚШ, КАНАДА, АВСТРИЯ, БЕЛЬГИЯ, БОЛГАРИЯ, ГОЛЛАНДИЯ, ДАНИЯ, ГЕРМАНИЯ, МАЖАР, НОРВЕГИЯ, ҰЛЫБРИТАНИЯ, ФИНЛЯНДИЯ, ФРАНЦИЯ, ШВЕЙЦАРИЯ, ШВЕЦИЯ, ЧЕХИЯ, БЕЛОРУСЬ, ҚАРАҚАЛПАҚСТАН, ҚЫРҒЫЗ, ЛАТВИЯ, ЛИТВА, ӨЗБЕКСТАН, ТӘЖІКСТАН, ТҮРКІМЕНСТАН, РЕСЕЙ, УКРАИНА, ЭСТОНИЯ) ТҰРАТЫН ҚАЗАҚАРМЕН ТЫҒЫЗ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ОРНАТЫП, КҮНДЕЛІКТІ БАЙЛАНЫС ЖАСАП ОТЫР. ОСЫ ЕЛДЕРДІҢ КӨПШІЛІГІНДЕ ҚАЗАҚ МӘДЕНИ ОРТАЛЫҚТАРЫ МЕН ҚОҒАМДАРЫ ЖҰМЫС ІСТЕЙДІ. БҰЛАРДЫҢ АТАУЛАРЫ САН ТҮРЛІ. БІРАҚТА МАҚСАТ, МҮДДЕЛЕРІ БІРЕУ. ОЛ – ӨЗ ҰЛТЫН САҚТАП ҚАЛУ, ОНЫҢ ТІЛІ МЕН МӘДЕНИЕТІН ӨРКЕНДЕТУ. СОЛАРДЫҢ БІРІ САНКТ-ПЕТЕРБОРДАҒЫ ҚАНДАС БАУЫРЫМЫЗ СӘРСЕНҒАЛИ ҚҰСПАНОВ БАСШЫЛЫҚ ЖАСАЙТЫН «АТАМЕКЕН» ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫ

Жақында алыстан келген ағайын «Мәңгі Ел» журналының редакциясын арнайы іздеп келіпті. Тілшіміз Базарбек Түкібай мүмкіндікті мүлт жібермей ақсақалды әңгімеге тартқан еді. Сәрсенғали Аққұлұлының әңгімесі өздері тұратын жерде қазақ тілін сақтап қалу, жастарға ана тілін үйрету, салт-дәстүрді ұстану, Қазақстанмен қарым-қатынасты нығайту төңірегінде өрбиді. Қандас бауырымыздың пікірлерінен ұлтжандылық, ұрпақ тәрбиесіне деген ұлттық ұстаным айқын сезілді. Алыста жүрсе де Қазақстанды атамекен ардағым, тарихи Отаным деп арқа сүйейтіндей мақтанш сезімі аңғарылды. Әсіресе, жыр алыбы Жамылға деген құрметі ерекше. Төменде оқырмандарымызға сол сұхбатты ықшамдап ұсынып отырмыз.

- *Сәрсенғали Аққұлұлы, Астана төріне хош келдіңіз, сапарыңыздың мақсат-мұратын біле отырайық.*

- Мен Қазақстанға келген сайын Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетіне бас сұқпай өтпеймін, қарағым. Өйткені Қазақстандағы ең озық оқу орнының атын иеленіп отырған ғалымның көзін көрген, сөзін тыңдап, дәрісін алған жанның бірімін. Лев Николаевичтің туғанына 100 толуына орай мерекелік шаралар халықаралық деңгейде аталып өтті ғой.

Солардың ішінде Санкт-Петербург пен Астанадағы Еуразия ұлттық университетіндегі жиынға арнайы қатыстым. Реті келген жерде сөз сөйлеп, көрген-білгендерімді айттым. «Хабар» телеарнасының жігітері сұхбат алды, алыстағы «Атамекен» жайлы деректі фильм түсірді. Қысқасы, шет жерде құрылған қоғам шама-шарқынша еуразияшыл ғалымның мерейтойына өз үлесін қосты, ол да болса менің ұстаз алдындағы шәкірттік парызымның бір өтеуі деп білемін. Ал мұнда келгендегі мақсатым, «Мәңгі Ел» журналының қызметкерлерімен танысып, басылымның жаңа сандарын алып қайту. Алғашқы нөмірін бас редактор Ерлан Бәтташұлы Санкт-Петербургке барған сапарында өз қолынан берген еді, Алла қаласа алдағы жылға жазыламыз. Келгендегі шаруам, сол қарағым.

- *Лев Николаевичтің дәрісі қалай өтуші еді?*

- Қалай дерің бар ма, ол өзі ұзақ әңгіме ғой. Қайсыбірін айтайын. Ең бастысы, студенттер көп жиналатын. Аяғынан тік тұрып тыңдаушы еді. Жүз адамдық аудитория болса, оған екі жүздің үстінде студенттер қатысатын. Оның елге, ғылымға сіңірген еңбегі орасан зор болды ғой...

- *Қазір қалай деп ойлайсыз, дәл сол атақты Гумилев секілді аудитория жинайтын ғалымдар бар ма?*

- Әй, білмеймін-ау... Қазір заман басқа, талап басқа. Үш-төрт





студентке дәріс оқуды насихаттап жүрміз, ол да әлемнің көшіне ілесудің бір жолы шығар.

- Санкт-Петербурдағы «Атамекен» қоғамы туралы кеңірек әңгімелеп берсеңіз.

- 1964 жылы Ленинградтың жоғары оқу орындарында оқитын аспиранттар мен студенттер бас қосып, ұйым құрды. Мен жеті жылдай Кеңестің төрағасы болып, кейін қызмет бабына байланысты Алма Құнанбаева, Тұрсын Сұлтанов, Сержан Юсупов, Лилия Әбдірахманова, Қажымұрат Мұқанов секілді жалынды жастарға тапсырдым. Сабақтастық үзілмей ол ұйымды Х.Бакенов, Б.Еспаев, Г.Бабажанова сынды іні-қарындастарым жалғастырды. 1996 жылы көпшіліктің қолқалауымен басшылықты қайта қолға алдым, содан бері жетекшілік жасап келемін. Атқарылып жатқан шаруалар аз емес. Биыл 22 наурыз күні Ленинградтағы қазақстандық аспиранттар мен студенттер Кеңесінің құрылғанына және «Арай» ансамбліне 50 жыл толу мерейтойын «Атамекеннің» 25 жылдығы және «Достар» жастар қанатының 7 жылдығын бірге қосып атап өттік. Әлемнің әр түкпірінен қандас бауырларымыз келіп, ақжарма ақ тілектерін жаудырып жатты. Олардың ішінде Қазақстанның Халық әртісі Ескендір Хасанғалиев, «Досмұқасан» ансамблі, қобызшы, Халықаралық және республикалық байқаулардың лауреаты Ақерке Тәжібаева, жас дарын Әли Оқаповтың болуы «Атамекеннің» атын аспанға асқақтатты. Ал «Достар» деген сөзді тарқатсақ, Доброта, Открытость, Свобода, Талант, Активность, Радость. Олар форум, спорттық шаралар, шығармашылық кештер, КВН ұйымдастырады.

- Атырауда туып-өстіңіз, Ленинградқа қалай барып қалып жүрсіз?

- Он үш жасымнан мұнайшы болып жұмыс жасадым. Он тоғыз жасымда әскерге кетіп, Камчатка, Сахалин, Қиыр Шығыстың бәрін аралап шықтым. Біреулер әскерде

болғанын жоғалған күн десе, мен әсте олай ойламаймын: жер көрдім, ел көрдім. Шынымды айтсам, қазақ халқы үшін мақтаныш сезімім сол әскерде жүргенде оянды.

- Қызық екен, айтып беріңізші, қалай?

- Алпысыншы жылдардың іші ғой, әскерде Олейник деген капитаным болды. Ол бір күні бәрін тұрғызып қойды да маған ант беріп баяндама жасады. Өзім таң қалдым. Сөйтсем оның мынадай себебі бар екен: соғыс кезінде немістердің атқан оғының бірі Олейниктің аяғына, екіншісі қазақтың иығына тиеді. Содан қазақ жауынгері дереу плащ палаткасын шешіп алып, Олейникті үстіне салған күйі сүйрей жөнеліпті. Немістер жақын қалғанда бұл барлық құжаттарын қазаққа беріп тұрып: «Сенің аяғың сау, қаш! Екеуміз бірдей өлгенде не шығады. Сен кейін менің жанұяма барып, бір хабар айтарсың» дейді. Қазақ болса, «жоқ, сені жауға тастамаймын» деп ілгері сүйрелей беріпті. Сонда бір бүйірден біздің танктер шыға келген де немістер кейін қарай шегінген ғой. Екеуін госпитальға алып барып, дәрігерлер ем-дом жасайды. Сол жерде қазақты соғысқа қайта жіберіп, Олейникті комиссия шешімімен елге қайтарады. Қазақ екінші рет жаумен бетпе-бет келгенде қайтыс болып кетіпті. Айтуынша, Қызылорданың жігіті көрінеді, жылама жыл Сыр еліне барып, марқұмның отбасына көмектесіп тұрады екен. Артында үш баласы қалыпты. Сондағысы: «Оған көрсете алмаған жақсылығымды сен қазаққа көрсетейін» дегені ғой. Міне, мен сонда бір мақтандым.

Ал Ленинградқа келуіме Тимофеев деген орыс жігіттің сөзі әсер етті білем, күні-түні Ленинград туралы айта-тын. Содан Ленинградқа бір-ақ тарттым, әйтпесе бәрі Мәскеудің МГУ-іне барады деп жүрген. Физика, математикадан емтихан тапсырдым да, екеуінен «бес» деген баға алып, Ленинградтағы Ульянов — Ленин атындағы Электротехникалық институтқа оқуға түсіп кеттім. Бітірген

соң жолдамамен сол жерде қалып қойдым. Сол қалғаннан мол қалдым, қазақ халқы үшін мақаныш сезімім солай оянды...

- Ресей аумағында Ұлы Отан соғысындағы қазақ жауынгерлеріне қатысты ескерткіштер, тақталар, көшелер, тағы басқа да естелік белгілер аз емес. Бұлар ел таныту мұратына елеулі дәрежеде қызмет етіп келеді. Сіз солардың ішінде біріне ғана тоқталсаңыз деймін, мәселен...

- Бірін айтқан соң бәрін айтасың ғой, қарағым. Орайлы сәтті пайдаланып, Санкт-Петербург өңіріндегі қазақстандықтарға қатысты кейбір белгілер туралы хабардар етейін. Сұрапыл соғыста көптеген қазақ батыры Ресейде ерлікпен қаза тапты. Елім деп өткен ерлерге ескерткіш тақталар орнатылып, есімдері халық жадында сақталған. Бұдан бірер жыл бұрын Қазақстан елшілігінің қолдауымен «Невский пяточок» деп аталатын алақандай аралда соғыс жылдарында жан алып, жан беріскен қантөгіс шайқаста қаза тапқан қазақстандықтар құрметіне ескерткіш тас қойылды. Сондай-ақ Ленинград қоршауының құрбандары көбірек жерленген атақты Пискарев зират-кешеніндегі отандастарға ескерткіш тақта орнатылды. Александр Матросовтың ерлігін қайталап, амбразураны кеудесімен жапқан Кеңес Одағының Батыры Сұлтан Баймағамбетов Ленинград облысының Киров ауданындағы Синявино кентінде жерленген. 2001 жылы Киров қаласындағы экономикалық гимназияға Сұлтан Баймағамбетов есімі берілді, қазір осы білім ұясының алдында оның ескерткіші тұр. Санкт-Петербуркте Кеңес Одағының Батыры Әлия Молдағұлова атында да көше бар. Сондай-ақ, бірер жыл бұрын осындағы қандастарымыздың атсалысуымен Ресей География қоғамы ғимаратының қабырғасына Шоқан Уәлиханов суреті салтанатты жағдайда ілінді.

- Ер есімі - қашанда ел есінде. Менің сұрайын дегенім...

- Сенің сұрайын деп отырғаныңды ішім сезіп отыр. Ресейде көше атына көбірек ие болған қазақтың тұғырлы тұлғаларының бірі, «Ленинградтық өренім!» атты патриоттық өлеңнің авторы — ұлы Жамбыл Жабаев қой.

- Өте дұрыс айтып отырсыз, менің «бір ғана» деп отырғаным да сол еді. Ұлы жыраудың атақ-даңқы аялдаған өңірдің бірі — ежелгі Санкт-Петербург қаласы емес пе?

- Әрине, бірақ қазір Астрахань, Қазан, Калининград, Хабаровск, Уфа, Челябин, Волгоград, Нижний Тагиль, Кемеров, Қорған, Красноярск, Липецк, Нижний Новгород, Салават, Стерлитамак, Грозный қалаларында Жамбыл Жабаев көшесі бар. Ал Санкт-Петербуркте Жамбыл атына көше берілген және сол көшеде жыр алыбының ескерткіші тұр. Бұл — қабарлы соғыста қала қоршауға түскен кезеңде барша жұртқа «Ленинградтық өренім!» деп жалынды сөзімен дем берген қарт ақынға олардың білдірген игі құрметі.

- Құрмет демекші, отандастарымыз осы құрметінен айнықырап қалған кездері болды ма, қалай...

- Оның жағдайы былай: Санкт-Петербуркте Жамбыл атындағы көше 1952 жылы 15 желтоқсанда пайда бо-

лыпты. Ол бұрын Лештуков тұйық көшесі деп аталған. Лештуков деген Елизавета патшайымның лейб-медигі Жан-Арман Лесток екен. Оған осы маңайдағы жер учаскесі XVIII ғасырда берілгені. 90-шы жылдардағы кеңестік атаудан арылу науқаны кезінде Жамбыл көшесіне де оның бұрынғы тарихи атын қайтарамыз деген әрекеттер болған. 1998 жылы көше біраз уақыт Лештуков деген көне атымен де аталған. Алайда, өзім басқаратын Санкт-Петербург және Ленинград облысы «Атамекен» қазақ қоғамы көшеге Жамбыл атын қайтару жолында есте қаларлықтай еңбек атқарды. Жасыратын не бар, топонимикалық комиссияның қаладағы Жамбыл көшесіне ескі есімін оралтып, ал Жамбылға соғыс жылдарында Ленинградты қорғаумен байланысты естелік белгілер көбірек кездесетін Киров ауданы маңынан бір көше берейік деген ұсынысты отандастарымыз қабылдамады. Сөйтіп, Санкт-Петербурктегі алпыс жылға жуық тарихы бар Жамбыл көшесі осылай сақталып қалды. 1999 жылы мұнда мемориалдық тақта орнатылды, онда бұл көшенің неге Жамбыл атымен аталғандығы атап көрсетілген.

- Жамбыл есімін орнықтыра түсу орайындағы осы елеулі еңбегіңіз ақын атындағы көшеге оның ескерткішін орнату жолындағы жұмыстармен жалғасыпты.

- Ол рас, мен 2002 жылдың бас кезінде қаладағы Орталық ауданының басшысы В.С.Антоновқа хат жазып, Жамбыл Жабаевқа ескерткіш орнату мүмкіндігін қарастыру жөнінде өтініш жасадым. Өтінішті қаланың бас суретшісі И.Г.Уралов және Сыртқы байланыстар комитеті қуана-қуана қолдады. Ал аудан басшысы В.С.Антоновтан жауап хат алдым, онда бұл бастаманы жүзеге асыруға көмектестетіндіктерін білдірген. Шынымды айтсам, «Жамбыл Жабаев есімі ленинградтықтар үшін қашанда қастерлі. Жамбылдың қоршаудағы қала тұрғындарына арнаған жалынды жырлары қиын-қыстау кезеңде ленинградтықтардың жүрегін жылы шуаққа бөледі, адамдардың тірі қалуына көмектесті. Біз Санкт-Петербургтің Орталық ауданының бір көшесі Ұлы ақынның атында екенін мақтаншы етеміз», деген жолдарды оқып отырғанда көзіме жас келіп қалды.

- Содан...

- Содан, Жамбыл ескерткішін орнату Санкт-Петербург қаласының ЮНЕСКО аясында атап өтілетін 300 жылдық тойына орайлас тұрған оқиға еді. «Атамекен» қоғамының атынан Қазақ елі басшылығына хат жаздым.

- Сол хаттың мазмұны есіңізде бар ма?

- Неге болмасын, ол хатымнан мынадай жайларды аңғаруға болады: Ресейдің келесі жылды «Қазақстан жылы» деп жариялауы. Қазақстанның іргелі ел екенін, іргелес мемлекеттердің оған арқа сүйейтінін, осы бір атаулы шараға ел намысы үшін «Атамекен» қазақ қоғамы да қызу әзірлік жұмыстарына кірісіп кеткенін келтірдім. Жамбыл бабамыздың биіктігі екі жарым метр болатын ескерткішін тұрғызуға жергілікті өкімет орындары рұқсат бергенін, ескерткіштің тұғырын орнату үшін Жамбыл көшесінің бойынан, қаланың ең көрікті жерінен 2500 шаршы метрлік алаң бөлінгенін, Ақын ескерткішін жобалау және құру жөнінде комитет құрылғанын, оған аты



әлемге әйгілі мүсіншілер мен сәулетшілер тартылғанын, бәрі-бәрін тәптіштеп отырып жаздым. Содан Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың тапсырмасына байланысты сол кездегі Премьер-Министр И.Тасмағамбетов 2002 жылғы 10 желтоқсанда Үкіметтің «Ресей Федерациясының Санкт-Петербург қаласында Жамбыл Жабаевқа ескерткіш орнату туралы» қаулысына қол қойды. Бұл құжатта: «Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігі мүдделі тараптармен бірлесіп, Санкт-Петербург қаласында Жамбыл Жабаевқа ескерткішті жобалау, дайындау және қою, сондай-ақ, іргелес аумақты көркейту жөніндегі мәселелерді шешсін», деп жазылған. Сөйтіп, Жамбыл ескерткіші 2003 жылғы 30 мамырда Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың қатысуымен салтанатты жағдайда ашылды. Бұл ескерткіш Қазақстан халқының Санкт-Петербург қаласының 300 жылдығына тартқан сыйы болды.

- Хаттың жайы түсінікті, ал ескерткішті әзірлеу қалай жүзеге асты?

- Ескерткішті И.Репин атындағы Живопись, мүсін және сәулет институтының факультет деканы, кафедра меңгерушісі, Санкт-Петербург Суретшілер одағының мүсіншісі Валентин Свешников, қазақстандық белгілі мүсінші Бақытжан Әбішев және Ресейдің еңбек сіңірген суретшісі, сәулеткер Феликс Романовский сынды авторлар ұжымы әзірледі. Ақын ескерткішінің дүниеге келуіне атсалысып, көмек көрсетіп, қолдау жасаған Қазақстан мен Ресейдің жанашыр азаматтарының аты-жөнін түгел тізбелеу

мүмкін емес, әрине. Алайда, олардың әрқайсысы Жамбылдай жыр алыбының тас тұлғасының Нева жағасында бой көтеруі үшін жүректерінің жомарт жылуын жеткізе білді. Ең бастысы, «жыр алыбының ескерткіші былай болса» деген біздің бейнелеп берген өтінішіміз жерде қалмады.

- Бәрекелді демеске лажымыз жоқ. Бәрі Жамбыл жәкеміздің «Ленинградтық өренім» өлеңінің арқасы ғой.

- Расында, Жамбыл жырының жөні бөлек, сол кезде тоқсанның бесеуіне келген дана бабамыздың ленинградтықтарға арнаған даңқты өлеңі 1941 жылғы 6 қыркүйекте «Ленинградская правда» газетінде жарияланған ғой. Екі күннен соң Ленинградтың әйгілі қоршау-құрсауы басталады. 900 күн бойы жау қамауында қалған қала көшелерінде Жамбылдың суреті мен өлеңі ілулі тұрған. Сөйтіп, осындай сын сағатта, ел басына күн туған сәтте Жамбыл Жабаевтың жалынды жыры барша ленинградтықтарға қазақ жұртының қоршаудағы халыққа арнаған сенімді сөзі, қол созған қайырымды көмегі болып сезілген емес пе... Айтпақшы, өзің Ленинградта болдың ба?

- Жоқ.

- Онда Санкт-Петербургке бір келіңіз, бәрін көзбен көресіз. Ал мен сізге қазақтың әдемі сұлу тілімен суреттеп берейін: Питердің ұядай бір гүлзарында, өзі аттас көшеде Жамбыл ақынның қоладан құйылған тұтас тұлғасы бой түзеп тұр. Ескерткішті қазақтың киіз үйі пішінінде жасалған жеті темір қанат қоршаған. Бейнебір ағаш керегелі, киіз үзікті қазақ ауылына кіріп келе жатқандайсыз. Сізді қолына домбырасын көлбей ұстаған Жамбыл баба «қарсы алады». Сылдырай аққан бұлақ суы, баяу аспандаған субұрқақ. Гранит жақтауға жүз жасаған жыр алыбының ғасырдан ғасырға жеткен «Ленинградды, дети мой! Ленинградды, гордость моя!» деген өлмес, өшпес сөздері жазылған.

- Еркін сөйлеуге жағдай пайда болған 60-жылдары Мәскеуде оқып жүрген қазақ жастары «Жас тұлпар» деген ұйым құрғанын білеміз. Сіздердің сол ұйыммен байланыстарыңыз болды ма?

- Мұрат Әуезов бір басылымға берген сұхбатында: «Мен тәуелсіздікті аңсап өскен ұрпақтың өкілімін. Негізі, біздің ұйымды аяқ астынан пайда болды деуге болмайды. Мұны тәуелсіздік жолындағы ұрпақ үндестігі деуге болады. «Жас тұлпар» қанатын кеңге жайып, үгіт-насихат жұмыстарын Ленинград, Киев, Рига, Саратов сынды ірі қалаларда және Қазақстанда жүргізді. Ұйымның беделді мүшелері болған рухы жоғары, ұлттық санасы оянған Болатхан Тайжан, Сәбетқазы Ақатаев, Алтай Қадыржанов, Марат Сембі, Мақаш Тәтімұ, Сәрсенғали Құспанов сияқты патриоттар құпия басқосуларда төл тарихымыз бен ана тіліміз туралы, бостандық жайлы көкейтесті пікірлерімізді ортаға салдық» деп жазған ғой. Содан-ақ байланысымыздың қалай болғанын біле беруіңізге болады.

- Ашық-жарқын әңгімеңіз үшін сізге көп рахмет.

-Сіздерге де рахмет. Дендеріңізге саулық, отбастарыңызға амаңдық тілеймін.«Мәңгі Ел» журналының таралымы артып, оқырмандарыңыз көбейе берсін.

Әңгімелескен Базарбек ТҮКІБАЙ



FAR FROM MOTHERLAND

Interview with Sarsengali Kuspanov, founder and leader of the Kazakh community in Sankt-Petersburg.

It has been 25 years since Kazakh community "Atameken" started to function in St.Petersburg under the leadership of true patriot Sarsengali Kuspanov.

In far 1946 "Atameken" organization was founded by joint efforts of Kazakhstan students and postgraduate students. On March 22, 2014 our compatriots celebrated 50th anniversary of the "Aray" group and the 7th anniversary of the "Dostar" youth wing. Over the past years a great deal had been done. Nursultan Abishevich Nazarbayev, President of the Republic of Kazakhstan attended unveiling of Zhambyl Zhabayev monument, which had been constructed

on one of the St.Petersburg streets. It became possible due to efforts of the "Atameken" community and its leader Sarsengali Kuspanov.

Sarsengali Akkulovich shares memories from his private life and offers advice to young generation; he does not lose faith in Kazakh patriotism.

Particularly he is concerned about fate of Kazakh language on his native land, preservation of national traditions and customs, and above all he is worried about patriotic education of young generation.

Unintentionally he makes you amazed at power of his love for Motherland, which has not failed even for a moment of his stay in a strange land.



Ислам ЖЕМЕНЕЙ

АУҒАН ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ КӨШ ТАРИХЫ

Қазақ халқының диаспора тарихына зер салғанда қазақтар XIX ғасырдың екінші жартысынан Ресей патшалығы кейін отаршыл Кеңес үкіметінің қитұрқы саяси әрекеттерінің салдарынан жер аударуға, шет елге көшуге мәжбүр болғанын байқаймыз. Оның айқын дәлелі қандастарымыз ата жұрттан Ауғанстанға үш кезеңде қоныс аударған.

Бірінші кезеңнің көш тарихын бізге Саламат Адай ақсақал әңгімелеп берген еді. Ол өте бай және ауқатты болғаны үшін ел ішінде Саламатбай аталып кеткен. Еліміз тәуелсіздігін жариялаған соң елге оралып, Түркістан шаһарына қоныстанған. Бүгінде дүние салған

қарияның ұрпақтары сол киелі жерде тіршілік етуде.

Ауған еліне қазақтар алғаш рет шамамен 1865 жылдары Тәжікстан арқылы көшіп барған көрінеді. Олар Адай руының Қосай, Еміл тобы екен. Аталған топ Тәжікстанның Гүлаб деген жеріне барып, сондағы таулы аймағындағы бір тесіктен өтуді ұйғарып, ойын іске асырыпты. Оларды Арқадан Кенжебек, Берістен деген кісілер бастап көшіпті. Жалпы саны 1000 қаралы шаңырақ. Ауғанстан топырағына қадам басқанда Апқол, Бағлан, Полқұмыр, Дочы атты елді мекендерге қоныс тебеді. Ол Шерхан патшаның заманы еді (Саламат ақсақалдың «Шерхан» деп отырғаны тарихта 1868-1879 жылдар аралығында Ауғанстанды

билеген «Шир Әли» патша). Сол кезде Ауғанстанның мемлекет басшыларының бірі — Сұлтан Ғалихан деген кісі қазақтардың қонысына барып, оларға қыр көрсетеді: үстемдік жасағысы келіп, үйінен кілем алдырып, үстіне қазық қағып, атын сол қазыққа арқандап: «мен қой етін жемеймін, тауық етін тауып беріңдер» деп қиқарлық мінез танытады. Бұл қорлыққа шыдай алмаған ел қайта кері көшіп Тәжік аумағында Амударияға жақын келе, бір асудан асады. Сол асу күні бүгінге дейін «Қазақ гүзәр» яғни «Қазақ асуы» деп аталады. Ел асудан асып, ірге теуіп орналаса берген сәтте Сұлтан Ғалихан қарулы әскермен соңдарынан қуа шабады. Қазақтар көшті Амудариядан өткізген соң, жау жолына керегелерді төсеп, өздері сойылмен аңдып жатады. Қарулы қол керегеге сүрініп, жығылған сәтте сойылдап, нөкерлерін өлтіріп жібереді де Сұлтан Ғалиханды ұстап алады. Ауғанстан үкіметі қазақтарға: «Қалған дүние-мүліктеріңді қайтарайық, Сұлтан Ғалиханды тірідей қайтарыңдар» деп талап етеді. Бірақ «Өліспей берісетін халықпыз ба» деп, Сұлтан Ғалиханды тірідей жерге көміп, азаптап өлтіреді.

Сонымен, Ауған жерінен кері қайтқан ел Тәжікстанның Гулапстан деген жеріне орналасады. Олар — Тәжікстан үкіметіне талап қойып Гулапстанның шүйгінді де құнарлы мекені болып саналатын 32 бұлағының бойын иеленіп, ресми түрде өз аттарына бекіттіріп алады. Аталған аймақтың топырағы өте құнарлы болғандығынан табиғи түрде жабайы пісте қисапсыз өседі екен. Қазақтар сол пістелерді жинап, жылына бір рет арбалап базарға саудаға салады. Соның арқасында көп табысқа кенеліп, мейлінше байып алады. Осылай Тәжікстанда тыныш өмірге дағдыланып, тілі бөлек болса да діні бір, ділі бір тәжік халқымен етене-жақын бейбіт тіршілік етіп жатқан қазақтардың басына бөлшібектердің қара бұлты үйіріле бастайды. 1917 жылы Кеңес үкіметі орнағаннан кейін бұл ел басына нәубет келіп, қайта босып Ауғанстанға барлық мал-мүлкімен өтіп кетеді. Оларды Адай-қосай тайпаларынан Бүркітбай, Тоқсаба, Нұмар молда, Мұналдан Жарған қажы, Қырықмылтықтан Қожажамет бай, Табыннан Тілеужан молда, Төлеу, Қоңыраттан Смайыл, Нұрақыл, Досан би бастап алып шығады. Бірақ, Ауғанстан жерін жерсінбеген мал түгелдей қырылып, халық ашаршылыққа ұшырайды. Жан бағуды күйттеген ел азаматтары Кеңес еліне өтіп, басмашыларға қосылып, ел тонауға кіріседі.

Ол кезде Түркиядан Әнуар паша (Әнуар паша 1862 жылы Стамбулда дүниеге келіп, әскери оқу орындарын бітірген соң II Әбділхамид билік құрған заманында соғысқа қатысты. Сол кездері мемлекетте реформа жасау үшін бірнеше пікірлестерімен «Бірлік және даму» атты партия құрды. Бірінші дүниежүзілік соғыста Османлы әскерінің даңқты қолбасшысы болды. Герман мен Османлылар жеңіліске ұшыраған соң Түрік азаттық қозғалысы қатарында мемлекеттің тәуелсіздігіне орай бөлшібектермен одақтасты. Әнуар пашаның негізгі идеясы бүкіл түркілермен бірігу болғандықтан бөлшібектердің қарсылығына тап болып, олармен соғысқа кірді. Сол мақсатта 1921 жылында Түркістанда басталған Басмашылар қозғалысына (1918-1930) қатысып, Кеңес өкіметінің өктемдігіне қарсы түркі халықтарының азаттық күресіне ат салысты. Соңында 1922 жылы шығыс Бұхара маңындағы Балжуан мекенінде қызыл әскерлерімен шайқас кезінде ерлікпен шәһид болды.) Түркістанға барғанда бүкіл түркілерді өздерінің діни және ұлттық мүдделерін жаудан қорғап қалу жолында біріктірді. Солардың қатарында Ауғанстандағы қазақтар да оның үніне үн қосып, коммунистерге қарсы шайқасқа кірісті. Түркілердің ұлт-азаттық күресін жан-тәнімен қорғап, қолдау үшін Ауғанстандағы қазақтар толассыз Кеңес жеріне өтіп, коммунистерге шабуыл жасап тұрды. Сол кездегі Ауғанстанның мемлекет басшысы Надыр шаһ (1929-1933) қазақтарды қолдап, оларға жер бөліп беріп, орналастырады. Кеңес үкіметі Надыр шаһқа: «Басмашыларыңды тый, немесе бізге ерік бер» деп талап қояды. Надыр шаһ: «Мен өзім қоныстандырдым. Енді тыя алмаймын» деген жауабымен олардың талабын орындаудан бас тартады. Надыр шаһ қазақтарға шабуыл жасауға келіспегеннен кейін, Кеңес үкіметі арнайы қарулы әскер шығарып, елді аяусыз қыра бастайды. Қызыл әскер емін-еркін сайран салып, екі айдай елді қойша қырып аттанады. Қызылдардың қырғыны қазақтарға өліктерін көму түгілі жылауға да мұрша бермепті. Артынша Қазақтар: «Біз Ауғанстанды мұсылман ел деп панаалап келсек, бізді қорғамай кәпірге қырғызды», — деп Ауған елімен соғысады. Бұл қырғын ұрыс бес жылға созылады. Екі жақ та мейлінше шығынға батады. Мұндай аласапыран ауыр кезде басының амандығын ойлаған кейбір адамдар Кеңес өкіметіне өтуге мәжбүр болады. Тағы да зұлмат түнекке аяқ басты. Жүректері оны сезіп тұрса да амалсыз тәуекелге барғандай сыңай

танытты. Кеңес өкіметі қашып келгендерге ерекше көңіл бөліп, азық-түлікпен қамтамасыз етіп, «қалғандарды да шақырыңдар!» деп кеңпейілдік көрсеткен болады. Арып-ашып жүрген сорлылар келе бастайды. Бұл жағдай үш жылға жалғасады. Осы кезде Кеңес Одағында бір зор мереке тойланады. «Ауғанстаннан келгендерге ерекше ілтипат көрсетіледі» деп елді емексітеді. Бұл жарнамаға алданған елдің бас-аяғы осында жиналады. Бұларды тарпа бас салып, көбін ату жазасына бұйырып, ит өлген жерге айдайды. Сондықтан, басынан қайғы бұлты сейілмеген, тыныш ұйқы, беймарал тірліктен айырылған 2000-дай отбасы Ауғанстанға қайта ауады. Олар 1935 жылы өгіздің терсін бітеу сойып үрлеп, сал жасап, түнде Амудариядан өтеді. Дарияның бойын күзеткен шекарашыларға дымдарын сездірмеген қазақ босқындары жаудың қолына түсіп қалмау үшін бір-біріне белгі бергенде жолбарысша ырылдасып тіл қатысқан екен. Баланы жылатпауға амалсыздан суға да батырып жіберген жайттар да болғаны айтылады. Сөйтіп, үрейден булыға көшкен ел төрт сағат мөлшерінде Амударияның арғы жағасына өтіп үлгеріпті. «Бірде артын, бірде алдын берген» мың құбылған сол заманда қазақтардың бағына қарай Надыр шаһ қайтыс болып, орнына таққа отырған Заһир шаһ (1933-1973) жалпы елге бейбітшілік орнату мақсатында ел арасындағы бұрынғы бүлікшілікті тоқтатып, ауыр қылмыскерлердің күнәсін кешіріп, кеңшілік танытты. Соның салдарынан Заһир шаһтың либералды саясаты азып-тозған қазақтарға да игі әсерін тигізді.

Өйткені оларға да ешкім соқтықпай, баяғы мамыражай тірлікке қайта оралып, ғұмыр кешуге мүмкіндік туды. Осылайша Ауған елінде мал бағып, егін егіп күн көруге кіріскен қазақтардың бірінші көші сан құбылыстан кейін қазақтардың басым көпшілігі Ауғанстанның «Құндыз» төңірегіндегі қыстақтарда тұрып, өмір сүріп келді.

Қазақтардың Ауған еліне екінші бір көшін Қанағат молда әңгімелеп берген. Ол: «Орал облысын мекендейтін елдің басым көпшілігі — Кіші жүздің Байұлы руынан. Ресей патшасы Николай* «балаларыңды оқуға беріңдер» дегені көңілдеріне секем ұялатқан ел бұдан құтылудың жолы ауа көшу деп тауып, Ауғанстанды бетке алды. Олардың ұзын-ырғасы 3000-дай үй еді. Әбдіраһман хан (1880-1901) Ауғанстанда таққа отырған жыл. Бұл елді бастап шыққан Қалмұхамед пен Беркін Ауғанстанға жетпей қайтыс болады. Олардан кейін елді бастаған; 1. Байбақтының Естерек биі. 2. Мұңал руының Жарған қажысы. 3. Адайдың Тоқтамысы еді. Бұлардың әрқайсысына Әбдіраһман хан «мың басы» деген атақ береді.

Ауғанстан үкіметі Бағлан, Гори деген жерлерден жер-су беріп, шабындық жерлерге орналастырып, шаруалыққа бейімдейді. Сол жерді игеру үшін 3 жылдан кейін өтендер деп қарызға ақша берген. Ірге теуіп, арқалары кеңі бастаған ел 3 жылдан кейін өзара жауласа бастайды. Осы алалықтың салдарынан Жарған қажы Тоқтамысқа өкпелеп, 1500 үймен қайтып кетеді. Тоқтамыс жергілікті өкіметке: «Берліген қарызды қайтқан ел өтемей кетті, бізге кешірім етіңіздер» деп



арызданады. Ауғанстанның өкімет басшалары оларға кешірім жасайды. «Патша береді, құлы қызғанады» демекші, кіші шенеуніктер «қарызды өтеңдер, немесе жоғарғы орыннан кешірім етілген анықтама әкеліңдер» деп талаппен мазаларын алады. Әбден мазасызданған қазақтар Тоқтамысқа үкіметтен кешірім хат алып келуді сұрайды. Тоқтамыс та жұрттың дегендерін орындайды. Бірақта алған кешірім хатын жоғалтып алады. Соның кесірінен қазақтардың бір бөлегін өзіне ертіп алып, кеңес еліне қашып кетеді. Сонымен, Ауғанстанда Есентемір руынан 200-дей отбасы қалады. Оларды жергілікті үкімет 3 айдай қамап, ақыры өз беттеріне жібереді. Олардан да өсіп-өрбіген ел бүгінгі күні тәуелсіз елдің азаматтары болып, ұрпақтарының келешегіне ата-баба топырағында ірге қалап жатыр.

Қазақтардың Ауған еліне үшінші рет көші - екі топта бөлініп, екі кезеңде жүзеге асты. Бұл жайтты Ахмет Торбай бауырымыз ақсақалдардан естіп, жазып алған екен.

Көштің бірінші тобы 1928 жылы Ақмешіттен жолға шығып, Қызылқұм арқылы Қарақалпақстанға барып, одан Түрікменстан жетіп, Амудария суына «Амат» (ешкі терісін тұтастай бұзбастан сиырып алады. Сосын оны сол күйі тігіп, үрлеп, ішін ауаға толтырады. Сонымен бірге төрт ағашты бір-біріне қатарластыра байлайды. Үрленген ешкі терісінің төртеуін құрастырылған ағаштың төрт бұрышына байлап қояды. Ол су үстіне жүзетін Амат болып шығады. Оның Салдан айырмасы төрт

бұрышындағы төрт ешкінің үрленген терілері.) салып, Ауған жеріне өткен. Бұл көш жол бойында аштыққа да ұшырады. Ауа райының өзгеруінен де қиналды. Сөйтіп, бірталай жаннан да айырылды.

Екінші топ 1931 жылдары көшті бастап Өзбекстанның Талдымаржан станциясына бір тоқтайды. Сосын Қаршы мен Шөпауыз елді мекендеріне қадам басып, сонда бір жыл тұрады. Сөйтіп, келесі 1932 жылы Тәжік елінің Қорған төбе мен Сим ауылдарында тағы бір жыл аялдайды. Өкініштісі, Тәжікстанның сол өңіріне де аштық тажалы жеткен екен. Соның салдарынан жергілікті халықпен бірге көптеген қазақтар да қырылады. Талай тауқымет көрген қазақтар сол жылдың соңғы күндерінде он мыңға жуық ел болып Ауған жеріне кірді. Олар ауған топырағына қадам басқанда үкіметтің нұсқауымен Андхой деген қала маңына жиналды. Сол кездегі Ауғанстанды билеп тұрған патша қазақтарға жер беріп, азық-түлікпен қамтамасыз етіп, ақшалай да жәрдемін аямай мейлінше көмектесті. Ал Мұсылман елдің адами қасиеті мол деп сенген қазақтар ауғандардың кең пейілдік танытқанына риза. Өйткені дәл сол кезеңде Ауғанстан саяси тартыстың ортасында ішкі жағдайы әбден шиеленісіп тұрған заманда тұр еді. Соған қарамастан мемлекеттік саясат аясында қазақтарды Фарайаб (Маймен), Герат, Шұбарған, Сәнгчарак, Чақнасыр Құндыз, Мазар Шәріп сынды қалаларға тарата отырып қоныстандырды. Өкініштісі Чақнасырдағы қазақтарға сол аймақтың суы жақпай, ауа райына үйренісе алмай сексен пайыз адамдары өлім құшты. Өлімдері көптеп,





бір мезгілде болуы салдарынан тірілер өлгендерді жерлеуге үлгермей жатты. Әр бір отбасында бірден, екіден, үштен өлім болуынан олар бір-біріне көңіл айтып, бірін-бірі жұбатуға да мұршалары келмей жатты. Енді есімізді жинадық-ау дегенде 1943 жылдың жұқпалы ауруы Оба мен Малерия кең таралып, қазақ бауырларды да жалмап кеткенінен көптеген қазақтар ажал құшты. Тірі қалғандары тіршілік етуге тура келгендіктен әр түрлі қара жұмыстармен айналысып жүрді. Көпшілігі мақта теру, масақ теру, жем-шөп шабу, мәсі мен кебіс тігу, кілем тоқу, шапан тігуді тіршілік көзі еткен еді. Қазақтар кейбір шеберліктерін сол жергілікті тұрғындардан үйреніп алғанды. Тіршілікке бейімделе бастаған кезде тағы бір тосыннан келген жайсыздық елде үрей тудырды. Ол екі қабат әйелдердің сәбилері тұрмай шетінеп кете беруі еді. Бұл апатта қазақтардың бойы жергілікті табиғатпен үндесе алғанша мазаларын алып, әжептәуір әбігерге салды.

СОЛ КЕЗДЕГІ АУҒАНЫСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТ БАСШЫСЫ НАДЫР ШАҺ (1929-1933) ҚАЗАҚТАРДЫ ҚОЛДАП, ОЛАРҒА ЖЕР БӨЛІП БЕРІП, ОРНАЛАСТЫРАДЫ. КЕҢЕС ҮКІМЕТІ НАДЫР ШАҺҚА: «БАСМАШЫЛАРЫҢДЫ ТЫЙ, НЕМЕСЕ БІЗГЕ ЕРІК БЕР» ДЕП ТАЛАП ҚОЯДЫ. НАДЫР ШАҺ: «МЕН ӨЗІМ ҚОНЫСТАНДЫРДЫМ. ЕНДІ ТЫЯ АЛМАЙМЫН» ДЕГЕН ЖАУАБЫМЕН ОЛАРДЫҢ ТАЛАБЫН ОРЫНДАУДАН БАС ТАРТАДЫ. НАДЫР ШАҺ ҚАЗАҚТАРҒА ШАБУЫЛ ЖАСАУҒА КЕЛІСПЕГЕННЕН KEЙІН, КЕҢЕС ҮКІМЕТІ АРНАЙЫ ҚАРУЛЫ ӘСКЕР ШЫҒАРЫП, ЕЛДІ АЯУСЫЗ ҚЫРА БАСТАЙДЫ. ҚЫЗЫЛ ӘСКЕР ЕМІН-ЕРКІН САЙРАН САЛЫП, ЕКІ АЙДАЙ ЕЛДІ ҚОЙША ҚЫРЫП АТТАНАДЫ. ҚЫЗЫЛДАРДЫҢ ҚЫРҒЫНЫ ҚАЗАҚТАРҒА ӨЛІКТЕРІН КӨМУ ТҮГІЛІ ЖЫЛАУҒА ДА МҰРША БЕРМЕПТІ

Сол кездегі Құндыз, Ханабад, Бағланда үкімет басшылары босқын қазақтарға барынша жәрдемдесіп жүрді. Бастапқы кезде қазақтар үкімет тарапынан берілетін азық-түлік, ақшалай көмектерді алып отырды. Қариялардың соңғы легінің есінде қалғаны Құндыз аймағының Ғолам Хайдар деген әкімі қазақтарға көп көмек көрсеткен екен. Кейін аталған әкім көмек көлемін кеңейтіп, мемлекеттік деңгейге жеткізеді: ресми түрде көмек беруді қолға алып, ақсақалдарды шақырып алып,

құжат дайындауға тапсырма бергенде қазақтар үкіметтің ресми жәрдемінен бас тартыпты. Бұның себебін сұрағанда олар: «Біз қайыршы емеспіз. Біздің алған көмектеріміз құжаттанса ертеңгі ұрпақ біз үшін ұялады» деп жауап беріпті. Қазақтардың бұл әрекеті үкімет басшыларын таң қалдырыпты. Бұл «не деген қанағатшыл, өр көкірек ел» десіпті.

Осы жайында Құндыз бен Ханабадта бір қызық оқиға болыпты. Оны айтқан қарияның атына балап көпшілік «Шортан қажы Көтібардың хикаясы» депті. Шортан қажының хикаясы: «Мұхаммед Заһир шаһ (1914-1974) 1933 жылдан 1973 жылға дейін билік еткен заманда, Құндыз қаласының әкімі Шерхан мырза қазақтарды кеңесіне шақырып алып, алдап-арбап, қояр-қоймас бір сыпыра құжаттарға аттарын жазып, бармақ бастырып алыпты. Қол қойғандар аң-таң, күдік пен үрейге булығып кете беріпті. Арада жылдар өтеді. Бір жамандығын күткен ел бірте-бірте ұмытып кетеді. Күндердің күнінде бірнеше ауған азаматтары сол кісілерді іздеп келеді. Олар бұл жағдайға қайран болып, қорқа бастайды. «Енді не бәле бізді күтіп тұр екен» деп олардан өздерін іздеп келгендерінің себебін сұрайды. Олар болса «біз пәлен адрестегі жерді сіздерден сатып алуға келдік» дейді. Бұны естіген қазақтар «бәлеңнен аулақ, бізде ондай жер жоқ» деп ат-тондарын ала қашады. Ауғандар таңдана: «Бұл қалай? Біздің білуімізше әкімдікте ол жерлер сіздің атыңызға тіркеулі тұр» деп жауап қайырады. Екі жақ бір-бірімен тіл табыса алмаған соң әкімдікке барады. Әкімдікке барған соң әлгі әкім қазақтарға бұдан бірнеше жыл бұрын олар қол қойған құжаттарды көрсетіп, естеріне салады. Сөйтіп, жер сіздердікі деп түсіндіреді. «Енді қаласаңыз сата аласыз, қаламасаңыз өздеріңіз пайдаға жаратасыз. Ол жағын өздеріңіз шешерсіз» деп оларды шығарып салады. Содан қазақтар күтпеген жерден байлыққа кенелген екен» дейді.

Өмірдің талай тауқыметін бастан өткерген Ауған қазақтары бір ғасырдан ұзақ жат- жұрт жерде тұрды. Әр елде саяси биліктің саяси ұстанымына орай кейде тату, кейде қату өмір кешті. Қазақ елі тәуелсіздігін жария еткенде ақ түйенің қарны жарылып, диаспора қазақтарының жүздеріне бақыт нұры жауды. Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев 1991 жылдың қыркүйек айында Түркияның Стамбул қаласында шет ел қазақтарының өкілдерін қабылдаған кезде елдің өтініші бойынша тартыдай шашылған Ауған қазақтарын Түркия, Иран, Сауд Аравия елдерінен Елге қайтуға тікелей араласып, 1993 жылы елге оралуға мүмкіндік жасады. Сол жылы елге оралған ағайындардың көпшілігі қазіргі кезде Жетісай, Түркістан, Шымкент, Қызылорда, Қаскелен қалаларында тұрады. Ауған қазақтары елге оралған соң сойылған малдың терісі бұл жерде өңделмей, теріні сату тетіктерін де білмей, сапалық жағын анықтауға да тәжірибелері жеткіліксіздеу болып жүрген тәуелсіздігіміздің бастапқы кездерінде осы салада талай жергілікті қандастардың сауатын көтеруге үлес қосты. Соның игі нәтижелері ретінде бүгіндері мал терісінің шет елдерге сатылуы мен өндіріс орындарының ашылуы жолға қойылды.

Islam ZHEMENEY – Doctor of Philological Sciences, professor in Suleyman Demirali University

AFGHAN KAZAKHS. TRAGIC FATES OF IMMIGRANTS

Studying history of Kazakh diaspora we can make a conclusion that as a result of colonial policy of authorities, many people had to migrate and some of them were banished from the country.

This is proved by a three-step process of Kazakhs' immigration to Afghanistan. Salamat Aday, a respectable aksakal told a story about the first stage of immigration; in the past he was wealthy, that is why people used to call him Salamatay. Salamat Aday returned to Kazakhstan after declaration of independence and settled in Chimkent. According to the aksakal stories, first Kazakhs migrated to Afghanistan in 1865 via Tajikistan, their caravan was led by Arkadan Kenzhebek. About 1000 families settled in Apkol, Baglan, Polkumyr, Dochy settlements. It was an epoch of tsar Sherkhan. Migrants were received with honours, they were given cattle and lands, but a government official Sultan Gelikhan started to oppress them, so they were compelled to move to Amu Darya shore. Soon Sultan Gelikhan attacked our compatriots with his army. Having been on the defensive, Kazakhs managed to ferry a caravan across Amudarya, while themselves set an ambush and attacked Gelikhan's army. Revenge was cruel: they buried Sultan Gelikhan alive.

After return from Afghanistan, Kazakhs settled in Tajikistan, in a fruitful territory Gulapstan. In 1917, out of fear of the Red Army, Kazakhs migrated to Afghanistan once again, but cattle perished because of climate changes and people had to face famine. Having lost hope, Kazakhs returned to the Soviet Union and joined basmachi, earning a livelihood by plunder. Kazakhs supported national liberation war of Turks and waged war with communists, frequently crossing border. Many Kazakhs migrated from Afghanistan to Turkestan in order to wage war against communists. The head of state Nadyr Shakh supported Kazakhs and granted them lands. In two months many Kazakhs were exterminated, while the rest of them were mortally offended by Afghans' indifference and non-interference, started to fight with them.

Those who survived in that war, again returned to the Soviet Union. The country showed them hospitality and advised to invite the rest of Kazakhs to the Union. Exhausted compatriot had

been returning to the country during three years. Soon, during a supposed celebration in oralmans' honour, chasteners arrested all the participants of the event, many of them were shot and the rest were deported one more time. Thereafter about 2000 families decided to return to Afghanistan via Amu Darya.

According to the stories of Mullah Knagat, the second wave of migration took place after Russian tsar Nicholas made an appeal to send all children to schools. That time Afghanistan government granted lands and pastures to them, and also lent money for three years.

The third wave of Kazakhs' migration can be divided into two groups. The first group was from Akmeshit, in 1928 it reached Afghanistan via Kyzylkum, Karakalpakstan, Turkmenistan and Amu Darya. Many migrants perished, exhausted by a prolonged journey. The second group of migrants in 1931 reached Karshy and Shpauyz via Uzbekistan, having spent there one year, they migrated to Tajikistan. There Kazakhs were overtaken by famine and illness. About ten thousand survivors entered Afghanistan lands again. By government's decision, they were settled in an area in the vicinity of Andkhvoy and were granted cattle and lands. In 1942, malaria and typhus epidemic claimed lives of about 80% of Kazakhs. The rest of compatriots remained in Afghanistan and got occupied with crop farming and crafts.

Having endured all hardships of nomadic life, Afghani Kazakhs have been living in a strange land for more than one century. When Kazakh land gained independence, all the compatriots who had been living abroad, felt sincere joy. In September 1999 in Istanbul, the first President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev received representatives of Kazakh diaspora, residing in Afghanistan, Turkey, Iran, and Saudi Arabia and made an appeal to return to their native land, the Republic of Kazakhstan.

At present, oralmans live in towns Zhetissay, Chimkent, Kyzylorda, and Kaskelen. Kazakhs from Afghanistan turned out to be skilful curing masters and masters of leather fabrication.

Today we can be sure, that wanderings full of hardships and constant fight for survival are finally over. Kazakhstan is our Promised Land.

Сов. секретно

Тов. МОЛДАЖАНОВУ

Передача, принесенная в ведре женами 2-х арестованных оказалось вареным человеческим мясом. Эти люди систематически занимались откапываемых слегка зарытых мертвых и кормились их мясом. По сообщению тов. Османова Зам. Управдел. Госбанка, что во дворе их пришедший юноша около 27 лет, кормился в уборной человеческим калом.

АОММ. 1к. 15г. 60ис. 12-13шт.

Итоги третьего пленума Крайнома ВКП(б).

ДОКЛАД ТОВ. ГОЛОЩЕКИНА НА ОБЩЕГОРОДСКОМ ПАРТСОВРАНИИ

ДОКЛАД ТОВ. ГОЛОЩЕКИНА

Тов. Рыскулов избрал трибуну сессии ВЦИК'а по докладу казакско-го правительства для полемики с Крайкомом ВКП(б). Поэтому я вас ознакомлю со всеми его выступлениями и разоблачу действительную сущность рыскуловщины.



Зиябек КАБУЛЬДИНОВ

В ПОИСКАХ СПАСЕНИЯ



Попытка борьбы с «байским элементом», насильственная политика оседания и кампания по усиленной коллективизации с обобществлением практически всего скота казахов в Казахстане, а также активные мясозаготовки привели к массовому сокращению поголовья скота, за которым последовал страшный голод. Он по масштабу превзошел самые голодные годы в Казахстане в 1918-1919 и 1921-1922 гг.

Очередной голод 1931-1933 годов унес жизни, как минимум, почти четырех миллионов человек, абсолютная часть которого нашла свою гибель на территории республики: умирали в юртах и зимних жилищах; в поисках спасения массами умирали на дорогах; находили последнее пристанище на улицах городов, в окрестностях крестьянских селений, у рудников и заводов. Некогда мужественный и честолюбивый народ переживал самую настоящую катастрофу, по большому счету искусственно организованной Центром.

Преступность политики Филиппа Голощекина и Центра в Казахстане состояла в том, что они организовали и сотворили в Дешт-и Кыпчаке искусственный Голод. Более того, совершили и другое преступление: не смогли и почти не хотели предпринимать никаких эффективных мер по спасению вымирающего казахского населения, оставив их наедине с собой и возникшей проблемой. Потомкам великих кочевников оставалось либо умирать, либо спастись «откочевкой», но без скота и имущества: домашняя живность была отобрана, или «пошла под нож», а имущество или домашний скarb невозможно было захватить с собой.

Поэтому с осени 1931 года на территорию приграничных с Казахстаном областей России массами стали устремляться потоки голодного казахского населения. Массовые откочевки были одной из форм коллективного протеста и сопротивления казахов политике строительства колхозов и единственно правильным выходом с целью избежать голодной смерти. По подсчетам современных исследователей республику в эти годы покинули около одного миллиона наших соотечественников. Вот как описывает один из слуцаев миграции казахов из Иртышского района Павлодарского округа в Омск через Русскополянский район одна из свидетельниц этих событий Асылбекова Зылиха Сартымбеккызы, уроженка аула Каратал той же области: «Мы были очевидцами ужасной картины зимы 1932 года, когда рядом с аулом шли длинные вереницы голодных казахов, направлявшихся в Омск. В те дни стояли сильные морозы и бураны. А после окончания бурана мужчины аула быстро выходили на эту дорогу и по черным точкам определяли и находили трупы людей из Казахстана. Их собирали для того, чтобы быстро похоронить. Группов было множество, поэтому старались быстро предать земле: в противном случае их тотчас съедали голодные волки. Что примечательно, перед смертью умирающие снимали с себя всю свою одежду и падали. Тела их быстро набухали. Часто от матерей отставали дети и также умирали. У матерей не было ни сил, ни возможностей возвращаться

за отставшими детьми».

Значительная часть казахов Северного и Северо-Восточного и Центрального Казахстана в поисках спасения двинулась в сторону Западной Сибири, двигаясь вниз по Иртышу на пароходах, через железные дороги, а также в пешем порядке. В последнем случае многие умирали по пути, в том числе и на территории сопредельных сибирских территорий. Вот как об этом докладывалось в спецсводке полномочного представительства ОГПУ по Западно-Сибирскому краю «О бегстве казаков из Казахстана на территорию Запсибкрая» от 23 января 1932 года: «Начиная с осени 1931 года наблюдается бегство казаков из Казахстана в смежные с Казахстаном районы Запсибкрая. За последнее время это бегство приняло массовый характер, прибывшие казаки не имеют никакого имущества, нигде не работают, и подавляющее большинство голодает. Широко развито нищенство, употребление в пищу мяса павших животных. Имеются смертные случаи от истощения».

В официальной сводке численность переселившихся казахов на территорию Западной Сибири или «Запсибкрая» насчитывала около пятидесяти тысяч человек, но на самом деле их было больше, как минимум в пять раз. Почему же идет сокрытие действительной численности переселенческого казахского населения?

Во-первых, почти вплоть до 1933 года власти на местах имели четкую инструкцию по массовому обратному их выселению в Казахстан, видя в каждом голодном переселенце классового врага. Поэтому вынужденные мигранты, а также лица их противившие, старались искажать реальное их количество. Об этом свидетельствует одна из директив райисполкома Волчихинского района Запсибкрая от 26 мая 1931 года: «Райисполком предлагает в трехдневный срок выявить всех кулацко-зажиточных, подкулачников и других хозяйств, проживающих на территории нашего сельсовета, как не более два года приехавших из Казкрая, и выслать их через Михайловский сельсовет на старое местожительство в пределы Казкрая». Здесь же сохранились инструкции по поводу запрета принимать их в колхозы. Как можно было относиться к категории кулаков и подкулачников тех, кто в пешем порядке, без скота и имущества прибывал в Западную Сибирь с элементарной целью - не умереть с голоду?

Во-вторых, абсолютное большинство переселившихся казахов не имело на руках документов, что создавало определенные трудности при проведении подсчетов. Паспорта появляются чуть позже.

В-третьих, переселенцы находились в состоянии мобильности и быстрого передвижения, стараясь найти более сносные условия для выживания и работы.

В-четвертых, имели случаи массовой гибели казахского населения. На территории «Сибкрая» многие дороги, особенно зимой были устланы трупами умерших от мороза и голода людей. Они также умирали и на улицах городов и крестьянских селений. Были и случаи убийств казахов некоторыми шовинистически настроенными местными жителями, распространявшими ложные слухи о том, что будто казахи поедают детей

сибиряков. Поэтому точно и одновременно зафиксировать численность казахов было весьма тяжело.

В-пятых, среди переселенческого казахского населения свирепствовали различные заболевания, препятствовавшие процедуре их точного учета.

В-шестых, в сфере подсчета численности населения среди статистов существовали серьезные упущения и недоработки.

В-седьмых, цифра в пятьдесят тысяч откочевников была озвучена Тураром Рыскуловым еще в 1932 году. Это были его предположительные данные. Казахи не переставали покидать страну и в 1932 года, и в следующем голодном 1933-м.

Куда же направлялись вынужденные мигранты, «голимые голодом»?

В первую очередь, они шли в немногочисленные казахские аулы Западной Сибири, к своим соотечественникам, близким и дальним родственникам. Но сибирские аулы несколько сот тысяч голодных казахов принять просто никак не могли. Сами в это время переживали процесс борьбы с байством, лишением избирательных прав и обобществления скота. Население сибирских казахских аулов, как минимум, удваивалось или утраивалось. Голодные переселенцы всеми правдами и неправдами старались закрепляться именно в аулах своих соплеменников. Вдовы с охотой выходили замуж в качестве вторых, третьих жен, выдавая себя за близких родственников. Некоторые выдавали малолетних своих дочерей за великовозрастных местных жителей, другие старались устраиваться в качестве домашней прислуги. Многие вымени-

«Жана уйым», Борисовском — «Наймандар», в Любинском (Горьковском) - «Бельсенды» и так далее. Население таких новых хозяйств быстро росло, так как они охотно принимали своих голодных соотечественников. Например, несколько десятков обессилевших соплеменников из Иртышского района Павлодарского округа (области) принял в свой колхоз его председатель, руководитель одного из ведущих хозяйств Запсибкрая, обладатель переходящего Красного знамени Имангали Мамынов из колхоза Каратал Русскополянского района.

Во-вторых, казахские мигранты устремлялись в города Западной Сибири (Новосибирск, Славгород, Барнаул, Бийск, Омск), пытались устроить детей в детские дома, а сами - найти сносную работу и жилье, всячески выживая в тяжелейших условиях. К примеру, только в одном Славгороде насчитывалось около шести тысяч казахов, а остальные четыре тысячи поселились здесь же в сельской местности. Всего — десять тысяч человек. Небольшая группа казахов доходила даже до Иркутска и Читы, нанимаясь в крестьянские селения в качестве пастухов и домашней прислуги на разные поденные работы как это было еще в царское время.

В-третьих, спрос на рабочую силу был очень высок на шахтах, рудниках и строительстве железных дорог.

В-четвертых, передвигаясь вглубь Западной Сибири, они оказывались в разных крестьянских деревнях. К примеру, в феврале 1932 года в селениях одного только Ключевского района проживало около пяти тысяч казахов, в Баевском - полторы, Ребрихинском - две с половиной, Алейском — три.

Какие же проблемы ждали переселенцев из Казахстана на новом месте, в Западной Сибири?

Все станции Западной были переполнены голодными казахами. Значительную часть переселенцев отказывались принимать в местные колхозы и совхозы из-за существования установки местных советско-партийных властей о немедленном их обратном возвращении. В городах, на шахтах и рудниках их ждали неудовлетворительные условия проживания в плохо обустроенных общежитиях и квартирах. Зачастую, как и в царское время, их старались обсчитывать при выдаче заработной платы. Им предоставляли низкооплачиваемые и низкоквалифицированные работы. Казахам из-за незнания русского языка нередко не принимали на работу. Здесь свирепствовали различные болезни: оспа, туберкулез, чесотка, брюшной и сыпной тиф. Существовала острая нехватка продовольствия и недостаток детских домов. Большой проблемой была детская беспризорность. Не хватало одежды и обуви.

Совсем не завидным было положение и шахтеров, например, из Кузнецка. Так, 27 июня 1932 года в информационной сводке краевой прокуратуры и краевого суда имелись следующие строки: «В промышленных районах края вскрыты факты поставления рабочих—казахов в худшие условия материально-бытового обслуживания по сравнению с русскими рабочими, а также факты грубого обращения с казахами. Так, в Ленинске, главным образом на шахте «7 ноября», работает до пятисот человек казахов, казахи находились в исключительно скверных жилищных условиях, ютятся в одной небольшой комнатке

«ТРУПОВ БЫЛО МНОЖЕСТВО,
КОТОРЫХ СТАРАЛИСЬ БЫСТРО ПРЕДАТЬ ЗЕМЛЕ:
В ПРОТИВНОМ СЛУЧАЕ ИХ ТОТЧАС СЪЕДАЛИ ГОЛОДНЫЕ
ВОЛКИ. ЧТО ПРИМЕЧАТЕЛЬНО ПЕРЕД СМЕРТЬЮ
УМИРАЮЩИЕ СНИМАЛИ С СЕБЯ ВСЮ СВОЮ ОДЕЖДУ
И ПАДАЛИ. ТЕЛА ИХ БЫСТРО НАБУХАЛИ.
ЧАСТО ОТ МАТЕРЕЙ ОТСТАВАЛИ ДЕТИ И ТАКЖЕ УМИРАЛИ.
У МАТЕРЕЙ НЕ БЫЛО НИ СИЛ, НИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ
ВОЗВРАЩАТЬСЯ ЗА ОТСТАВШИМИ ДЕТЬМИ»

вали золото, серебро и другую драгоценность на куски хлеба. На территории региона из числа «откочевников» постепенно даже создавались новые поселения-колхозы, например, в Омской области в Исилькульском районе таким образом был создан аул - колхоз «Бакабас» (в ходе экспедиции 1991 года информаторы сообщали, что голодных казахов местные жители с жалостью почему-то называли «бакабасами» («людьми с головами лягушек» - З.К.), а в Таврическом (Молотовском) - «Агыс» и

по 16-17 человек, без всякой мебели. Столовая неоднократно оставляла часть рабочих-казахов без обеда».

Из-за всего этого нередко гибли десятки и сотни детей и взрослых. К примеру, за два месяца январь-февраль 1932 года в одном Ключевском районе погибло от голода и холода 29 человек. Так, 16 февраля в селе Ключи в артели «Красный Октябрь» была обнаружена полузамерзшая казашка и на вопрос: «Почему ты решилась замерзнуть?», она ответила: «мне голодной все равно погибать, да и притом меня из русских никто на квартиру переночевать не пустил». 20 февраля в управление Ключевского районного управления милиции привезли 4 трупа умерших казахов.

Село Николаевка. Один казах ходил проситься на квартиру. Его никто не пустил. Он зашел в пустую холодную избу, лег, уснул и замерз.

Село Васильчук. В другое село вышли два казаха. Вышли за село, сели отдохнуть. Видимо, обессилили и были обнаружены мертвыми». Или же по состоянию на 5 марта 1932 года в одном только Славгородском районе Запсибкрая на почве болезней и голода было официально зафиксировано 117 случаев смерти откочевников.

Но самое ужасное было то, что прибывшее казахское население нередко подвергалось не только психологическому и моральному насилию, но и рукоприкладствам и даже убийствам, за которые не всегда адекватно наказывали местные народные суды и не совсем добросовестно выявляли преступников районные прокуроры и начальники районных отделений милиции.

Такой участи в большей степени подверглась та часть казахов, которая расселялась среди крестьянского населения небольшими группами. Несмотря на нередкие случаи благосклонного отношения к ним, в крестьянских селениях, да и в городах процветал самый махровый «великодержавный шовинизм» (официальный термин того времени — З.К.), с которым пытались бороться преимущественно высшие партийные деятели Запсибкрая. Так, 28 сентября 1932 года Председатель Крупинского РайКК-РКИ сообщил: «Прошу проверить работу касационной коллегии Крайсуда, которая потакает шовинистам. Вот факт: помощник директора совхоза «Овцевод» Попов, давший распоряжение о сожжении целого казахского аула, нами исключен из партии. Нарсуд приговорил к 5 годам лишения свободы, а Крайсуд отменил решение и дал лишь 6 месяцев принудраб».

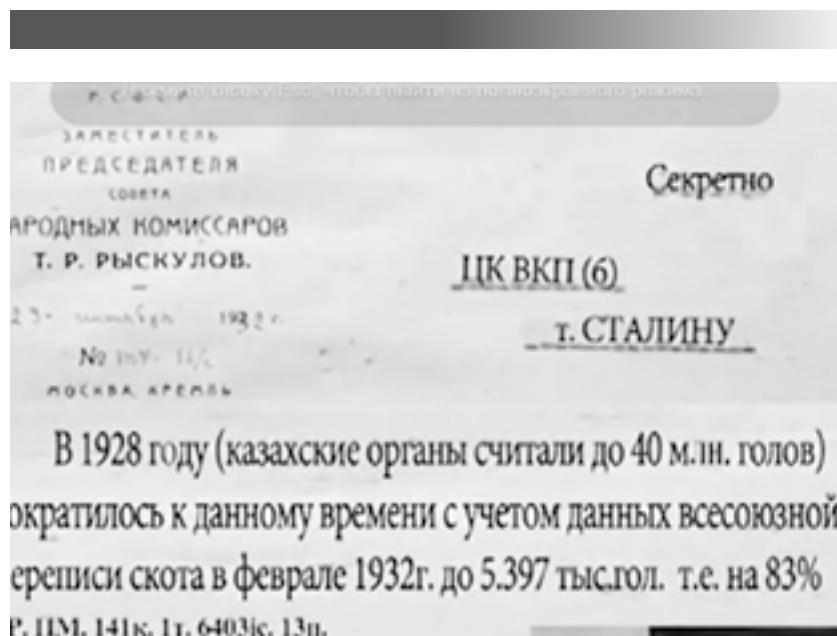
Кстати, случаев сожжения целых казахских аулов даже в царское время мы не встречали, за исключением периода подавления восстаний казахов карательными отрядами.

А вот что явствует из обзора краевого управления милиции Западной Сибири о состоянии уголовной преступности от 26 октября 1932 года: «Купинский район. 28 октября на территории совхоза «Овцевод», в 7 километрах от хутора совхоза, в степи обнаружено 9 трупов убитых казаков: 3 трупа мужчин в возрасте от 20 до 45 лет, труп мальчика в возрасте 12 лет, труп второго мальчика без головы, два трупа мальчиков - один в возрасте 3-4 лет, второй - 13-14 лет, два трупа женщин-казачек». Позднее проводилось расследование и виновные были наказаны.

Негативное отношение со стороны местного населения

к прибывшим казахам было практически повсеместным. Вот как об этом писал краевой прокурор: «На Алейском вокзале заведующий нанес побои и оскорбление казаку и выгнал его в шею из буфета. В Баевском районе крестьяне жестоко избили казаков. В Ребрихинском районе имеется ряд случаев избияния казаков. Дела эти являются типичным проявлением великодержавного шовинизма. Избияния, в основном, внешне без причины - бьют потому, что это - казаки».

Что же делалось со стороны местных властей для предотвращения подобных вещей? Конечно же, принимались меры по обузданию этого позорного явления. Так, по итогам всего 1932 года в крае за великодержавный шовинизм было привлечено к уголовной ответственности 273 человека. Если учесть, что местные власти, правоохранительные органы, местные и краевой суд скрывали случаи проявления массового негативного отношения к голодным переселенцам со стороны местного населения, то станет понятным, какие размахи принял так называемый «великодержавный шовинизм».



В то же время и были случаи более гуманного и человеческого отношения к переселенцам. В этом плане заслуживают всякого уважения попытки, например, руководства Любинского района Омской области организованно помочь прибывшему голодающему населению. Так были предприняты активные меры по устройству их в совхозы, обязав директоров совхозов выдавать им продовольственные пайки, обеспечивая снабжение промышленными товарами. Местное заготовительное зерно должно была выдать 300 центнеров хлеба вновь прибывшим переселенцам. Все сельские советы и колхозы района обязывались организовать сбор средств для оказания помощи казахам, а также принятия экстренных мер по их трудоустройству. Все учреждения получили строгое предупреждение, чтобы прекратить всякие безобразия,

связанные с невыплатой зарплаты, продпайка, гонений и «выталкивании» казахов. Более того, «ввиду того, что за последнее время в с. Любино и других населенных пунктах участились случаи преследования казахского населения, как-то избияния детей и насмешки со стороны хулиганов-молодежи, предложить в суточный срок провести расследования, судив виновных показательным судом». Более того, были приняты меры по открытию детских садов для детей казахов, отдельных казахских колхозов, организованной выдачи одежды.

Со временем, и казахов стали уважать за трудолюбие, терпеливость и открытость. Постепенно развеялись ложные слухи о том, что якобы голодные казахи поедают детей местных крестьян. Бригады строителей- казахов часто вызывали на соцсоревнование коллективы из числа местного русского населения, ежемесячно перевыполняя

Славгороде-100 человек, Алейске-100, Сталинске-100, в Прокопьевске-60. Отрывались школы для детей казахов. Привозилась учебная литература из Казахстана. Со временем жизнь у переселенцев постепенно налаживалась. Даже проводились праздники. Например, в 1934 году кемеровские казахи рудника «Кемерово» провели праздник «Трактор — той», на которую собралось около 2000 казахов, где приняли участие и русские. Кроме выступлений и пафосных речей, здесь была организована продажа книг журналов и газет. Играл духовой оркестр, проводились национальные игры и спортивные состязания. Состоялось премирование лучших рабочих. А на праздник было отпущено 2050 рублей. В июле 1935 года самым лучшим в крае сельсоветом был признан Бауржансорский Славгородского района, где было коллективизировано 92% хозяйств или 136 хозяйств. План

Казахстан. Тюлькүбасский район (Сыр-Дар[ьинский] округ). Во 2-ом ауле раскулаченный в прошлом году бай созвал в своем доме совещание, на котором присутствовали только бай — тоже члены колхозов. На этом совещании вынесено решение: «Никакого хлеба государству не сдавать»,

РГАЭ. Ф. 7486. Оп. 37. Д. 61. Л. 68 - 63

планы более чем на 100%. Со стороны простого населения были слышны и слова искреннего сочувствия к трагедии казахов. Так, колхозник украинец У. Дробатенко из Павлоградского района Омского округа писал Председателю ЦКК РКИ Я. Рудзутаку о страшном голоде в Казахстане: «Рядом у нас — 10 километров Казахстан, там еще «лучше» обстоит. По дорогам только-только одни кости с человека, и детишки оставлены в юртах. Живыми их червь расточает. Мы проехали 120 верст, и живых только встретили три человека. Все кости переварили, и брошено все имущество, и разошлись кто-куда».

В 1933 году Запкбкрай стал принимать экстренные и действенные меры по кардинальному решению проблем откочевников. Так, 15 апреля 1933 года вышло долгожданное постановление Совнаркома СССР за подписью В. Куйбышева «О мероприятиях по оказанию помощи откочевавшим казакам в средневожский, Западно-сибирский края и Киргизскую АССР». Тогда было отпущено в Западную Сибирь 200 тонн проса для казахов. Было дано указание обеспечить централизованное обеспечение местами в детских домах для 1 тысячи детей, а также продолжить меры по трудоустройству казахов. До 25 мая 1933 года было предписано открыть детские дома в Новоомске на 120 человек,

сева первыми в районе перевыполнили именно колхозники этого сельсовета - на 110,9%. Вся сельхозтехника была досрочно отремонтирована. Падежа телят - нет, а ягнят всего лишь 3%. Имелись две фермы- 54 голов скота и овец -160. Сено заготовлено впрок, а руководил этим успешным хозяйством - Кунаев. Постановлением Президиума Запкрайсолкома казахский колхоз получил Переходящее Красное знамя.

В августе 1934 года некоторые казахи стали возвращаться на историческую родину, но значительная их часть осталась в Западной Сибири.

Итак, пребывание откочевников на территории Западной Сибири в самые тяжелые годы сыграло свою положительную роль. Спаслись десятки тысяч наших соотечественников, избежав практически уготованной на родине голодной смерти. Постепенно на пути массового проявления так называемого «великодержавного шовинизма» был поставлен жесткий заслон. Активное изучение русского языка, получение и овладение новыми рабочими специальностями, самоотверженный труд помогли нашим соотечественникам быстро адаптироваться на новом месте. И сегодня часть более чем 200-тысячного казахского населения Западной Сибири является потомками тех казахов, кто бежал туда в поисках спасения.

Ziyabek KABULDINOV

Director of "Eurasia" scientific research centre under L.N.Gumilev ENU,
Academic secretary of national congress of historians, doctor of Historical Sciences, Professor.

IN SEARCH OF SALVATION

Attempted struggle with bays, forcible policy of nomads' transition to settled life as well as intensive collectivization campaign and meat stocking led to mass reduction of livestock with subsequent famine. Its scale surpassed the leanest years in Kazakhstan, which took place in 1918-1919 and in 1921-1922. This famine carried away almost four million people, the majority of deaths occurred on the territory of the republic.

Authorities did not want and were not able to take any effective measures to save Kazakh population, having left people face to face with starvation. Descendants of great nomads had to make a difficult choice: die or flee without cattle and belongings.

Starting from autumn of 1931 big groups of starving Kazakhs headed for neighbouring Russian territories. Mass migrations became one of the forms of collective protest and resistance to collective farming policy, as well as the only right way to avoid death. According to calculations of modern researches, about one million people left the republic those years.

Substantial part of Kazakhs from Northern, Northeastern and Central Kazakhstan started to move in the direction of Western Siberia by steamships, by train and by foot as well. Some of people who had to walk died on their way to Russia.

Official report stated, that the amount of Kazakhs who had resettled in Western Siberia, numbered about 50 thousand people. According to our hypotheses, that number was 5 times bigger. What is the reason for concealing actual number of Kazakh migrants? In the first place, almost until 1933 local Russian authorities had accurate instructions to evict Kazakh migrants from Russian territory. That is why forced migrants, as well as people who sheltered them, tried to pervert real numbers. In the second place, absolute majority of resettled Kazakhs did not have documents, which created certain difficulties for calculating the amount of people who had arrived from Kazakhstan. In the third place, immigrants were quite mobile, constantly trying to find passable conditions for survival and work. In the fourth place, there were cases of mass deaths of Kazakh population. In the fifth place, different diseases were rife and rampant among Kazakh settlers, which hampered the procedure of accurate record keeping. Sixthly, there were serious mistakes made in the sphere of population size counting. Seventhly, T.Ryskulov voiced the number 50 thousand back in 1932. It was just presumable data. Mass migrations took place either in the end of 1932 and in subsequent 1933.

Where did driven by hunger migrants go? In the first place, they made their way to few Kazakh auls of Western Siberia, to their countrymen, immediate and remote relatives. Sometimes migrants even founded new settlements on the territory of the region. In the second place, Kazakh settlers went to the cities of Western Siberia, i.e.

Novosibirsk, Slavgorod, Barnaul, Biysk, Omsk. They tried to place their children in orphanages and find a job and lodging in order to survive in hard conditions. In the third place, labour demand was the highest in mines and railway constructions. In the fourth place, moving deeper into western Siberia, migrants found themselves in different peasant villages.

Multiple problems awaited migrants from Kazakhstan in western Siberia. Hungry Kazakhs overcrowded all stations of the West, mostly local kolkhozes refused to accept settlers because of strict instructions about their immediate eviction back to Kazakhstan. Cities and mines offered unsatisfactory accommodation. Often they were short-changed on salary days. Kazakhs were provided only with low-paid and plain jobs. Frequently, Kazakhs were not accepted for employment because they could not speak Russian. Different diseases, including smallpox, tuberculosis, and scab, typhoid and camp fever were rife and rampant there. Besides, there were acute food shortages and deficiency in orphanages.



Sometimes Kazakh migrants were subjected not only to psychological and moral violence, but also to manhandling and even murders.

In August 1934 some Kazakhs started to come back home, but mostly they stayed in Western Siberia. Even today, descendants of Kazakhs who escaped from Kazakhstan in search of salvation, live here.



*Превосходные умы
суть истинные герои истории.*

Николай Михайлович КАРАМЗИН



**ЖУСАН
ДЖУСАН
ZHUSSAN**



Ханкелді ӘБЖАНОВ, Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының директоры

ТЕМІРБЕК ЖҮРГЕНОВ

Темірбек Жүргеновтің ғұмыры қысқа болғанымен халқына сіңірген еңбегі, артында қалған мұрасы, ұлт тарихы мен мәдениетіндегі орны — ұрпақтан-ұрпаққа, дәуірден-дәуірге жалғаса беретін кемелдік пен құндылықтың тамаша үлгісі. 20 жасқа толар-толмастан социалистік идея жолын таңдаған ол үш мүшелден аса бере тоталитарлық социализмнің қанды құрығына ілінді. Ісі мен сөзіндегі, мінезі мен өмір салтындағы табандылығымен, өткірлігімен, талап қойғыштығымен «темір нарком» атанған Т. Жүргеновтің әділетсіздіктен опат болғанына 80 жылдай уақыт өтті. Сонда да ол туған халқымен бірге жасасып келеді. Өйткені ол туа біткен қабілет-қарымын, үздіксіз ізденіспен жиған тәжірибесі мен білімін бір ғана мақсатқа — Отанының өркендеуіне, бір ғана мүддеге — адамдардың бақытты өмір сүруіне, бір ғана болашаққа — кеңестік халықтар мен ұлттардың береке-бірлігін нығайтуға жұмсады. Осы ұстанымынан Қазақстаннан тыс жерлерде — Тәжікстанда, Өзбекстанда — еңбек еткенде де тайған жоқ. Айталық, Өзбекстан халық ағарту комиссары қызметінде отырғанда саланың өзбек тіліне көшуіне қолдан келгенше септесті. Болжамды нәтижеге жетудің шарты ретінде үш талапты басшылыққа алыпты: 1. Наркомпроспен байланысатын барлық мекемелерді іс қағаздарын өзбек тілінде жіберуге міндеттеу. 2. Білім мекемелеріндегі қызметкерлерге қомақты еңбекақы төлеу. Мұнсыз мамандарды тұрақтандыру мүмкін емес. 3. Педагог мамандарды науқандық жұмыстарға тартпай, алаңсыз еңбек етуіне жағдай туғызу.

Осыдан 83 жыл бұрын «Узбекская правда» газеті арқылы ұсынылған бұл талаптар бүгін де өзектілігін жойған жоқ. Шынында да, республика халқының негізгі денін түрлі деңгейде қамтитын комиссариат мемлекеттік тілге көшумен басқаларды өзімен бірге ілестіре жүретінін қазіргі Қазақстандағы тілдік ахуал мысалында түсіну еш қиындық тудырмайды. Ал ұстаздардың мардымсыз жалақысы мен мектептен тыс жұмысқа жегілуі ХХІ ғасыр басында да шешілмеген күйде қалуда.

Демек, Т. Жүргенов бүгінде таптық, партиялық аясы мейлінше тар еді деп сыналатын социалистік теория мен практика үстемдік құрған


ортада-ақ мемлекеттік, ұлттық міндеттерді шешудің оңтайлы тетігін нәм үлгісін ұсына алды. Қоғам мен адамдардың мұратын дөп баса табу ұлттық идеяны анықтаудың басты шарты десек, тоталитарлық қыспақ заманында сол талап биігінен көрінген жұлдызды шоғырда Темірбек Жүргенов те бар екенін мақтанышпен айтатын уақыт келді.

Сонымен, ұлттық идея дегеніміз — әр заманның, әр тарихи кезеңнің өзекжарды мұратын дәлме-дәл дәйектеу, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні. Мұның классикалық үлгісіне Елбасымыз Н. Назарбаевтың 2014 жылғы 17 қаңтарда жариялаған «Қазақстан жолы — 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Жолдауын жатқызамыз. Өңгіме «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы туралы. «Мен, — деді Н. Назарбаев, — Мәңгілік Ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары — «Қазақстан-2050» Стратегиясының түп қазығы етіп алдым».

Мәңгілікке ұмтылу адам баласына тән қасиет. Археологиялық зерттеулер көрсетіп отырғандай, мәңгілік құндылығын алғаш туындатушылар өлгеннен кейін де өмір барына сенген ежелгі тұрғындар, homo sapiens өкілдері болып табылады. Мәңгілікке құштарлық Египет пирамидаларын, мәңгі қала Рим тәмсілін, ажалдан қашқан Қорқыт құбылысын дүниеге әкелді.

Жалпыадамзаттық құндылық нәм құбылыс эволюциясы мен диалектикасы байырғы түркі қоғамында — осыдан ХІІІ ғасыр бұрын «Мәңгі ел» категориясымен, бәсі мейлінше жоғары формуламен дәйектелді. Мұндағы «мәңгі» сөзі уақыттағы шексіздікті білдіреді. Оған, яғни уақытқа ғана байланысты ұғым-түсінікке тәңіріні, жоғарыдағы көк аспанды, төмендегі қара жерді, екеуінің арасындағы адам баласын араластырудың негізі жоқ. «Ел» ұғым-түсінігіне арғы бабаларымыз нақты кеңістік пен аумақтағы туған халқын, жер-суын, мемлекетін жатқызған еді. Орхон-Енисей жазба ескерткіші адамзат өркениетінің жарқын беттері санатында тұратыны сөзсіз десек, сол мұранның интеллектуалдық асқар шыңы — «Мәңгі Ел» идеясы, идеологиясы, практикасы.

«Мәңгі ел» байырғы түркі әлемі тәуелсіздік шуағына шомылған кемел шақта дүниеге келді. Еуразия жүрегіндегі біздің елде тарих



жаңаша қайталанды. Байырғы бабаларымыз қапысыз тапқан әрі ұрпағына тастағы жазуларымен аманаттаған бұл идея ғасырлар елегінен өтіп, тәуелсіздігімізді нығайтуға, ең дамыған 30 елдің қатарына кіруімізге септесетініне еш күмән жоқ. «Мәңгі ел» құру Еуразияның сайын даласын мекендеген халықтың ежелден ұлы арманы еді. Түрлі себептермен арман жартылай жүзеге асты. Байырғы халық — қазақтар ата-бабасынан қалған жерде отыр, бірақ мемлекеттілігінен, тәуелсіздігінен айырылып, үш ғасырдай бодандық қамытын кигені тарихы мен тағдырында азап ізін қалдырды.

Түп жаратушыдан басқа мәңгі ештеңе жоқ дейтіндер әр тұстан дауыс шығарып жатыр бүгінде. Сыңаржақ пайым. Түп жаратушының мәңгілігіне дауласпаймыз. Бірақ жер бетіндегі тіршілік иесі — адам баласы әлденеше миллион жылдан бері өсіп-өнуде, шүкір, жоғалып кеткен жоқ. Адам баласының зерек ақылы ашқан ұлы жаңалықтар, айталық, Пифагор теоремасы, А. Эйнштейннің ықтималдық теориясы жұмыс істеуін тоқтатады дегенге кім сенеді? Ешкім де. Ұрпақ алмасады, даму мен өзгеріс орын алады. Бұл жоғалу емес, сабақтастық пен жалғастықтың көрінісі. Басқа-басқа, әйтпесе қазақ әлемінде сақтардан жеткен «аң стилін», Қорқыттың күйлерін, «Алпамыс» жырын, билік пен мемлекетті қастерлейтін сана қалыптаспас еді. «Орында бар оңалар», «Күйеу жүз жылдық, құда мың жылдық» деген қазақ оптимизмі мәңгілікке сенімнен туындаған қағидат.

Тарихи деректерге жүгінсек, халықтың, жер-судың, мемлекеттің атауы өзгеретінін, оның ішінде қазақтың құт мекенін алыс-жақын көршілеріміз бен мемлекеттер түрліше атағанын көреміз. Ежелгі русьтіктер «половецтер даласы» деп айшықтаса, орта ғасырлардағы араб жазбаларында «Мафазат — ал гуз» (оғыз даласы), парсы авторларында «Дашт-и қыпшақ» (Қыпшақ даласы), «Улус ва ел қазақ» (Қазақ ұлысы) атауымен кездесетінін ғалымдар жазыпты. Ал XV-XVIII ғасырлар аралығында ұлттық тарихымыз «Қазақ ұлысы» (Қазақ хандығы) аясында өрбігенін баршамыз білеміз.

Ресейге бодандықты қабылдағаннан кейін хандық билік жүйесі жойылып, мемлекеттілігімізден айырылғанға қоса, «Далалық өлке», «Түркістан өлкесі», жарылқағанда «Қырғыз-қайсақ өлкесі» атансақ, большевиктер басқарған тұста «Қазақ автономиялы кеңестік социалистік Республикасы», «Қазақ кеңестік социалистік Республикасы» мәртебесімен мемлекетімізді құрдық, халқымыздың басы қосылды, жеріміз жинақталды. Әрине, жат қолына өту бізді, санамызды «Мәңгі ел» тұғырынан тайдырды. Жойылып кетпеу басты міндетке айналды. Оны әр кезеңдегі ұлт зиялылары: «Оян, қазақ!», «Қазақ автономиясы», «Қорған, қазақ!», «Мен қазақпын» идеологемаларына сыйғызған.

Т. Жүргеновтың шығармаларын зерделей отырып, ұлттық идея мәселесімен арнайы айналыспағанын мойындауымыз керек. Бірақ ол стихиялы түрде болса да мәні бойынша ұлттық идеядан қылаудай өзгешелігі жоқ тұлғалық, интеллектуалдық позициясын ашық жариялай алды. 1917 жылғы Қазан төңкерісінен 1924 жылғы Орта Азия мен Қазақстандағы ұлттық-аумақтық межелеуге дейінгі кезеңде біртұтас Қазақ мемлекетін құруды кемел келешектің кілті деп ұғынды. 1924 жылы 8 қазан күні «Еңбекші қазақ» газетінде жариялаған «Орта Азия республикасындағы қазақ халқының күйлері» мақаласында айтқан Түркістан, Хорезм, Бұхар республикалары «басқаруында тұрып қазақ еңбекшілері халықшылдығын сақтайды, бәрінде де бірдей жаңа тұрмысқа жетіле қояды деу қиын» пайымынан халқы мен елінің болашағын төл мемлекетті құрумен байланыстырғанын ұғынамыз. Түптеп келгенде, бұл жолдар Т. Жүргенов ұстанған ұлттық идеяны ұлықтап тұр.

Мемлекеттілікті бәрінен жоғары қойған идеясынан таймағанын одан кейінгі жылдар және көрсетті. Оны саяси-құқықтық тұрғыдан Қазақ АКСР-ін Қазақ КСР-і мәртебесімен қайта құруын алға тартумен дәйектеді. Одақтас республика мәртебесіне ие болу Қазақстанды, әсіресе оның мәдениетін асқаралы биіктерге шығаратынына кәміл сенді. «Халық жауы» айыптауымен ұсталардан бірнеше ай бұрын, 1937 жылғы 11 қаңтарда, былай толғанған екен: «Преобразование Казахстана в Союзную республику послужит гигантским рычагом для нового, более мощного подъема и расцвета национальной социалистической культуры казахского народа. И нам надо быть особенно бдительными



для того, чтобы национальная по форме культура росла и дальше, как культура доподлинно социалистическая по содержанию, как культура все более и более утверждающая и укрепляющая завоеванное великое интернациональное братство народов».

Болашағына сеніммен қараған Қазақ КСР-і тура 55 жылдан кейін басқа атаумен азаттық дәуіріне аяқ басты. Бұл Т. Жүргенов ұлықтаған ұлттық идеяның күйрегені емес еді. Күйреген кеңестік жүйе болатын. 1991 жылғы 10 желтоқсаннан «Қазақстан Республикасы» атауымен әлемге мәшһүрміз. Мұндағы «стан» жалғауы парсы тілінен аударғанда «ел» дегенді білдіреді екен. «Республика» сөзінің мағынасы сайлаумен анықталатын мемлекеттік биліктің басқару формасын көрсетеді. Республикалық басқаруды мемлекетінің атауына шығармаған елдер баршылық. Мәселен, «Ресей Федерациясы», «Америка Құрама Штаттары» атауынан мемлекеттік басқару формасын анықтау мүмкін емес. Мемлекет атауы тарихи қалыптасқан құндылықтан туындап жатуы — заңды құбылыс.

Бірақ жаңа ахуалға сай ұлттық идеяны іздеу тоқтамады. Алғашқы қадам 1991 жылғы 17 желтоқсанда, яғни тәуелсіздіктің бірінші күнінде, жасалғанын біреу білсе, біреу білмейді. Елбасымыз сол күні бүкпесіз былай деді: «Кең-байтақ жеріміздің байлығы осы даланың түпкілікті халқына да, тағдыр қосып бірге өмір сүріп жатқан өзге ұлт өкілдеріне де мольнан жетеді. Не істесек те ақылмен істейік, арзан ұранға ермейік, ұшпа сезімге ерік бермейік дегім келеді. Әсіресе, жастар салқынқандылықтан, үлкенді сыйлаудан, сөзге тоқтаудан айнымаса, қашанда достыққа адал болса, бауырмал, кеңпейіл болса, халықтың

ОСЫДАН 7 ЖЫЛ БҰРЫН АСТАНАДАҒЫ «ТӘУЕЛСІЗДІК» САРАЙЫ АЛДЫНДА «ҚАЗАҚ ЕЛІ» МОНУМЕНТІ БОЙ КӨТЕРІП, ОНЫҢ ТҰСАУЫН ЕЛБАСЫМЫЗДЫҢ ӨЗІ КЕСКЕН БОЛАТЫН. СОЛ КҮНІ АЛАҢҒА ҚИСАПСЫЗ ЖҰРТ ЖИНАЛДЫ, СЫЙМАЙ КЕТТІ. «ҚАЗАҚ ЕЛІ» ҰҒЫМ-ТҮСІНІГІ КІМНІҢ БОЛСЫН САНАСЫН ШАРПЫП, ЖАНЫН ЖАЙЛАНДЫРҒАНЫ КӨРІНІП ТҮРДІ

атына сөз келтіретін ұстамсыздық атаулыдан аулақ жүрсе деп тілейік». Осылайша Қазақстан тұрақтылық пен жасампаздыққа құрылған ізденіс жолын таңдады. Ұлттық тарихына тән гуманизм құндылығынан таймайтынын жариялады.

Алматыдағы Орталық алаңда азаттықтың ақ таңын қарсы алған сан мың адам алдында тебіреніспен айтылған Президенттің сөзінде өтпелі кезең үшін қажет ұлттық идеяның құрамдас бөліктері айқындалған еді. Алдымен дүниеге келген жаңа мемлекет Қазақ елі екені бәса көрсетілді. «Егеменді ел», «Бүкіл ел», «Еңселі ел», «Қазақ елі» тәрізді мейіріл сөздермен Отан тарихы мен тағдырын қозғай келе: «Дербес мемлекет құру қазақ халқының ғасырлар бойы аңсаған арманы еді. Міне, енді сол күнге де жеттік», — деді Елбасы.

Президент пайымынан екі ой-түйін туындап тұр. Бірі — ұлттық идея өзін-өзі таныған ұлт барда ғана дүниеге келетіні. Өзін-өзі тану тарих толығында шыңдалған ұлттардың пешенесіне жазылған. Ұлттық «Меннің» құдіретті түйіні — ұлттық мемлекет құру, ұлттық мемлекет — ұлттық «Меннің» қамал-қорғаны. Екіншісі — ұлттық идеяның мазмұны мен өзегін, бүгінгі кемел келешекпен жалғастыратын өміршең де қисынды арман құрайтыны. «Армансыз адам қанатсыз құспен тең» қағидатын халқымыз ұрпақтан-ұрпаққа аманаттағанда өсер елдің серігі оптимизм екенін қапысыз таныған ғой.

Бұдан кейін алға тартылған президенттік келелі ой — тәуелсіздіктің табалдырығында, жол басында тұрғанымыз жайлы. Дұрыс бағытта

ілгерілеу үшін бірінші қадамнан ұлттық идеяны оң анықтаудың мәні зор. Тәуелсіздік өткеннің қарызы мен парызын атқаруға есік ашуымен ғана қымбат емес, әлемдік өркениеттің көші соңында салпаңдамауға, табиғи-ырғақты өсіп-өну жолын табуға мүмкіндікті арттыратын ұлттық идеямен де қымбатты. Еңселі ел болу тым асығыстықты да, ерте күнді кеш қылған жайбасарлықты да көтермейді. Біз үшін оны ешкім атқарып бермейді. «Әулетіміздің асуы да, дәулетіміздің тасуы да өз қолымызда», — деді Президент. Тарқата айтар болсақ, әулеті мен дәулеті тасыған еңселі ел дегеніміз — шынайы әрі де-юреден де-фактоға айналған, толыққанды азаттыққа қол жеткізген, ұлттық идеясын әспеттеген ел ғой.

Президент сөзінің соңы көп ұлтты халыққа береке-бірлік жарасатынын баса көрсетумен түйінделді. «Қазақстанның көп ұлтты халқының жұлдызы жоғары болатынына, туған елімізде дәулетті де сәулетті өмір орнайтынына кәміл сенемін», — деді ол. КСРО-ның ыдырауын тездеткен ұлтаралық қақтығыстар қызуы асқынып тұрғанда, желтоқсан жарасы жазылмаған тұста азаматтық келісім мен саяси тұрақтылықты басты міндеттердің қатарына қою барлық жағынан өзекті болатын. Азаттықтың, ұлттық мемлекеттің көздегені де халықтарды ара-дара қылу емес, тұтастыру ғой.

Азаттықтың алғашқы ақ таңында ақтарылған жан тебіренісінде «Қазақ елі» ұғым-түсінігі кездейсоқ қолданылған жоқ. Ол — ғасырлар қарызын, бабалар аманатын, тұңғыш Президенттің перзенттік парызын бейнелеген жұлдызды сәт. Әрине, ұлттық идея деген сөз айтылмады. Бірақ «Мәңгілік ел» құндылығына қарай алғашқы қадам жасалды. Тоталитаризмнің идеологиялық, саяси, демографиялық қысымынан ұлтсыздануға шақ қалған Қазақстанға басқаша таңдау, балама қалмаған еді.

Осыдан 7 жыл бұрын Астанадағы «Тәуелсіздік» сарайы алдында «Қазақ елі» монументі бой көтеріп, оның тұсауын Елбасымыздың өзі кескен болатын. Сол күні алаңға қисапсыз жұрт жиналды, сыймай кетті. «Қазақ елі» ұғым-түсінігі кімнің болсын санасын шарпып, жанын жайландырғаны көрініп тұрды. Бұл — бір.

Екіншіден, 2014 жылғы 7 ақпан күні Тұңғыш Президентіміз Н.Назарбаевтың Атырау жұртшылығымен кездесу үстінде мемлекетіміздің «Қазақстан» атауын «Қазақ елі» атауымен өзгертуді ұсынуын танымын, саяси қадамның, мемлекеттанудың эволюциялық жолын құптағаны деп білгеніміз жөн. «Мәңгілік Ел» кемел келешектің идеясы. Оның жасампаз әлеуеті 2050 жылмен таусыла қалмайды. Жалғасын таба береді. Ал «Қазақ елі» идеясы болашаққа бет түзеген мемлекетімізде толеранттылық сана оң ілгерілегенін, мақсаты, мүддесі бір халық бар екенін паш етіп тұр. «Мәңгілік» уақыт пен кеңістіктегі жалғастықты ұлықтайды. «Қазақ елі» жалғастықтың иесі мен киесін, ұлттық идеяның мәйегін айшықтайды. Оның түп көздегені — ұлттық қауіпсіздікті бәрінен жоғары қою, ең дамыған 30 елдің арасынан «Қазақ елін» көру. Әйтпесе жаһандану тұсында көптің біріне айналып кету, ұлттық болмыс-бітімнен айрылып қалу оп-оңай. Алға басу барысында саяси және тарихи сана, бірлік және жаңа қазақстандық патриотизм ішкі-сыртқы сын-қатерден биік әрі берік болуын қамтамасыз ету ауадай қажет.

Қашанда көпұлтты мемлекеттің ортақ ұлы мұратқа жегілуі өзін-өзі сақтаудың дұрыс әрі пәрменді таңдауы екені күмән-күдік тудырмайды. Империялардың бәрі дерлік ұлт мәселесін шеше алмағандықтан ыдыраған. Қазақстан империя емес, бірақ көпұлтты мемлекет. Демек, тарих тәлімінен қорытынды шығара алуымыз керек. «Біз өзгенің қателігінен, өткеннің тағылымынан сабақ ала білуге тиіспіз. Ол сабақтың түйіні біреу ғана — Мәңгілік Ел болу біздің өз қолымызда. Бұл үшін өзімізді үнемі қамшылап, ұдайы алға ұмтылуымыз керек» делінген Елбасымыз Н.Назарбаевтың «Қазақстан жолы — 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Жолдауында.

Мәңгілік ел халықты, жер-суды, төл мемлекетті аман-есен сақтаумен, бәсекеге қабілеттілігін арттырумен түзеледі. Ендеше, Т. Жүргенов тұжырымы — қазақ мемлекеттілігін нығайту — кешегі және бүгінгі ұлттық идеямен үндесіп жатыр. Сабақтастық пен жалғастықты қамтамасыз ету арқылы болашақ ұрпақ алғыс айтаындай міндеттерді шешетін уақыт басталды.

Khankeldy ABZHANOV, director of Sh.Valikhanov Institute of History and Ethnology, a corresponding member of NAS RK.

TEMIRBEK ZHURGENOV

Temirbek Zhurgenov lived a short life, but his heritage, great service to the country, his place in nation's history and culture is a model of traditional values, which have been passed on from one generation to another.

From the age of 20 he chose the way of a socialist idea and afterwards he became the victim of totalitarianism. All his energy and hard-earned knowledge, he gave to the only aim – prosperity and development of his Motherland, for the only interest – happy life of his nation, for the only future – unity and solidarity of the Soviet nation. While working as a commissar of people's education of Uzbekistan and Tajikistan, he devoted himself completely to his work, contributed to transition the whole sphere of education to Uzbek language.

He adhered to 3 principles for achieving final result:

1. To oblige all institution associated with people's commissariat of education to maintain business papers and records in Uzbek language;

2. To pay high salary to workers of educational organizations; otherwise it is impossible to prevent outflow of personnel;

3. Not to involve teachers in after-hours unpaid activities, and create favourable conditions for work.

These requirements, published 83 years ago in newspaper "Uzbekskaya Pravda" have not lost their topicality even today. Problems of language development, poor wages of teachers, constant involvement in after-hours works have not been removed from the agenda to this dated, i.e. even in the XXIth century these problems have not been solved. It means that at the time exposed and offered the optimum approach for solving state and national problems.

National idea implies evolutionary views of that historical epoch,; the message of the President of the Republic of Kazakhstan N.Nazarbayev "Kazakhstan Way 2050: common goal, common interests, common future" may serve as a classical model of such idea.

The matter concerns national idea of "Mangilik El". Nazarbayev said, that he used "Mangilik El" notion as a basis for strategy of a great program "Kazakhstan-2050". Aspiration for eternity is intrinsic

in humankind. Analyzing T.Zhurgenov's works we can make sure that he did not concern himself with national idea; still, he spontaneously expressed his personality and intellectual position. In his article, "Kuys of Kazakh people of the Central Asian Republic", published on October 8, 1924 in newspaper "Enbekshi Kazakh", he wrote that it was hard to believe that Kazakh would preserve their nation and would start a new life under leadership of Turkestan, Khwarezm and Bukharan republics. That is why future for his nation he saw in creation of its own state.

Temirbek Zhurgenov put statehood above all. A month before his arrest as a public enemy, on January 1937 he wrote that transformation of Kazakhstan to a union republic would serve as a giant lever for a new, more powerful uprising and flourishing of national socialist culture of Kazakh nation.

His national idea has lasted for 55 years and then country entered an epoch of independence, creation and prosperity. It was not a failure of T.Zhurgenov's national idea, it was just collapse of socialist system. From December 1991 we have been known to the world as "Republic of Kazakhstan". The ending "stan" in the word "Kazakhstan" means "el" in Persian. It is natural. That when some country enters a new epoch, name of the country follows from historical values of that very epoch.

Search for a new national idea has never stopped; the first step was made by the President N.A.Nazarbayev on December 17, 1991 at first days of independence. He accurately defined our ways: stability and creation.

Seven years ago "Kazakh Eli" monument was erected in front of the Independence Palace in Astana, the President himself cut ribbon; and on February 7, 2014 the first president of the Republic of Kazakhstan N.A.Nazarbayev advanced an idea to rename the state "Kazakh Eli". This is an evolutionary way of statehood; the idea of "Kazakh Eli" embodies nation's existence with common goal, common interests and common future.

Thus, evolutionary views of the prominent statesman of Central Asia and Kazakhstan T.Zhurgenov on formation and development of Kazakh Soviet statehood are concordant with "Kazakh Eli" ideas.



Alikhan BUKEIKHANOV in jail. Semipalatinsk. 1908

*Вся наша история — продукт природы
того необъятного края, который достался нам в удел.*

*Это она рассеяла нас во всех направлениях
и разбросала в пространстве
с первых дней нашего существования.*

Петр Яковлевич ЧААДАЕВ



*МЕН ЖАНБАСАМ...
ДЛЯ ТОГО, ЧТОБЫ БЫТЬ
IN ORDER TO BE*



*Алихан БУКЕЙХАН. Бутырская тюрьма.
Москва, июль-сентябрь 1937 г.*

Султан Хан АККУЛЫ, директор НИИ «Алаш»

УЙТИ, ЧТОБЫ ВЕРНУТЬСЯ

Алихан Букейхан свою борьбу против колониальной, грубой политики имперской России вел исключительно в рамках существующих законов, пройдя сквозь тюрьмы и ссылки колониальной администрации в родном Казахском крае. Вместе с передовой российской интеллигенцией и прогрессивными партиями он стремился реформировать саму колониальную метрополию в подлинное правовое, демократическое, парламентское федеративное государство.

В истории стран евразийского континента едва ли найдется другой пример, когда лидер национально-освободительного движения многомиллионного народа, видный общественный деятель, бывший депутат высшей законодательной ветви государственной власти добровольно явился, чтобы отбыть тюремное наказание, определенное судебной властью. Черно-белая, но пожелтевшая со временем фотография казахского национального лидера начала XX века Алихана Букейхана, случайно обнаруженная в деле Западно-Сибирского отдела Императорского русского географического общества (ЗСОИРГО) в Омском государственном историко-краеведческом музее (ОГИК музей), как раз является беспристрастным «свидетелем» подобного случая.

Историческая ценность и уникальность этой фотографии еще в том, что в ней лидер казахов запечатлен не где-нибудь, скажем, на отдыхе, в обществе своих коллег-ученых по ЗСОИРГО, о чем, кстати, свидетельствует другой фотодокумент, обнаруженный там же, где они запечатлены в момент празднования 25-летнего юбилея данного общества, в 1902 году, или в кругу своих соратников по движению

«Алаш» или Конституционно-демократической партии «Народной свободы», что выглядело бы естественно и логично, а в момент пребывания в... тюрьме. Об этом гласит запись под документом: «Павлодарская тюрьма, 1908 годъ» (?). Весьма любопытно и то, что на фото казахский национальный лидер зафиксирован в непривычной для него одежде — в традиционной русской крестьянской рубашке, сверху которой надет легкий казахский чапан и со шляпой на голове.

Находкой исторических документов автор этих строк обязан научной экспедиции, которую можно условно назвать «омской», так как научные поиски, помимо ОГИК музея, велись в Омском государственном архиве, областной библиотеке им. А.С.Пушкина, музее изобразительного искусства и т.д. В ее работе принимали участие доктор исторических наук, директор научного центра гуманитарных исследований «Евразия» Зиябек Кабульдинов, кандидат исторических наук, этнограф Сулушаш Курманова, PhD докторант Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева Еркин Рахметуллин под руководством автора этих строк. Экспедиция состоялась благодаря финансовой поддержке ДПК «Ақ жол».

Что касается самого фотодокумента, особенно короткой записи под ним, то здесь имеется явное несоответствие либо с местом нахождения, либо с датой. Поскольку судя по архивным материалам, а также по личным воспоминаниям лидера Алаш следует, что в павлодарскую тюрьму он угодил в начале 1906 года, откуда 30 апреля того же года, после перевода в омскую тюрьму 15 апреля, вышел на свободу в связи с избранием в выборщики в своей Токраунской



Алихан Букейхан вместе с коллегами по Западно-Сибирскому отделу Императорского русского географического общества (ЗСОИРГО). Фото сделано в день празднования 25-летия со дня образования ЗСОИРГО. Омск, 1902 г.

волости, чтобы вскоре стать депутатом первой в истории колониальной России Государственной Думы. Но в 1908 году он уже... в Семипалатинской тюрьме. И в какой из этих застенков ему удалось запечатлеть себя для истории? Попытаемся разобраться в этом, опираясь исключительно на первоисточники. Сперва совершим краткий экскурс по тюремной эпопее Алихана Букейхана. Поскольку каждый этап этой эпопеи имеет поучительную и назидательную историю и, самое главное, приоткрывает подлинное лицо казахского национального лидера, скрытые, но поистине благородные черты его характера, глубину и масштаб его личности, как политического деятеля, неутомимого борца за свободу и независимость своего угнетенного народа, подлинного лидера нации, готового в критический час пожертвовать личной свободой, благополучием, собственной жизнью. И это далеко не полная характеристика Сына степей.

За весь период своей научно-публицистической и общественно-политической деятельности, лидер казахского национально-освободительного движения «Алаш», как при царизме, так и при большевистской «диктатуре пролетариата» подвергался различным гонениям — арестам, тюремным наказаниям, ссылкам. Из них только в период с 1896 по 1917 годы лидер Алаш трижды побывал в царских тюрьмах (Омск, Павлодар, Семипалатинск), один раз подвергся аресту вместе со всей делегацией правительства Алаш-Орды по указу «верховного правителя» очередного самопровозглашенного «всероссийского» правительства адмирала Колчака в 1919 году (снова Омск), о чем утверждал в своих показаниях следователю ОГПУ-НКВД в 1928 году Халел Габбасулы (Габбасов), бывший заместитель главы Алаш-Орды Алихана Букейхана. В советский период легендарный Сын степей трижды «погостил» и в застенках НКВД в Каркаралы и Оренбурге в 1922, дважды - в московской душегубке «Бутырке» — в 1926 и 1937 гг.

По свидетельству Сергея Швецова, Алихан впервые угодил в царские застенки примерно в 1896-1897 гг., будучи «единственно ярким» политическим обозревателем омской газеты «Степной край». В своих воспоминаниях

«Омская газета «Степной край» и политическая ссылка», опубликованных в 1930 году в журнале «Северная Азия», С.П.Швецов утверждал, что за публикацию антиправительственного материала полиция арестовала всю редакцию «Степного края» и поместила в острог, но не надолго. О своем первом опыте арестанта, сам Сын степей нигде не упоминал. Видимо, не представлялся подходящий случай. Два последующих ареста были неразрывно связаны с революционными событиями 1905-1907 годов в России в целом и его ведущей ролью в этих событиях в родном Степном крае в частности. «Высочайший указ 18 февраля 1905 года, объявивший право петиций, - писал он в своей очередной статье, опубликованной в редактируемой им же омской газете «Иртыш» в 1906 году, - всколыхнул всю казахскую (в ориг. «киргизскую») степь, стонавшую под необъяснимым произволом обрусительной политики и ее безграмотных исполнителей из недоучившихся юнкеров, семинаристов, психопатов и алкоголиков, словом, «ташкентцев приговорительного класса», оставивших Россию из-за вкусной баранины казахской степи».

Здесь необходимо дополнить Алихана Букейхана важным историческим фактом. Именно в Казахстане, превращенного в колонию - в грубое и одностороннее нарушение Россией условий соглашений 1731, 1781 и 1824 гг. о добровольном присоединении Казахских жузов (или орд) к русской империи и разделенного к концу XIX века в Степной и Туркестанский края - добивались главокружительной карьеры и сказочно богатели такие известные наместники русского царя, как Герасим Колпаковский. Он был назначен первым генерал-губернатором Казахского степного края в 1882 году, который благодаря своему «усердию» стал одним из редких полных генералов в российской истории, не имея профессионального военного образования, но дослужился до генеральского чина начав с рядового! «Наш край мирный, - писал по поводу подобных наместников русского царя Алихан Букейхан в одной из своих статей, - терпению его мог бы позавидовать даже сам доблестный герой русско-японской войны Куропаткин, не считая генералов Сухотина

(генерал-губернатор Степного края 1901-1906 гг.), Романова (военный губернатор Акмолинской области в 1903-1906 гг.) и Галкина (военный губернатор Семипалатинской области в 1903-1908 гг.), которые «царствуют» в Казахской степи. 26 крестьянских и уездных начальников представляет собой как бы сволочное место, куда вся Россия бросает, кто в нем забракован борьбой за существование... Эти господа поступают с казахами, как каждому бог на душу положит, кто порет казахов розгами, что запрещено законом («О закон, где ты?»), кто дерется с казахами, которые не остаются в долгах, хотя это редко, кто... не принимает от казахов прошения не при языке, кто нераспечатывает казахские прошения, подаваемые по почте, так как личная подача сопряжена руганью и выталкиванием просителя, кто пользуясь бесплатным продовольствием от казахских управителей (волостной старшины), показывает вид, что он на это не обращает внимание и т.д.»

Вслед за обнародованием в конце 1905 года «Манифеста 17 октября», предоставившим всем народам колониальной империи политические права и свободы, а также созвавшим Государственную думу I созыва, в омской газете «Степной край» Алихан выступил с громкой статьей «Все тайное станет явным», где имелись такие строки: «Не умножайте свои преступления, могильщики приказного строя. Ваши дни сочтены. С вами мы рассчитаемся в русском представительном собрании [Госдуме]!». Во второй же статье, вышедшей чуть позднее в «Семипалатинском листке» под аналогичным заголовком, Сын степей уже открыто пригрозил колониально-карательным властям предстоящим созывом Госдумы: «Аживые доносчики, слепые насильники, помните... завтра же настанет день разоблачения и вашей гнусной лжи. Вы предстанете перед нелицеприятным судом свободной России... Не спешите платить мезью казахскому народу за его добро. Встаньте палачи, идет независимый суд свободной России!».

Беским поводом для данной статьи Алихана Букейхана послужил ложный донос Каркаралинского уездного начальника некоего Оссовского о том, что якобы городу

Каркаралы грозит бунт степных казахов, чем воспользовался генерал-губернатор. В этой связи в последующей статье под названием «Дзянь-дзюны Казахской степи», лидер казахов с горечью отметит: «И вот для такого идеально-мирного Казахского края... генерал Сухотин выхлопотал военное положение».

В 1906 году популярный казахский поэт-бунтарь Машхур-Жусуп Копейулы (Копеев) сочинил стихотворение, вошедшее в поэтический сборник «Тірлікте көп жасағандықтан көрген тамашамыз» [букв. «Чудный опыт, накопленный жизнью»], изданный в 1907 году в Казани, который вызвал резко отрицательную реакцию колониальной власти - стихи были посвящены Алихану Букейхану, один куплет которых был обнаружен в деле жандармского губернского управления в архиве города Казани, причем в переводе на русский язык. Сразу оговорюсь: перевод не идеален. Очевидно, к переводу привлекался казак или татарин, немного знающий казахский, но не поэт, да еще мало вникающий в глубинный смысл казахских стихотворных строк. И все же основной посыл куплета вполне понятен, в котором казахский лидер предстает в образе покровителя нации - пророка, его ходатая:

Муж, который говорит, что зажжет светильник для нации,

Точно пророк достохвальный ходатай,

Имя [которому] — А Л И Х А Н.

Если собрать все буквы [воедино],

То получится имя сокола, известного нации — А Л И Х А Н!

И вскоре в тайной переписке Омского жандармского управления с Департаментом полиции МВД России в С.-Петербурге Алихан Букейхан уже фигурировал как «главный руководитель всего религиозно-политического движения казахского населения в Степном крае». За этой перепиской последовал вторичный арест казахского национального лидера и заключение в павлодарскую тюрьму без соответствующего постановления суда, а лишь на основании неких «агентурных сведений». Это был явным, но привычным насилием даже над существовавшими на тот момент колониальными законами и положениями по управлению Степным и Туркестанским



Алихан Букейхан с группой бывших депутатов I Государственной Думы после ее разгона (А.Н.Букейхан - стоит третьим справа налево). А.Н.Букейхан был одним из 180 депутатов Госдумы, подписавших «Выборгское воззвание» 10 июля 1906 года, за что был осужден Особым присутствием С.-Петербургской судебной палаты к 3 месяцам тюремного наказания, которую отбыл в Семипалатинске. Территория Выборг (Финляндия), 10 июля 1906 г.



краями, не говоря уже о «Манифесте 17 октября», даровавшим всем без исключения народам империи политические права и свободы, как неприкосновенность личности, свободу совести, слова, собраний, союзов. Подобному беспределу и произволу колониальной администрации родного края Алихан Букейхан противостоял исключительно в правовом поле, апеллируя лишь на «Манифест 17 октября». Он видел, что Россия стоит на пороге перехода из прогнившего насквозь самодержавного, по его выражению, «приказного режима» - в конституционное парламентское федеративное государство. Более того, находясь под арестом, он находит в себе силу отказаться от побега, чуть позднее отказаться и от вторичного избрания в Госдуму II созыва. Это в одних случаях, в других - добровольно явиться в тюрьму, вместе с семьей, в том числе с двумя несовершеннолетними детьми, отправиться к месту ссылки своим ходом. И во всех случаях — он руководствовался интересами своего народа, задачами и целями своей борьбы за его права, свободу и независимость.

«Меня арестовали на пути из Павлодара в Семипалатинск, в поселке Ямышевском, 8-го января... (1906 года) - писал он в своем очерке «Выборы в Степном крае» 10 лет спустя, в 1916 году, - Меня поместили в тюрьме в лучшей камере, находившейся в первом этаже с двумя большими окнами, с большой русской печью... Моя паспортная книжка, которую потом успело потерять омское жандармское управление, все мои бумаги, книги, бывшие при мне, были отобраны. Я страдал от безделья и одиночества и старался убить время гимнастикой».

В статье-некрологе «Какитай» (газета «Қазақ», № 105, 18.02.1915 г.), Алихан Букейхан описывает любопытный случай, как до и после его ареста друзья из Семипалатинска, Павлодара и даже жители казачьего поселка Ямышевский предлагали ему побег. Но он, к их немалому удивлению, решительно отказался от этой затеи, заявив: «Пусть я один посижу в тюрьме, чем пострадает народ от карательного отряда из-за моего побега!» В статье «Дзянь-дзюны Казахской (в ориг. «Киргизской») степи» А.Н.Букейхан уже объясняет одну из причин своего ареста: «Мой арест носит характер личной мести со стороны генерала Сухотина, не раз послужившего благодарным материалом для моих корреспонденций в дни свободы, когда предлагал отдать его под суд за нарушения 1 пункта манифеста 17 октября».

Но, оказалось, что была еще другая причина ареста, куда более важная, о чем лидер Казахского края вскользь упомянул в этой же статье: «Затем я назначен казахами кандидатом в Государственную Думу».

Между тем колониально-карательная власть Степного края, не находя никакой иной возможности повлиять на ход и итоги предстоящих выборов в Государственную думу в Семипалатинской области Степного края, но преследуя единственную цель - недопустить избрания А.Н.Букейхана в депутаты, тайно, но решительно готовила почву для ссылки казахского лидера за пределы степных областей. Об этом свидетельствует письмо начальника Омского жандармского управления от 10 апреля 1906 года. «В силу отсутствия возможности до настоящего времени удостоверить агентурные указания на безусловную принадлежность его к преступному сообществу свидетельскими показаниями, предъявить ему, Букейханову, какое-либо обвинение с юридической точки зрения не представилось возможным. О таком положении

дела о Букейханове мной доложено Командующему Войсками Сибирского Военного Округа [он же генерал-губернатор Степного края Николай Сухотин. Прим. автора.], продлившего, независимо от хода означанного дела, своей властью срок содержания Букейханова под стражей до трех месяцев, и в виду крайней конспиративности последнего и упорного его желания оказать влияние и принять возможное активное участие в проведении вопросов в Государственной Думе(!), Командующий Войсками изъявил желание в том случае, если дело о Букейханове будет прекращено Прокурорским надзором в порядке 1035 ст. Уст. Угол. Суд., дать этому делу направление в административном порядке, с безусловной высылкой Букейханова из пределов Степного края, так как по общему мнению, не исключая лиц Прокурорского надзора, Букейханов представляется безусловно опасным, но умным и ловким агитатором.

К изложенному присовокупляю, что по приказанию Командующего Войсками Сибирского Военного Округа, Букейханов будет переведен для содержания под стражей, впредь до окончательного выяснения его дела, из Павлодарской в Омскую тюрьму. Полковник (подпись неразборчива)».

Из письма Алихана Букейхана, адресованного Александру Колюбакину в С.-Петербург, выясняется, что он к тому же должен был прибыть на съезд Конституционно-демократической партии (ка-де или кадетской партии), намеченный на начало января 1906 года в Москве. Однако, как отмечается в этом же письме: «Я вместо съезда ка-де попал в тюрьму, как кандидат в Государственную Думу». В тоже время Сын степей не сомневался, что несмотря на все потуги властей, непременно станет депутатом, о чем намекал в письме Колюбакину: «Встретимся в Государственной Думе».

Важно также заметить, что его тайное письмо Колюбакину и статья «Дзянь-дзюны Казахской (в ориг. «Киргизской») степи», прикрепленная к этому письму, имеют занятую историю. Статья была написана в павлодарской тюрьме, которую он планировал опубликовать в одной из петербургских газет, переправив ее Колюбакину, одному из основателей и лидеров кадетской партии, тайным письмом. Вот цитата из письма: «Из прилагаемого 14-ти страничного письма, которое прошу напечатать в «Нашей жизни» (петербургская либеральная газета) или другой такой газете, увидите мои заключения». Однако это письмо вместе с приложенной статьей, как оказалось, попало в руки царской охраны и, спустя более 100 лет, обнаружено известным историком Болатбеком Насеновым в военно-историческом архиве России в г. Москве.

«В тюрьме (сперва в Павлодаре, затем в Омске) меня держали совершенно изолированно от других арестантов, - рассказывает Алихан Букейхан уже в своем очерке «Выборы в Степном крае», - на прогулку - полчаса в день, я выходил один». Телеграммы с требованием «следствия и суда», отправленные им из павлодарской тюрьмы в адрес первого председателя правительства, премьер-министра России Сергея Витте, министра юстиции Михаила Акимова и других, остались без ответа. Следовательно, у него не было ни малейшей возможности сфотографироваться на память, что, в конечном итоге, получилось — для истории.

15 апреля 1906 года, как и отмечалось в рапорте Омского

жандармского управления, лидер Алаш из Павлодара был переведен в омскую тюрьму, откуда, по тайному замыслу властей, он должен был отправиться в ссылку по так называемому «административному порядку», т.е. по распоряжению степного генерал-губернатора. Но замысел провалился: 30 апреля Алихан вышел на свободу в связи с избранием в выборщики в родной Токраунской волости, а в конце июня он — единогласно избран депутатом Государственной думы I созыва от Семипалатинской области.

Между тем у лидера Алаш было больше воли и свободы в другой тюрьме, но уже в Семипалатинске, где он имел возможность если не пригласить профессионального фотографа, то уж точно друзей с фотоаппаратом, да еще каждый день, в течение 8 месяцев пить кумыс и питаться свежим бараньим мясом вместо тюремной баланды. Впрочем, его эпопея в семипалатинской тюрьме имеет весьма занятую историю.

В декабре 1907 года, А.Н.Букейхан, уже в статусе экс-депутата I-й Государственной Думы, Особым присутствием Санкт-Петербургской судебной палаты был осужден на 3 месяца тюремного заключения и лишен избирательных прав за подписание и распространение «Выборгского воззвания». Хотя, важно подчеркнуть, что своих избирательных прав казахский лидер был лишен уже полгода назад. Новый избирательный закон, более известный по истории как «Третьеиюньский переворот», разработанный реакционным премьер-министром Петром Столыпиным и обнародованный в день роспуска Государственной думы II созыва, 3 июня 1907 года, лишил 5 миллионный казахский народ

парламентско-думской трибуны. Тем самым колониальная империя получила возможность распоряжаться исконными казахскими землями по своему усмотрению, иначе говоря — осуществить «стольпинскую земельную реформу» за счет казахской земли.

«Третьеиюньский закон» Алихан Букейхан считал своим личным поражением и поэтому всю ответственность за это с честью принял на себя, как лидер Степного народа. Для отбытия наказания, а также подчиняясь воле своей партии, кадетской партии «Народной свободы», летом 1908 года он добровольно явился в Семипалатинск, где, правда, задержался на целых три месяца в ожидании заключения в тюрьму.

Здесь стоит особо подчеркнуть, что своим бескорыстным служением интересам своего народа, умением подчиняться воле и решениям своей партии, в бесприкословном соблюдении партийной дисциплины, А.Н.Букейхан мог бы и должен служить ярчайшим примером для действующих политиков, общественных деятелей и политических партий в целом современного независимого Казахстана. Еще одним ярким свидетельством тому является тот факт, что в январе 1907 года он добровольно отказался баллотироваться в депутаты Государственной Думы II созыва, будучи абсолютно уверенным в своем успехе. Замечу, что в депутаты I-й Государственной Думы он прошел, набрав 175 голосов выборщиков из 176. 176-м выборщиком был он сам. В своем «Открытом письме казахам Семипалатинской области», опубликованном в омской газете «Голос степи» (№ 7, 13.01.1907 г.), он свой отказ от участия во вторых



Алихан БУКЕЙХАН - в составе «самарской группы» Конституционно-демократической партии или партии «Народной свободы» (в третьем ряду - первый слева). Самара, 1915 г.



выборах объяснил двумя вескими причинами: «Дело в том, что вторичное избрание, в чем я не сомневаюсь, поведет со стороны правительства к кассации выборов и помешает представителю казахов от Семипалатинской области своевременно явиться на сессию Государственной Думы.

В конце октября 1906 года партия «Народная свобода», к которой примыкают все русские мусульмане и членом которой состою я, постановила, чтобы бывшие члены Государственной Думы из партии «Народной свободы», лишённые за подписание и распространение «выборгского воззвания» своих избирательных прав, не выставляли вторично свою кандидатуру в члены Государственной Думы, так как это, при массовом повторном избрании бывших членов Государственной Думы, подписавших «выборгское воззвание», поведет к неизбежной кассации этих выборов со стороны правительственной власти, и может помешать своевременному созыву Государственной Думы» (II созыва)».

Добровольно явившись в семипалатинскую тюрьму по вердикту суда и воле своей партии, Алихан Букейхан, судя по фотодокументу, а также по рукописным воспоминаниям Смахана торе Букейхана, его родного младшего брата, явно не «страдал от безделья и одиночества». Видимо, его высокий статус, пусть даже экс-депутата Госдумы, не позволил колониальным властям изолировать его в одиночной камере, как в Павлодаре и Омске. В тюрьме его каждый день посещали и подолгу общались с ним, помимо родных и близких, друзья и единомышленники по движению «Алаш» — Тураул (Турагул, Тураш), Шакарим, Какитай — сын и два племянника Абая, и многие другие. Более того, известный в казахских степях бай-предприниматель, меценат Медеу Оразбайулы из рода Тобыкты, решив, что Алихан «нужный казахам человек» («қазаққа керек адам» - выражение Медеу Оразбайулы), распорядился поставить недалеко от тюрьмы, в местечке Шагыл, юрту, где содержались 10 кобылиц с жеребятками и каждый день резали годовалого барана. И лидер Алаш, по утверждению его друзей, «приболевший» в тюремных условиях, каждый день получал суточную порцию свежего кумыса (1 саба қымыз) и свеже свареную молодую баранину.

Семипалатинский этап «тюремной эпопеи» приоткрывает еще одну малоизвестную, если не сказать абсолютно неизвестную страницу многогранной деятельности казахского национального лидера, в частности — его роль учителя и наставника нового поколения борцов за свободу и независимость.

Здесь важно заметить, что Алихан Букейхан, помимо прочей деятельности, имел опыт педагога, работая в 1895-1897 годах преподавателем математики в омской низшей лесной школе, предназначенной для казахских детей, а также вплоть до 1906-1908 гг. состоял членом общества «вспомоществования учебным заведениям» в Омске, членом его ревизионной комиссии. Но похоже, что он не оставлял без внимания и заботы не только учащихся гимназий, учительских семинариев и других учебных заведений всего Степного края — Павлодара, Каркаралинска, Семипалатинска, но студентов-казахов, обучавшихся особенно в Санкт-Петербурге, Москве, Казани и других городах империи. Не менее важный

факт в том, что учащиеся и студенты, в целом казахская молодежь видела в нем лидера нации и сама тянулась к нему. Например, вот что заявил Халел Габбасулы в своих показаниях, данных следователю ОГПУ 14 ноября 1928 года: «В революционном движении я начал участвовать с 5 класса гимназии в 1905 году. В Семипалатинской гимназии существовал революционный кружок... кружком руководил Досмагамбетов. Кружок помогал политическим ссыльным. Выпускал чисто политическую литературу и даже несколько раз выпускал для казахского населения воззвания о том, чтобы казахи держались за свою казахскую землю, боролись с чиновниками, которые продались за свои должностные мундиры и предали интересы нации...

В этом же году (1908) я впервые встретился с Букейханом (в ориг. «Бокейханов»), который прибыл в Семипалатинск для отбывания тюремного заключения за участие в сборе подписей Выборгского воззвания. Я пошел к нему по собственной инициативе. Когда он освободился из тюрьмы, учащиеся пошли к нему. Он был недоволен нашей неподготовленностью, он предлагал нам читать политическую литературу.

Следующая моя встреча с Букейханом состоялась в 1912 году. Он был тогда в Петрограде, вызвал туда Акбаева. Я тогда был студентом, Акбаев был в Москве. Я с ним поехал. Букейхан подготавливал почву для предъявления правительству запроса в Госдуму об отмене закона от 6 июня 1908 года о не вызове от казахского населения народного представительства в Госдуму. Студентам Бокейхан поручал в Петрограде подбор материалов, систематизацию для обоснования запроса. Одним мигом можно назвать длительный период моей совместной работы с Букейханом».

По всей вероятности, лидер Алаш был неплохим педагогом и наставником, который к тому же умел доверять своим ученикам, если тот же Халел Габбасулы 5 лет спустя, наряду с другим талантливым учеником Алимханом Ермекулы (Ермеков), стал одним из его заместителей в бытность главой Автономии Алаш в 1917-1920 годах. Из других учеников лидера Алаш, помимо Жакыпа Акбайулы (Якуб Акпаев), Миржакыпа Дулатулы (Мирякуб Дулатов), Раимжана Марсекулы (Марсеков), Айдархана Турлыбайулы (Турлыбаев), Мыргазы Ерболулы (Испулов), Елдеса Омарулы (Омаров) и многих других, ставших видными общественными, государственными деятелями, пламенными борцами за восстановление независимости и национального государства казахов, стоит упомянуть и имя Мустафы Шокая.

Между тем Алихан Букейхан в семипалатинской тюрьме провел не 3 месяца, как того требовало постановление Санкт-Петербургской судебной палаты, а целых 8, о чем свидетельствует в своих воспоминаниях тот же Смахан торе. Он также утверждал, что благодаря усилиям друзей и соратников, для Сына степей эти 8 месяцев прошли как - 8 дней.

Однако на свободе казахского национального лидера ожидала первая политическая ссылка в далекую Самару, откуда он вернется в родные степи лишь после Февральской революции 1917 года, чтобы воссоздать и возглавить современное демократическое казахское государство Алаш.

Sultan Khan AKKULY, Director of the “Alash” Research Institute

TO LEAVE IN ORDER TO RETURN

Alikhan Bukeykhan waged his struggle against rude Russifying colonial policy of imperial Russia, solely within the framework of actual laws. Together with progressive Russian intelligentsia and parties, he tried to reform colonial parent state itself, turn it into democratic, parliamentary, federative state, truly governed by the rule of law.

There can hardly be found another example in history of Eurasian continent, when leader of national liberation movement, a prominent public figure, a former deputy of supreme legislative branch of state authority came to prison voluntarily in order to serve the term of sentence, which had been meted out by judicial authority.

Firstly we should make a short excursus to a prison epic of Alikhan Bukeykhan.

During entire period of his political, scientific and social activity, the leader of Kazakh national liberation movement “Alash”, either during czarist regime and Bolshevik “dictatorship of the proletariat”, was subjected to persecution: arrests, imprisonments, and exiles. In a period of 1896-1917 the Alash leader was put in czarist prisons three times (Omsk, Pavlodar, Semipalatinsk), once he was arrested with entire delegation of Alash-Orda government by edict of the head of self-declared “all-Russian” government admiral Kolchak in 1919 (Omsk). In a Soviet period legendary Son of steppes “visited” Karkaraly and Orenburg NKVD torture-chambers three times in 1922, two times he was sent to Moscow “Butyrka” – in 1926 and 1937.

According to Sergey Shvetsov memories, the first time Alikhan was imprisoned in 1896-1897, being “the only bright” political observer of the Omsk newspaper “Stepnoy Kray”. Two subsequent arrests were inseparably connected with revolutionary events of 1905-1907 in Russia en masse and with his leading role in those events in his native Stepnoy kray in particular.

In “Irtys” newspaper Bukeykhan wrote, that “October Manifesto”, i.e. an imperial edict dated February 18, 1905 which declared the right for petitions, awoke Kazakh (Kirghiz) steppe, which had been suffering because of unexplainable lawlessness of Russifying policy and its ignorant executors, represented by half-educated cadets, seminarists, psychopaths, and alcoholics. Soon after that publication his figure became

involved in a secret correspondence of Omsk Gendarme Directorate with Police department of Russian MIA in St.-Petersburg, in a role of “the main leader of religious and political movement of Kazakh population in Stepnoy Kray”. Bukeykhan’s arrest followed that correspondence; he was committed to Pavlodar prison without appropriate court order, on the basis of some “information from intelligence service”.

On April 15, 1906 the Alash leader was transferred from Pavlodar to Omsk prison. According to a secret plan of authorities he was to be exiled by general governor’s order, but the plan failed: On April 30 Alikhan he went at large due having been chosen an elector of his native Tokraunskaya volost, in the end of June he was unanimously elected a deputy of the First State Duma for Semipalatinsk oblast.

In December of 1907 A.N. Bukeykhan as a former deputy of the First State Duma was sentenced to 3 months of prison and deprived of electoral rights for signing and distribution of “Vyborg Proclamation”; although it is necessary to note that he had been deprived of his electoral rights six months before. New electoral law, known in history as “Coup of June 1907” (Stolypin’s Coup”), which had been worked out by tsarist Prime-Minister Pyotr Stolypin, was promulgated on the day of the Second Duma Dissolution. This law deprived 5 million Kazakh people of Parliament-Duma rostrum. Thus colonial Empire gained leverage for controlling aboriginal Kazakh lands.

Alikhan Bukeykhan considered “Coup of June 1907” to be his private defeat, that is why he claimed all the responsibility for failure with credit. In summer 1908, having submitted to the will of his party, he voluntarily came to Semipalatinsk for serving sentence. According to handwritten memories of Smakhan tore Bukeykhan, a blood younger brother of Alikhan, he did not suffer from idleness and loneliness. Besides family, friends and associates from “Alash” movement visited him every day.

Meanwhile Alikhan Bukeykhan spent in Semipalatinsk prison not 3 months as St.-Petersburg appellate court had demanded, but 8 months. Thanks to his friends and companions, those 8 months passed as if they were 8 days.

Outside the prison walls the first political exile to Samara awaited Kazakh national leader, he would return from exile only after the February Revolution of 1917.



Рақымжан ТҰРЫСБЕК

«АҚЫЛ»

ӘЛЕМІНІҢ АҚИҚАТЫ

Қазақ тарихы мен тағылымынан ұлт руханиятының бел-белестері де жан-жақты көрініс береді. Осы орайда, ұлттық сөз өнерінің жетекші нәм күрделі саласы – роман жанрының (қара сөз, өлең үлгісінде де кездеседі) өзіндік қалыптасу, даму жолдары бар.

Прозаның көркем де көрнекті үлгісі – романның байырғы түрлері, жекелеген нұсқа-салалары ежелгі кезеңдерде, әлемдік әдеби үдерістерде ерте байқалғанды. Ал ұлт руханиятында: проза – қазақ әдебиетінде кешендеу туған, бірақ орасан шапшаң дамыған сала.

Қазақ прозасының алғашқы үлгі-өрнектері (қысқа әңгіме, шағын ғақлия-хикая т.т.) ХХ ғасырдан бастап ұлттық сөз өнерінде көрініс бергенімен, жеке жанр, реалистік сипат түрінде байқалған тұсы – Алаштың қайраткер-қаламгерлерінің шығармашылық мұраларымен тығыз байланысты (мысалы, М.Дулатұлы – «Бақытсыз Жамал», Т.Жомартбаев – «Қыз көрелік», С.Көбеев – «Қалың мал», С.Торайғыров – «Қамар сұлу», «Кім

жазықты», Ш.Құдайбердиев – «Әділ-Мария» т.б.).

Ақиқатында, «...қазақ әдебиетіндегі роман жасауға ұмтылыс 20-жылдардың орта тұсынан басталады. Оның алғашқы үлгісін Жүсіпбек Аймауытов жасады. Оның «Қартқожасы» – тек жазушының бұл жанрдағы алғашқы туындысы ғана емес, бүкіл қазақ совет романының төлбасы. Ол 1926 жылы Қызылордада жеке кітап болып басылды. Бұдан бір жыл кейін Сәкен Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешуі» шықты. Бірақ бұл тарихи-мемуарлық кітап еді. Онда жазушы революция жылдары өзі көрген, қатысқан әлеуметтік тартыс уақиғаларын ешбір әдеби қоспасыз деректі фактілер көлемінде суреттеді. Көркем шығармаға тән оқиғаны жинақтап, бейнелеп, тиісті жерін жазушы қиялымен жетілдіріп суреттеу әдісінен Сәкен саналы түрде бой тартты, ол шығарманың деректілігін, тарихилығын сақтады. Жазылу, басылым мерзімдері қатарлас болғанмен, «Қартқожадан» «Тар жол, тайғақ кешудің» жанрлық форма жағынан айырғылатын жері – осы. Әйтпесе, екеуі де үлкен прозаның үлгілеріне жатады».



XX ғасыр басында ел өмірі мен тарихында, ұлттық санада ерекше өрлеу мен серпін, даму айқын аңғарылды. Осы кезеңде Абай әлемі мен дәстүр, тағылымына адалдық танытқан, ұлт руханиятының көш-керуенін бастаған Алаштың қайраткер-қаламгерлері Ә.Бөкейханов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Қ.Кемеңгеров, С.Садуақасұлы т.б. бірге Ж.Аймауытұлы да әдебиет әлеміне еркін еніп, талант қуатын кең көлемде көрсетті. Өткір ұшталған ұшқыр қаламымен ұлттық сөз өнерінің әр алуан жанрында ерен еңбек етіп, ар айнасы, әсемдік әлемі — әдебиетке мол рухани мұралар қосты.

Ж.Аймауытұлының «Ақбілек» романы қоғамдық ахуал мен кезең көріністерін, өмір-уақыт шындықтарын, шабытты шақ пен талант қолтаңбасын айқындаумен қоса, негізгі тұлғаның (Ақбілек) тағдыр-талайын, адами әлемі мен бедерлі бейнесін, кезең көріністерін, қыр суреттерін, елдің тұрмыс-дәстүрлерін, тәрбие тағылымдарын жан-жақты ашады.

«Ақбілек» романы «Әйел теңдігі» журналының 1927 жылғы 2, 5, 10, 11 және 1928 жылғы 3, 4, 9, 10 сандарында жарияланды. Бірақ дербес кітап болып басылған жоқ. Араға ұзақ жылдар салып, яғни демократия нәтижесінде — Ж.Аймауытұлының аталмыш романы белгілі аудармашы Х.Өзденбаевтан алынған нұсқасы бойынша 1989 жылы «Жазушы» баспасынан (құрастырғандар — М.Атымов, Қ.Керейқұлов) жарық көрді. Роман бұдан кейін «Жұлдыз» журналында жарияланды (1989, № 6-9 сандары). Жазушының бес томдық шығармалар

жинағының бірінші томына енді. Бұдан кейін де басылды. Оқулық, хрестоматияларға да енді. Астанадан да жарық көрді. «Қазақ прозасы қазынасынан» сериясы арқылы да қалың көпшілікке жетті.

Романға қатысты кейбір дереккөздері М.Жүсіп Көпеев пен Ж.Аймауытұлының өзара жазысқан хаттарынан да көрінер еді. «Хатқа» маңыз беруіміздің себеп-сыры «Ақбілек» романының шығармашылық тарихына қатысты ұнамды, ұтымды пікірлер білдіруінде деп білеміз. Мәселен, романға қатысты ойын автор былай білдірген: «Екі жарым ай болды, үйден шықпағаным. Не істеді десеңіз, «Қылауатта» жатып бір роман жазып бітірдім, өзіңіз көрген «Қартқожадан» үлкендігі екі есе болады. Бар ойым, ынтам, рухым сол романға кетіп, тап жынды кісідей болыппын, досты, жолдасты, құрметті қымбат ағаны ұмытып кете жаздаппын. Мен күнді қалай өткізеді десеңіз, міне былай: таңертең сағат сегізде тұрамын да, шай ішіп, қызметке — бала оқытуға кетемін. Күніне алты сағат бала оқытамын. Сағат үште үйге келемін, тамақ ішемін. Одан кейін ұйықтаймын. Сағат алты-жетілерде оянамын. Сүйтем де жазуға отырамын. Сол отырғаннан түнгі сағат екі-үшке дейін отырып қалам. Әбден талғанда барып ұйықтаймын. Міне, екі жарым айдай көрген өмірім осы». Бұдан кейінгі тұстарда автор сөз еткен романның соңғы нүктесін қойып, «баспаға жіберіп отырмын» дейді. Жазушы өмірі мен шығармашылығын зерттеушілерге, қалың көпшілік пен кітапқұмарларға бұл келтірілген үзіндінің мән-маңызы жоғары екені арнайы мысал-деректі, дәлел-

дәйектемені қажет етпесе керек.

Жалпы, жоғарыда еске алған «Хат» автордың М.Ж.Көпеевпен байланысты болғанын ғана көрсетпейді. Сонымен бірге әдеби мұраны жинау, бастыру, көпке ұсыну мәселесін де көтереді. Айталық, 1927 жылдың 20 мамырында Шымкент шаһарынан жазылған хатта М.Ж.Көпеевтің өткен өмірі, көп жасағанын еске ала отырып автор: «... қалған өмірде қаламмен сырласып өткен дұрыс» дейді. Оған тоқсан үш жастағы түрікмен ақынның сөзі, Майлы (Майлықожа) мен Шәңгерей өлеңдерінен маңызды ой, ұтымды мысалдар келтіреді. Сөйтіп, кейінгі және бүгінгі өлеңдерін қазақ шежіресі мен ақындар айтысын, би-шешендердің өнегелі сөздерін еске түсіріп, жинап, жолдауын өтінеді, «... өз атыңызбен басылады» деуді де ұмытпайды. Бұл Ж.Аймауытұлының ұстаздық-ғалымдық, шығармашылық жұмыстан тыс әдеби мұраға, ұлттық қазынаға деген көзқарасын айқын аңғартады. Ұлт руханиятына жанашырлығы мен қамқорлығын танытады.

Ендігі бір түйінді мәселе — «Ақбілек» романының қайда жазылғандығы хақында. Біздіңше, мұның жауабы қысқа: алғашқы көлемді де көркем, «ұзақ әңгімесі» (автор осылай көрсеткен — Р.Т.) «Қартқожа» 1926 жылы Қызылордада жарық көрген, көп ұзамай Шымкент шаһарында алдымен ұстаз, сосын директорлық қызмет атқарған (педагогикалық техникумда — Р.Т.) Ж.Аймауытұлы келесі көркем әрі шабытты жазылған, талант қарымын мол жұмсаған «Ақбілек» романын қысқа мерзімде аяқтады. Оны жоғарыда еске алған «Хат» та, филология ғылымдарының кандидаты Ә.Оспанұлының «Ақбілек» — Шымкентте жазылған» атты мақаласындағы: «... ең әуелі жазыла бастауы да, аяқталуы да біздің облыс орталығында жүзеге асқан» деген жолдар нақтылай түседі.

Асылы, ақиқатқа, нақтылы мысал-дерекке ден қойған жөн. «Ақбілек» романының жазылуы мен оған әсер еткен өмір-тұрмыс жағдаяттары, жалпы жазушының осы тақырып төңірегіндегі мұрат-міндеттері Қ.Оспанов, К.Тіленшіұлы секілді шәкірт-оқырмандарының сыр-сұхбаттарынан, ақын-қаламгер Д.Әбілев пен ұстаз-ғалым Б.Кенжебаевтің естелік-әңгімелерінен, әдебиет пен өнер зерттеушілері С.Қирабаев, Б.Құндақбаев т.б. ізденіс-еңбектерінен де кеңінен көрінеді.

Осы реттен келгенде қазақ романының өзіндік тарихы мен тағылымы мол. Ал «Ақбілек» романының жазылу-жариялану тарихы мен көркемдік-эстетикалық құндылықтары өте көп. Академик С.Қирабаев: «Ақбілек» тақырыбы жағынан «Қартқожа» романымен үндес. Егер «Қартқожада» жазушы ескі қоғамдық құрылыс жағдайында теңсіздікте күн кешкен қазақ кедейінің құлдықтан құтылып, азаттық күрес жолына шыққанын суреттесе, «Ақбілекте» де осы идеяны жалғастырады. Мұнда феодалдық-рушылдық ортада жікшілдік тартыстардан қорлық көрген қазақ қызының жаңа заман шындығын пайдаланып, өз бақытын табуы, тең құқылы азамат болуы бейнеленеді. Романның басты кейіпкері — Ақбілек әкесіне өшіккен Мұқаш деген жігіттің көрсетуімен қашқан ақ әскерлерінің қолына түсіп, бірқатар қорлық көреді. Одан кейін өз ауылында әйелді қолжаулық көрген

ортаның азабын шегеді. Ақыры жаңа заман туып, Ақбілек ағасының көмегімен қалаға кетіп, оқу оқып, бақытын табады. Бұл Жүсіпбек Аймауытовтың жаңа заманның еңбекші халыққа әкелген қуанышын, соның арқасында бұрын теңдікті сезбеген, білмеген кедейлер мен әйелдердің теңдік алып, күрес пен бақыт жолына шыққанын жүйелі түрде суреттегенін дәлелдейді», — дейді.

Романның жазылу әдіс-мәнерінде аса бір қалыптасқан жүйелілік жоқ. Автор өмір арнасы мен оқиға өріміне сай алдымен Алтай өңірін, Күршім мен Марқакөл маңайын, табиғат тамашаларын, әсерін шабытты сөз етсе, енді бірде ала ат мінген жалғыз адам туралы, оның өзі бірнешеу болып бейбіт елге зәбір көрсетуін, сосын жекелеген бейнелердің (Ақбілек, Бекболат, офицер, Мұқаш) өзін сөйлетеді. Адамдық мұрат пен міндет төңірегінде кейіпкер монологтары да қолданылады. Романның соңғы бөлігінде әуелдегі бейнелердің бірсыпырасымен есейген, көзқарастары өзгерген қалпында қайта кездесеміз. Әсіресе, Ақбілек пен Кәмила әңгімесі, Ақбала — Ақбілек, Балташ желілері, күнделік жазбалары жаңа өмір белгілері ретінде сыр толғайды. Бұл айтылған жайлар роман композициясына көркемдік нұсқа келтіріп тұрған жоқ. Керісінше, жаңа уақыт, шындық өмірдің бейнесі ретінде оңды, сенімді әсер қалдырады. Мұның мысалын романның әлеуметтік мәнінен, рушылдық тартыстарынан, жекелеген кейіпкер мен өмір оқиғаларынан көптеп кездестіреміз. Айталық, романның әлеуметтік мәніне назар аударсақ, сол кезеңнің саяси ахуалы, қазақ ауылы мен ондағы адамдар өмірі, тұрмыс-тіршілігі, қоғамдық жаңарулар мен қайшылықтар, басқа да көптеген мәселелер уақыт шындығына сай суреттеледі. Туынды тұлғалары өз дәуірімен бетпе-бет келіп, өмір, уақыт талаптарына сай әрекеттер жасайды. Бұл ретте автордың Ақбілекті тағдыр талқысына сала отырып, ауылдың өсек аяңынан арашалап, қара мұрттың алдындағы әлсіздігін де сездірмей, қаладан бақытына жолықтыруы — кеңестік кезеңнің, жаңа уақыттың талабы, қазақ әйелінің бостандық Гәм еркіндік алған салтанатының қызықты, жемісті сәті.

Назар аударарлық бір жайт — автор роман оқиғасын түйінді, шешуші сәттен бастайды да, келесі кезекте соның себеп, сырын таратып, көркем, келісті баяндайды. Роман оқиғасы бұлайша өріс-арна алуы кейінгі жерде баяндалар оқиғалардың шынайы шындығы, кілті іспеттес.

Ендігі сөз роман кейіпкерлері туралы. Шығарма атын иемденген басты тұлға — Ақбілек аяулы әке мен қымбат ананың алдында ерке де әсем болып өсті. Құрбыларымен де әзілі жарасып, ақылына көркі мен көңілі сән беріп еді. Бірақ бұл жарастық салтанатын түстері суық, ойлары теріс, жүрістері суыт «қалпағы бар, мылатығы бар, көк шекпенді, қақаңдаған, қоқиланған» төрт атты бұзған-ды. Олар бейбіт ауыл мен елдің апшысын қуырды. Үлкен ұй, дәулетті Мамырбайдың шаңырағын ортасына түсіріп, орны толмас өкінішке қалдырды. Оның бәйбішесін атып, «жас түлегі, жалғыз қызы Ақбілекті» ойбайлатып алды да жөнелді. Бұдан кейінгі жердегі Ақбілектің өмірін, көрген зорлығы мен тартқан азап-тауқыметін ешкім де дұшпанына тілемес.

Бұл — бай қызының ес білгелі кезікпеген кедергісі,



жат адамдардың түсі суық, жүрістері суыт әрекеттерімен де алғаш кезігуі еді. Үмітін үрей басып, көлеңкесінің өзі қорқыныш әкелгендей болатын. Ең болмаса, ол ортада Ақбілектің көңіл-күйімен, жағдайымен санасқан ешкім болмады. Қосты айналып, қашуға әрекет жасамақшы да еді. Бірақ қырағы көз қалт жібермеді. Сұмдық сойқан, жантүршігерлік жәбірлеу, азап-қорлыққа толы өмір енді басталды. Бұрын еркек атаулыға қарсы келмек тұрмақ, тікелей қарамаған, он екіде бір гүлі ашылмаған Ақбілек енді содырлы топтың ортасына түсті. «Ашу — дұшпан, ақыл — досты» да, айла-амалды да жүзеге асыру қиын-ақ. Жан сауғалап «одан қашқан, бұдан қашқан жетпіс шақты офицер, флоттар» Ақбілектің еркінен тыс әрекеттер жасады, асыл қазынасы — абыройынан айырды, қарамұртқа ермек болды...

Феодалдық-патриархалдық сана мықтап қалыптасқан кезде Ақбілек басынан өткерген ауыр хал, жан азаптары, зорлық-зомбылық, тағдыр талқысы өмірлік таңба болып басылды. Жан сауғалап қашқан ақтардың артында «бұралқы күшіктей қаңғырып Ақбілек» жалғыз қалды. Ақтардан тартқан жан азабынан, зорлық-зомбылықтардан соң да Ақбілектің көрген қорлығы, күйзелістері көп-ақ. Ар ісінің салмағы ауыр-тын...

Ақбілектің жан дауысы, шерлі мұңы кеудесінде жаны, сезімі барға жеткендей-ақ. Бірақ оған тіл қатып, үн қосқан ешкім болмады. Ең негізгісі, ол ертеңгі күнге сенімін жоғалтпады, жақсы, қайырымды жандарға жолығармын деген үмітін де үзбеді. Осы мақсатпен көк пен жерге де, тау мен өзенге де сыр ашты, «күздің сарғыш жапырақтарына», «саялдық қара бұлттарға» мұң шақты. Көзі көріп, көңілі сенген, бастан өткерген көрініс-жайларды бөлісті. Искендір дуанамен кездескеннен кейін жанын жегідей жеген азап пен қорлықтың салмағы бір мезет жеңілдеп, ұмытылғандай болып еді. Бірақ нағыз азап, күйзелістер алдынан тағы шықты. Ел ішіндегі өсек-аяң, бұрынғы ғашығы Бекболаттың тоятпаған соң сырт айналуы т.т. Ақбілектің жан жарасын одан сайын қоздырды. Бұған «көзі тікшиген, тымырайған» қатыгез мінезді өгей шешесі Өріктің де кері әсері мол болды. Ес біліп, бой түзей бастағаннан тағдыр тауқыметін мол тартқан Ақбілекті араға бес жыл өткен соң көргендегі әсер тым өзгеше еді. Ағасы Төлегеннің артынан іздеп барып, оқуға түседі. Нағашысы Кәмілмен кездесіп, өз өмірлері төңірегінде өрбіткен сыр-сұхбаттары, Ақбала, Балташ т.б. қатынастар мезгіл әуенін аңғартумен қоса, басты тұлғаның дүниетаным эволюциясын да танытады. Жас өмірін өксікпен өткізген Ақбілектің Балташ сынды азаматпен көңіл қосып, Искендірмен қайта табысуы жан жарасын жазып, нұрлы өмірге батыл сеніммен қадам жасатады. Роман тілімен айтсақ, Ақбілектің «жүрегің жуып тазартқан алтын леген — аяулы жаны, Қаратаудай қайратты, ай мен күндей ғылым еді». Қысқасы, дүбірлі дәуірдегі қазақ қызының өмір, тағдыр жолы шындыққа сыйымды, келісті көрініс тапқан. Демек, Ақбілек бейнесі — қазақ қызының тағдыр-талайын танытумен бірге бақытқа ұмтылған, жаңа өмірді, қызық-қуанышты алдан күткен күрделі әрі бедерлі бейне. Қаламгер мұраты — жеке адам, яки Ақбілек арқылы халық өмірін, тарихы мен

тағдырын, тұрмыс-тіршілігін шындық оқиғалар, нақтылы көріністермен көрсету болса, бұл міндет күрделі жанр — роман арқылы биік бел-белеске, ұлттық-эстетикалық деңгейге көтерілген әрі Еуропалық үлгі-үрдістегі туындылар табиғатына үндес, сәйкес келеді.

Романда жекелеген бейнелердің монологтары, өмірдегі мұраты мен міндеттері де айқын бедерленген. Мәселен, Бекболат өзі жайында төмендегіше сыр толғайды: «Қараторы, орта бойлы, қошқар тұмсық, түлкі мұрт, шүңірек көз жігітпін. Жасым жиырманың жетеуіне шығып тұр. Атым — Бекболат. Басымда барқытпен тыстаған қара елтірі жекей тымақ, қара ала жапқан күміс белбеу, аяғымда көнелеу қисық табаным бар. Белбеуімдегі жарғақ далбағайым, шашақты сары қында мүйіз сапты өткір кездігім, алдыңғы қапталдағы дабыл байлайтын ұзын қайыс шеттігім — менің өнерсіз жігіт еместігіме айғақ болар». Одан әрі Бекболат «бұрын байдың», қазір «орта шарқы үйдің ортаншы баласымын» дейді. Үй-ішлік, тұрмыстық жағдайларын да еске алып өтеді. Балалық, жастық шағының да босқа өтпегенін айтады. «Жаманбаланың шотпақ қара қызын менсінбей, Мамырбайдың Ақбілегін елден таңдап айттырғанын», соған жолыққалы шыққанда ақтарға кезігіп оң иығынан жарақат алғанын қысқа, шешен баяндайды. Алайда, Бекболат бейнесі адамдық қасиеттері тұрғысынан, айнала әлемге көзқарасы жағынан көңілге ұялағанымен, оған махаббат мәселесінде, әсіресе «елден таңдап айттырған» Ақбілегін аялап өтуге табандылық пен тұрақтылық, жігерлік жетіспейді. Қаламгер де Бекболатқа қатысты тұстарды аса көп дамытпайды.

Офицер — романның басты тұлғасын жәбірлеп, арын аяққа таптаған жиіркенішті жан ғана емес, империялық саясаттың ғасырлар бойы халқымызды билеп, басып-жаншып келген көрінісі ретінде де есте қалады. Автор роман өзегін — Ақбілек пен офицер арасындағы қатынасқа қарағанда «махаббат символының» үлгісі ретінде емес, керісінше, қазақ-орыс арасындағы «туыстық» байланыс тұрғысында терең ашады. Бұған өз жайынан бірер мағлұмат берген офицердің төмендегідей ойлары айқын дәлел: «Орыс сияқты жері мол, қолтығы кең жұрттың қол астына қарағанына қазақ тәубе қылу керек қой. Анығында, қазақ мемлекетке не пайда келтіріп отыр?...Тек қымызын ішіп, қарнын сипап, қатынына қарап, борбайын тыр-тыр қасығанды біледі....Тегінде қазақтың солдат болудан қорыққаны бізге теріс те емес. Кім біледі, қолына қару берсе, орыс жұртына жау болып кетпесіне кімнің көзі жетеді?... Әйтеуір, қазақ өз алдына ел болып жатқан жоқ. Ендеше, орысқа бағыну керек». Бұдан кейін офицер қазақ жеріне, әйеліне, малына көз тігеді. Ресей тағдыр-талайын ойлап қамығады. Демек, офицер бейнесінен, іс-әрекеттерінен «ұлы халықтың» державалық саясатын, қазақ халқын ұлтсыздандыру мен әуел бастағы мәдени құнарынан қол үздіру секілді тағылық «мінезін» танимыз. Билік пен билек күшін де, озбырлығын да көреміз. Ендеше, өткеннің өкініші келешекте қайталанбайтындай сабақ болуға тиіс. Офицер бейнесінің «тағылымы» осы.

Ал Мұқаш өзі жайында былай дейді: «Мен таңқы мұрын, бадырақ көз, шұнақ құлақтау, жарқабақтау, кірпі шаш, қарыс маңдай, қара сұр жігітпін. Жасым 35-те.

Әкем Тойбазар, өзім Мұқаш болғалы аузым асқа, ауым атқа жарыған емес. Ес біле есікте жүрмін». Онан соң Тілеубайдың қозысын, Шаманбайдың қойын баққанын, балалық базары жат босағада, кісі қабағын бағумен өткенін еске алады. «Қалай Бадығұлдың жылқысын бақтым, солай көзім ашыла бастады, — дейді ол, — Қашағанды жалғыз ұстаймын. Асауды жалғыз үйретемін. Күзетке жалғыз барамын. Боданда жылқы бағамын. Аязбен, асаумен, қараңғы ұзақ түнмен, ұрымен, қасқырмен, қауіп-қатермен алыспай, адам адам болмайды екен... Жылқы бақтым, кісі болдым». Мұқаш аузынан баяндалатын монологтан бұдан кейінгі жерде ел қатарына қосылағанын, отбасы болғанын, қызметке кірісе бастағанын, болыс болу ниеті барын да естиміз. Бірақ ел үстінен күн көрген жоғарыдағы «қызметтерінің» әсерінен болыстыққа сайланбайды. Мамырбайдың баласы іс-қағаздарды кеңсеге тапсырыпты дегенді естиді. Тілін шайнап, тісін қайрайды. Кек қайыруды ойлайды. Ақтармен астыртын байланысып, Мамырбайдың Ақбілегін оларға көрсетіп беріп, ағасынан кегін қайтарады. Мұның соңы белгілі — Ақбілек бір топ еркектің ортасына түсіп, қара мұртқа ермек болады... Бұл ретте Мұқаш — өз мүддесі үшін жан алып, жан беретін, бір есебі ішінде, түпкі ойында соны жүзеге асыруды ғана дйттейтін пенде. Әйтсе де, «ішкі есебі» уақыт өте келе жария болып, соның азап-күйігін молынан да тартып жүреді. Жанама кейіпкер ретінде Мұқаш өз міндетін атқарғанымен Ақбілектің азапты, қасірет-күйіншікке толы өміріне себепкер болды. Сол үшін де Мамырбай ауылының алғысын емес, қарғысын алады. Ал біздің қоғамымызға теріс ой, екіжүзділік мінез жат. Мұқаш шындығы осы.

Жазушы жаңа өмірдің тыныс-тірлігін әр алуан деңгейдегі адамдар арқылы да көрсетеді. Айталық, Біқаң (Ісгьбай), Тыпаң (Тышқанбай) кезінде беделді де, достары да көп болғанымен «дәулет құсы бастарынан ұшқан адамдар». Әйтсе де ағалық-үлкендік жолдарын, ескі беделдерін көңілге медеу етеді. Төлегеннің үйіндегі басқосуда Біқаң мен Тыпаңның мұндай «қасиеттері» танылған-ды. Олардан басқа да онда талай жігіт болғанды. Оның бірі «қошқар туған қозыдай келбетті, бітімді Ақбала еді, енді бірі келбеті де, киімі де қоңырлау, жүріс-тұрысы да солапаттау Балташ деген жігіт еді. Төртінші — Доганың жанында ершіктей, балтаның жанында шапашоттай жымырайған Жорғабек деген кісі еді». Жорғабек жеңіл, жылпостану көрінсе, Доға беделге ие, ішімдікке де жақын болып шықты. Ақбала сөзге жақын болса, Балташ тәп-тәуір қызметкер, махаббат мәселесінде де баянды ғұмыр кешеді. Бұл реттен алғанда аталмыш бейнелер өзіндік көзқарас, орындарымен ерекшеленеді. Уақыт тынысын сезінеді.

Жылтыр — ісінде бірлік, сөзінде береке жоқ кейіпкердің бірі. «Оның қыламаған бұзақылығы жоқ. Ол әуелде Матайдың Әбеніне тілмәш болған. Әбенмен бірігіп елді қанаған. Әбенге шәкірт болған. Ол қазынананың ақшасын да жеген. ...абақтыға жүз түсіп, жүз шыққан... Оның өтірігіне найза бойламайды». Бұл реттен алғанда Жылтыр ойымен де, ісімен де Әбен, Мұқаштар қатарында. Романдағы оқиғалардың даму эпизодтарының өзара байланыстары тұсында бұған әбден көз жеткізуге болады. Осы орай-

да, жазушы бедерлеген бейнелердің әрбірі өз орында-рында әрі іс-әрекеттерімен нанымды сөз болатындығын байқаймыз. Демек, қаламгер кейіпкер жансарайын ашуда да едәуір жетістіктерге жеткен, оларды даралауда дәлдік, нақтылық, салыстыру секілді сипаттарымен де ерекшеленеді.

Күрделі жанрдағы туындының төртінші бөлімі алғашқыларына қарағанда екпін-серпіні мол, публицистикалық сарында өріс алады. Ақбілек пен Көмиләнің кездесуі, өткен өмірлері, өзара сұхбаттары, күнделік шерткен сырлары тұтастай қазақ әйелі тұрмысынан, іс-әрекеттерінен мол деректер береді. Қоғамдық құбылыстар, өмір шындығы, уақыт тынысы жіті көрінеді.

«АҚБІЛЕК» РОМАНЫ – ХАЛҚЫМЫЗДЫҢ ӨТКЕН ӨМІРІ МЕН ТАРИХЫНЫҢ, ҚАЗАҚ ҚЫЗЫ МЕН ӘЙЕЛІНІҢ ТАҒДЫР-ТАЛАЙЫН КЕҢ КӨЛЕМДЕ СУРЕТТЕГЕН ТАҒЫЛЫМДЫ ТУЫНДЫ. ҰЛТ РУХАНИЯТЫН, КӨРКЕМДІК ТАНЫМ МЕН ЭСТЕТИКАЛЫҚ МҰРАТТЫ, ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҮРДІСТІ БИІК БЕЛЕСКЕ КӨТЕРГЕН ДАҢҚТЫ ТУЫНДЫ, АЙШЫҚТЫ ҚОЛТАҢБА ЖЕМІСІ.

«АҚБІЛЕК» ӘЛЕМІНІҢ АҚИҚАТЫ ОСЫ

Романдағы әйелдер бейнесін еске алғанда, Ақбілектің жақын, жақсы көретін жеңгесі — Ұрқия жақсылыққа жаны құмар, мейірімді жан. «Бар айыбы — пұшпағы қанаған жоқ, әйтпесе жібі тұзу әйел». Мамырбайдың бәйбішесі дүниеден қайтқанда да, Ақбілектің ақ солдаттардың жұртында қалып, Іскендір дуана арқылы еліне келген соң жанашыры да, сырлас-мұңдасы да Ұрқия болды. Қайын сіңілісінің бақытты болғанын қалаған Ұрқия оны Бекболатпен де кездестіреді. Баласын бауырына басып, тәрбие де береді. Бұл реттен алғанда — Ұрқия жаңалық, жақсылықты өзгенің басына тілеуді, өзі соның жылу-шапағатымен өмір сүргенді қалайтын, әрі оның үстіне адалдығы мен адамгершілігі мол, қиындық-қиыналыста жол табатын бедерлі бейне ретінде есте қалады. Ал Өрік болса «үйге жылан кіріп келгендей сүйкімсіз», «қара сұр адам». Ақбілектің бауырларына да жағымсыз, жайсыз жан. Өмір-тағдырына назалы Өрік ашу-ызасын да Ақбілектен алатындай, жас өскін — Сара мен Қажікенге де осы ретпен қырын қарап, қапарын, қарғысын сәт сайын сездіреді. Әсіресе, «Ақбілек екіқабат» деген сөзді естігенде көктен іздегені — жерден, жанынан табылғандай күй кешеді. Ақбілекке бірер күн «араздығын ұмытқан кісідей» сөйлесіп, жылы ұшырап, оң қабақ танытады.



Ақбілек мұның шын екенін, аярлық екенін біле алмаған кездері де болады. Бірақ бұл «кісімсу кезеңі» ұзаққа созылмайды. Ақбілектің аяғы ауырлығына көзін жеткізген соң аяушылығын ұмытып, араздығын өршіте түседі. Бұл орайда, Өріктің мінезі мен іс-әрекеттерінен образ болмысына қатысты белгілер мол, әрі троптың түрлері: ирония (кекесін) иірімдері, сарказм (мысқыл) сипаттары, сатиралық элементтер де молынан ұшырасады. Автор сөз өнерінің көркемдік құралдарын бар бояу, бедерімен пайдалану нәтижесінде Өрік образын күншілдіктің көрсеткіші, арсыздық пен теңсіздіктің барометрі ретінде көрсетеді. Бастысы, Өріктің «адами сапасын» терең ашты. Сондай-ақ, бағынан соры басым Кәмилә — ескі салт, әдет-дағдының құрбаны болғанымен дүниетанымы кең, жаны таза, төзімі берік бедерлі бейне.

Өмірде өз ісі мен орнын білетін адамдар аз емес. Романда да ондай тұлғалар бар, бірақ көп те емес. Айталық, Алтынайдың (Мұқаштың келіншегі) күйеуі кекшіл, даңқ пен дақпыртқа жақын болғанымен, өзі «үй міндеті — әйелде» екенін жақсы түсінген. Ал Искендір дуана — жақсылық, жанашыр жанның бейнесі ретінде көрінген. Тау-тас, сай-сала, ескі мола — бәрі де оған үй. Онда ел де жоқ. Оның елі — дүйім қазақ. Онда мал да жоқ. Ол дүние жинамайды. Ақша берсең кез келген ауылдың балаларын жарыстырады да, бәйге үлестіреді. Искендір

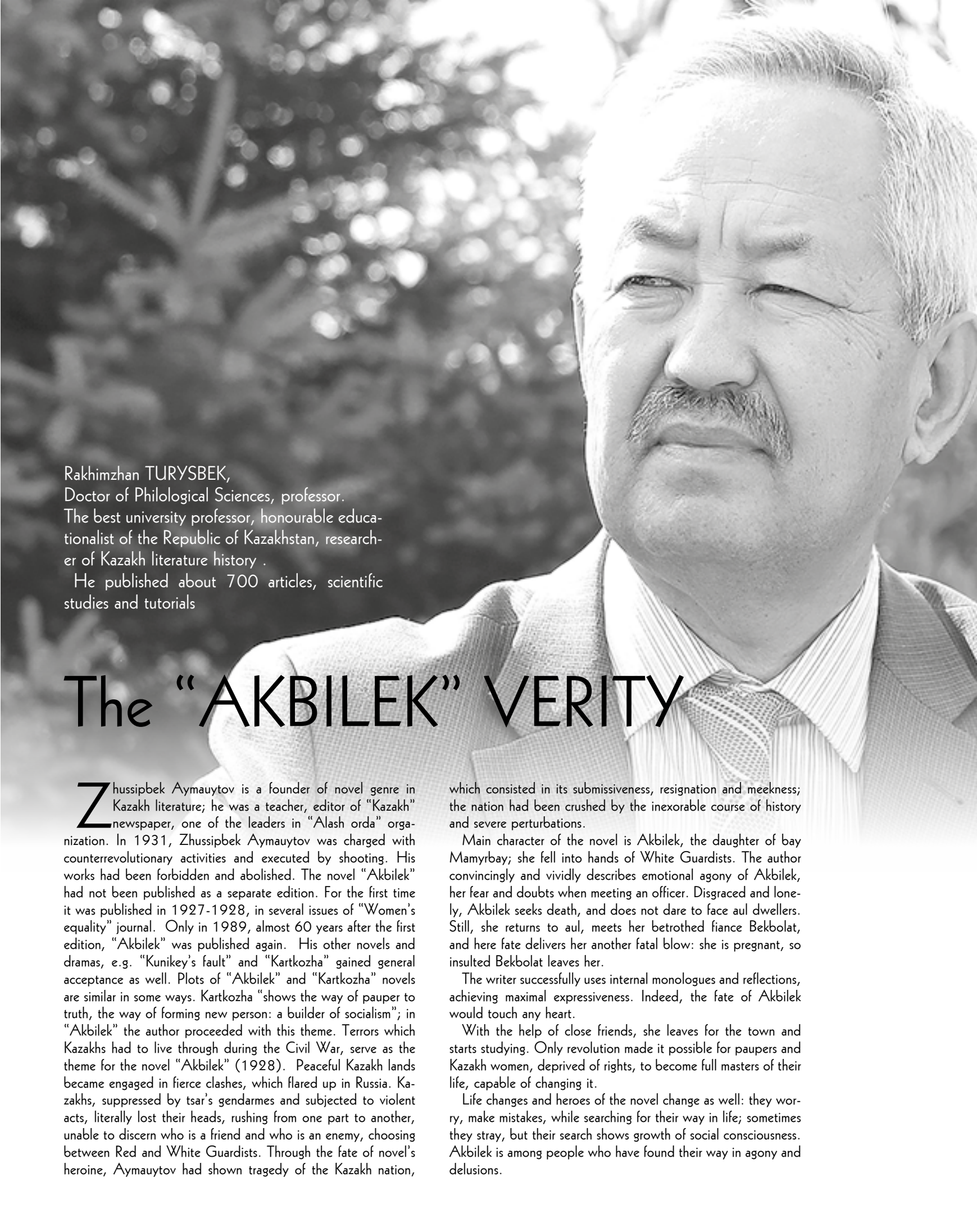
дорба салмайды, ірімшік, құртыңды алмайды, оған қолма-қол тамақ берсең болғаны. Ол істеген ісін, жасаған жақсылықтарын саудаға салмайды. Онда жасырын сыр, ішкі есеп жоқ. Міне, осындай кісі, яки пайдасы болмаса зияны тимейтін жан Ақбілекке кезіккен болатын. Ақбілек адасқанын айтқанда: «Алып барайын, жолға салайын» деп нақты көмек еткен. Жасын да, еңбегін де есепке алмаған Искендірдің бұл жақсылығы Ақбілекке ғана емес, оқырманға да жылы, тағылымды әсер қалдырады. Роман авторы адам-пенденің өмірдегі орны жақсылық жа-саумен, ізгілік-өнеге көрсетумен баянды, мағыналы екенін Искендір дуана арқылы нанымды көрсеткен. Искендір дуана шындығы мен сыры осы.

«Ақбілек» романы жанр табиғаты мен талабына толық жауап берумен бірге кемел ой мен көркемдікке, нақышты тіл мен келісті суреттеулерге де толы. Оны, атап айтқанда, Алтай мен ауыл көріністері, Ертіс—Күршім сипаты, Марқакөлдің мөлдір суы мен оның айналасындағы аң-құс, жан-жануарлар әлемі, алуан түсті адам портреттері мен этнографиялық деректер байыта, толықтыра түседі. Сайып келгенде, қазақ қызының өмір, тағдыр жолын баяндағанда да Ж.Аймауытұлының ескі ауыл, этнографиялық суреттерді, адамдар қарым-қатынасын ой мен сезім өрімі арқылы риясыз жеткізер тіл байлығына, шеберлік иірімдерінің үлгі-өрнектеріне көз жеткіземіз. Сондай-ақ, романдағы әлеуметтік-психологиялық иірімдерден, жекелеген кейіпкерлерді мүсіндеу мен олардың ішкі монологтарынан, ең негізгісі қазақ тұрмысы мен заман көріністерінен, өмірдің өзінен алынған ақиқат жайттардан, уақыттың шындық сырларынан реалист суреткердің дүниетанымы мен қолтаңбасы айқын көрінеді.

Тұтастай алып қарағанда, Ж.Аймауытұлының шығармашылық мұрасы, әсіресе күрделі жанрдағы туындылары («Күнікейдің жазығы», «Қартқожа», «Ақбілек») қазақ әдебиетіндегі реалистік прозаның даму жолдарын айқындап қана емес, қоғамдық, кезеңдік құбылыстарды, адами-рухани мәселелерді көркемдік-идеялық тұрғыдан шебер де шынайы бейнелеуімен биік белеске көтерілгендігінің, алыс-жақын шетел қаламгерлерінің профессионалдық дәрежесіне жеткендігінің бірден-бір дәлелі де, дерегі де бола алады. Мұның өзі халық даналығында айқын бедерленгендей: «Шеберлік өмірді көре де, түсіне білуден, сосын объектіні дұрыс таңдап ала білуден басталады». «Ақбілек» ақиқаты осы.

Ж.Аймауытұлы шығармашылық шеберлігі мен көркемдік-эстетикалық мәнінің мың сан шындығының бір сыры осында жатыр. Бұл «Ақбілек» романына да қатысты айтылар кемел ой мен маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Өйткені, «Ақбілек» әлемі — халқымыздың өткен өмірі мен тарихының, қазақ қызы мен әйелінің тағдыр-талайын кең көлемде суреттеген тағылымды туынды. Ұлт руханиятын, көркемдік таным мен эстетикалық мұратты, шығармашылық үрдісті биік белеске көтерген даңқты туынды, айшықты қолтаңба жемісі.

«Ақбілек» әлемінің ақиқаты осы.



Rakhimzhan TURYSBEK,
Doctor of Philological Sciences, professor.
The best university professor, honourable educationalist of the Republic of Kazakhstan, researcher of Kazakh literature history .

He published about 700 articles, scientific studies and tutorials

The “AKBILEK” VERITY

Zhussipbek Aymaulytov is a founder of novel genre in Kazakh literature; he was a teacher, editor of “Kazakh” newspaper, one of the leaders in “Alash orda” organization. In 1931, Zhussipbek Aymaulytov was charged with counterrevolutionary activities and executed by shooting. His works had been forbidden and abolished. The novel “Akbilek” had not been published as a separate edition. For the first time it was published in 1927-1928, in several issues of “Women’s equality” journal. Only in 1989, almost 60 years after the first edition, “Akbilek” was published again. His other novels and dramas, e.g. “Kunikey’s fault” and “Kartkozha” gained general acceptance as well. Plots of “Akbilek” and “Kartkozha” novels are similar in some ways. Kartkozha “shows the way of pauper to truth, the way of forming new person: a builder of socialism”; in “Akbilek” the author proceeded with this theme. Terrors which Kazakhs had to live through during the Civil War, serve as the theme for the novel “Akbilek” (1928). Peaceful Kazakh lands became engaged in fierce clashes, which flared up in Russia. Kazakhs, suppressed by tsar’s gendarmes and subjected to violent acts, literally lost their heads, rushing from one part to another, unable to discern who is a friend and who is an enemy, choosing between Red and White Guardists. Through the fate of novel’s heroine, Aymaulytov had shown tragedy of the Kazakh nation,

which consisted in its submissiveness, resignation and meekness; the nation had been crushed by the inexorable course of history and severe perturbations.

Main character of the novel is Akbilek, the daughter of bay Mamyrbay; she fell into hands of White Guardists. The author convincingly and vividly describes emotional agony of Akbilek, her fear and doubts when meeting an officer. Disgraced and lonely, Akbilek seeks death, and does not dare to face aul dwellers. Still, she returns to aul, meets her betrothed fiance Bekbolat, and here fate delivers her another fatal blow: she is pregnant, so insulted Bekbolat leaves her.

The writer successfully uses internal monologues and reflections, achieving maximal expressiveness. Indeed, the fate of Akbilek would touch any heart.

With the help of close friends, she leaves for the town and starts studying. Only revolution made it possible for paupers and Kazakh women, deprived of rights, to become full masters of their life, capable of changing it.

Life changes and heroes of the novel change as well: they worry, make mistakes, while searching for their way in life; sometimes they stray, but their search shows growth of social consciousness. Akbilek is among people who have found their way in agony and delusions.

План крепости
св. Петра
на Ишимской линии



Данияр КАСЫМОВ

До сих пор некоторые считают, что крепость святого Петра в Северном Казахстане была построена российскими военными для защиты казахов от джунгар. Одновременно утверждается, что до прихода колонизаторов здесь никто не жил. Очень распространенное в прошлом заблуждение! Доказательства свидетельствуют об обратном.

Крепость была сдана в эксплуатацию в 1755 году, когда Джунгарское государство уже находилось на краю гибели и не помышляло о походах в Казахстан.

В случае нападения большого войска кочевников, деревянная крепость была бы обстреляна «трассирующими стрелами» и моментально сгорела бы.

Крепость на Ишиме выполняла только пограничные функции и быстро превратилась (официально оформилась) в приграничный рынок. Российский Сенат принял указ о стро-

ительстве 11 новых крепостей, 33 редутов и 42 маяков на границе с Северным Казахстаном 26 марта 1752 года. Несколько ранее проводилась топографическая разведка. Граница была отодвинута вглубь казахских земель на значительное расстояние. Краевед М.А. Морозов писал: «В начале 18 века на юге Западной Сибири существовала Ишимская линия. Она шла от реки Тобол через цареву городище (г.Курган), Коркину Слободу (г.Ишим), до Чернолуцкого острога (50 км. севернее г.Омск). Ишимская линия была слишком извилистой и растянутой. Протяженность ее составляла 958 верст... С 1743 по 1745 год инженерами и геодезистами производились изыскания новой линии. В результате русские границы отодвигались к югу (то есть в нашу сторону - Д.К.) на 50-200 верст от старой Ишимской линии и сокращались почти вдвое»

Таким образом, был отнят огромный кусок родной земли. Что могли наши предки этому про-

тивопоставить? Практически, ничего. В то время казахский народ переживал один из самых трагических моментов в своей истории. В ходе длившейся десятилетиями войны с джунгарами наше государство значительно ослабло. Появилась перспектива войны с Китаем. Постоянно приходилось отбивать набеги старых и новых соседей, наносить им контрудары. Для чего были нужны новые крепости? В указе об этом четко говорится: «к лучшему защищению сибирской стороны от набегов киргиз-кайсаков».

Можно задаться вопросом: почему казахи осуществляли нападение на Сибирь? Ведь еще в 1734 году Средний жуз, как мы знаем из официальной истории, принял подданство России. Императрицей Анной Иоановной был подписан соответствующий Указ. Хороши же подданные, которые периодически атакуют владения метрополии! Ответ прост. Надо учитывать одно очень важное обстоятельство. В связи со смертью хана Семеке данный указ императрицы в жуз доставлен так и не был. Фактически до «Устава о сибирских киргизах» 1822 года Средний жуз оставался независимым. Также ошибочным представлением является то, что джунгары доходили до самого севера Казахского ханства. Да, они пересекали Ишим в районе современного г.Атбасар, когда шли в сторону озера Тенгиз, а это на 500 км. южнее. И, следовательно, любое утверждение о том, что Россия пыталась с помощью крепостей спасти Северный Казахстан от нашествия с востока является глубоко ошибочным. Из текста указа мы узнаем немало интересного. Так как Россия уже потратилась на строительство старой линии, то на новый рубеж уже не хотела выделять деньги. В документе говорится: «Снарядить из таможенных войск 1290 регулярного, 2352 нерегулярного, всего 3642 человек, которым людям те крепости строить без зарплаты из казны Ея Императорского Величества заработанных денег» А как первопроходцы должны были жить без жалования? В Петербурге знали, что земля Северного Казахстана очень богата. Поэтому приказали своим военнотруженикам находить пропитание на месте. В указе есть такие строки: «Для заготовления провианта на месте согласно представлению Киндерманна заселить новые места поселения их охотников обывателей Сибирских городов, а также отставных солдат, драгун, казаков».

Строительство началось 22 июня (риторическая дата!) 1752 года. Для новой крепости было выбрана местность под названием Кызылжар, которое дано ей было еще в незапамятные времена из-за красноватого грунта глубоких оврагов. Это большое возвышение на берегу реки Ишим (Есіл). Выбор не случайный. Урочище идеально подходило для

создания военного поселения. На многие десятки верст в округе нет более высокого места. Отсюда можно обозреть всю окрестность. Строительство осуществлялось русскими казаками Ишимского полка (г.Ишим находится на 140 км севернее, в пределах Тюменской области РФ), которых вначале было 930 человек. Новую линию назвали «Горькой», вероятно из-за цепи горьких озер. Но может быть и другое объяснение. Жизнь военных строителей не была сладкой. Тяжелый труд по 12 часов в сутки, ранние холода, болезни, отсутствие денежного довольствия. Уже через месяц 190 человек находилось в бегах. Крепость строилась по проекту некоего французского инженера Вобана. Русские казаки завершили строительство через три года. В 1755 было об этом доложено в Петербург. Говорить о том, что появился мощный фортификатор, не приходилось. В 1757 году командир сибирской линии отмечал: «Линия весьма и весьма неспособная и одним только званием именуется, а в самом деле никакого закрытия не имеется». Зачем тогда вообще строили? Для пограничных дел. Необходимо было фиксировать нарушение новой границы казаками, которые продолжали общаться со своими родственниками, оставшимися на территории за новой Ишимской линией.

Но главной причиной для строительства крепости, считаю, было экономическое значение Кызылжара. Историк Е.С. Артыкбаев писал: «Караваны торговцев с юга облагались пошлиной (например, в г. Астрахани), но это не уменьшало объема торговли. Одновременно активизация торговли наблюдается и в восточных пределах Российской империи. Здесь передовые Сибирские аванпосты России (Тобольск и др. города) устанавливали торгово-дипломатические отношения с восточными соседями России (Китай, монгольские владения, калмыки и, самое главное, Восточно-Туркестанские города). В Сибири среднеазиатские товары нужны были еще больше, чем в центре, и поэтому московское правительство в 16-17 веках не облагало пошлиной торговлю в этом регионе».

Тысячелетиями через Кызылжар шли торговые караваны из Среднеазиатских государств и Китая. Сотни лет они держали курс и на Сибирь, в ее столицу Искер, а затем в появившийся рядом с ним Тобольск. По новой российской территории караваны доводили уже казахские купцы. При Каип-хане все это оформлялось документально, хотя неофициальная торговля шла и раньше. Например, казахские послы Бекбулат Екешов и Байдаулет Буриев просили М. Гагарина донести до царя и издать указ, «чтобы им (казахам. — Д.К.) позволено было ездить в Тоболеск (Тобольск-Д.К.) для торгу. А Хаип-де хан станет присылать

в Тоболеск для торгу Казачьи орды и бухарцам по все годы или через год, по-скольку человек указано будет».

С появлением русских колонизаторов в Сибири значение урочища Кызылжар на реке Ишим многократно возросло. Купцы из Бухары, Ташкента и Кульдзы ранее самостоятельно доходившие до Тюменского ханства теперь часто сбывали свой товар именно здесь. Возвышенность на реке Ишим позволяла местным жителям издали увидеть, что начался торг. В основном это был, конечно, натуральный обмен. Домашний скот и шкуры диких животных меняли на чай, сахар, ткани, металлические изделия. Исторических документов, подтверждающих это, пока в наличии нет. Все архивы крепости сгорели еще в 1849 году. Но изучение китайских, таджикских и узбекских источников позволит в будущем доказать, что Кызылжар еще задолго, до прихода российских поселенцев был важным пунктом межрегиональной торговли.

Пока есть только косвенные свидетельства. Очень о многом говорит топонимика. Если бы казахи не имели своего названия данной местности, то они как-нибудь исказили бы название крепости и произносили бы на свой лад. К примеру, Екатеринбург северные казахи долго называли Кетрампор. Как мы уже видели в старинных документах, Тоболеск наши предки именовали, как Тобелеск. Первые русские поселенцы Северного Казахстана были отставными военными, ушедшими «на дембель» из крепости. Они создавали села, к северу от фортификационного сооружения, ближе к современной границе двух государств. Там есть село Краснаярка - явно буквальный перевод слова «кызылжар». Рядом с административным центром Северо-Казахстанской области находится село Ташкентка. Может, оно появилось во время «освоения целинных и залежных земель», когда узбекские дехкане приехали сюда на подмогу? Нет, не так, конечно. Узбеков здесь на целине не было. К слову, Ташкентке уже более двухсот лет. Вообще, села Кызылжарского района Северо-Казахстанской области имеют приличный возраст. Самые старые из них - младше крепости святого Петра всего на несколько лет. Кроме того, из 11 крепостей новой Ишимской линии, только построенная в Кызылжаре стала крупным поселением, а затем и городом.

Продолжая тему экономического значения Кызылжара. Как известно, в 1759 году Джунгарское ханство наконец-то пало. Его население, как этнос, практически исчезло. Китайцы окружили их владения миллионной пехотой, прочесали степь и уничтожили там любой намек на жизнь. Но китайским властям так и не пришлось в голову заявить, что истребление кровожадных джунгар было совершено исключительно во благо нашего народа. Одной проблемой стало меньше. Но другие остались. Теперь надо было обратить свои взоры на север. В том же 1759 году Абылай (тогда еще султан) обращается к российским колонизаторам с предложением: «Прошу же я и народ мой, чтобы дозволить в крепости Святого Петра выменивать киргизцам муку и крупу». Разумеется, отказывать не стали. Скорее

всего, так задним числом оформлялся уже давно существовавший бизнес. А было ли кому торговать с русскими купцами? Было. Уже в конце XVII века, еще за 50 лет до строительства крепости в Кызылжаре, на территории Северо-Казахстанской области (в ее границах до 1997 года) насчитывалось 117 хозяйствующих аулов. В следующем веке их количество выросло до 362! И это, не считая несметного количества временных летовок, где выращивался скот на продажу.

Неужели до строительства крепости здесь никто не торговал? Торговали. Именно «раскрученная точка» с «хорошей проходимостью» и привлекла колонизаторов. Нечто подобное было и на территории современной Павлодарской области, когда экспедиция Бухгольца взяла под свой контроль давно процветающую ярмарку у Ямышлевого озера. Торговля в Кызылжаре была чрезвычайно выгодным делом. Русским офицерам на верховую лошадь тогда выдавали до 50 рублей. Хорошего рысака у казахов можно было купить за 20, максимум за 25 рублей. Естественно, никакой документации не велось. И поэтому приличная сумма оседала в кармане военных и перекупщиков. В 1790 году в «Географо-физическом известию об Ишимской линии» было написано о торговле в Кызылжаре в 70-90-е годы XIX века: «Они (казахи - Д.К.) больше всего пригоняют лошадей, бойных быков и широкохвостых баранов. Да сверх того привозят овчины, мерлушки, да по несколько мехов. Все это променивают они на железные котлы, вертела, сукна, шелковые материи, платки, позументы, иглы, нитки, бисер, огнива и другие им подобные товары. Торг сей для российских купцов весьма практичен, потому что лошадей перепродают почти на том же месте в драгунские полки». Вообще, это очень ценный документ. В нем также говорится о том, что в торговле принимали участие бухарцы и китайцы. Кроме того, рассказывается о набегах «киргизских шаек» за пределы новой Ишимской линии, угоне скота, людей и прочих обычных для кочевников «шалостей». Особо отмечается пограничный характер линии: «С 1771 года стали делать ограды вышиной в 4 фута из двух жердей. Киргизцы, разрубая их для открытия себе пути, оставляют тем самым несомненные следы своего набега».

Но вернемся к Абылаю. Получив разрешение на торговлю, он понимает, насколько важно сохранить за собой торговый центр в Кызылжаре. Поэтому вскоре на самом высоком месте урочища появляется большой деревянный дом, где периодически останавливался либо сам Абылай, либо его приближенные. Вероятно, здание играло роль караван-сарая. Точная дата строительства дома неизвестна. Но скорее всего, это начало 60-тых годов XVIII века, всего через несколько лет после появления крепости. Вот еще один документ. В предписании от 21 марта 1762 года канцлер М.И. Воронцов направил сибирскому и оренбургскому губернаторам Указ «О заведении для Средней киргизкайсацкой орды Аблая Салтана и некоторых старшин, чтоб их привязать здешней стороны держаться, приобщить спокойному житию (то есть оседанию. - Д.К.), построению им в дальности от здешних границ до-

мов». Его приводит местный краевед Т.Макарова. Также она писала: «Исходя из этого указа, генерал-майор Дениев подал рапорт на имя генерал-поручика И. Шпрингера с просьбой об оказании помощи для Абылая-султана и его сына, а также выделить людей, знающих строительное дело, обеспечить их инструментами, предоставить лошадей, телеги и прочие инструменты для строительства дома для Абылая и его семьи. Строительство предполагалось начать на берегу реки Ишим. Согласно архивным данным в 1765 г. были возведены: дом для Абылай-хана, канцелярия, баня, помещение для гостей. Рядом же планировалось строительство домов для его близких соратников: батыров Кульсары и Кулеке. Об этом прямо говорится в донесении генерал-поручика И. Шпрингера в Коллегию иностранных дел о постройке дома для киргиз-кайсацкого владельца Абылая».

Фактически, с этих построек и началась история большей и современной части Петропавловска. Поселение русских казаков оставалось внизу у реки Ишим вплоть до середины XIX века. Сейчас это так называемое Подгорье, практически полностью состоящее из частного сектора. Большая же часть современного города, повторюсь, находится в Нагорной части областного центра. Проживал ли здесь Абылай или нет? Краеведы спорят об этом и по сей день. Скорее всего, в этом Доме будущий хан не жил постоянно, а бывал наездами для решения вопросов приграничного сотрудничества и, прежде всего, торговли. В любом случае, этот памятник прошлого представляет для нас огромную историческую ценность. В августе 2008 года в Административном центре Северо-Казахстанской области Главой государства Нурсултаном Назарбаевым был торжественно открыт музейный комплекс «Резиденция Абылай-хана».

На первом же гербе города в начале XIX века

появилось изображение «азиатца», который ведет на веревке груженого верблюда. Двугорбые долго жили в Северном Казахстане. Их почти полностью уничтожили при Филиппе Голошкеине. Но верблюдов в Жамбылском районе СКО видели еще в 50-е годы. Кстати, вряд ли кто знает, откуда в русском фольклоре взялся Конек-Горбунок и кто он вообще такой? Вот история создания героя народного фольклора: в 20-тых годах XIX века в городе на Ишиме жил Петя Ершов. Его папа служил здесь в колониальной администрации. Тут мальчик впервые и увидел настоящего живого верблюда. Впоследствии, став в России писателем и поэтом, уже взрослый Ершов, создаст образ Конька-Горбунка на основе своих детских впечатлений от встречи с главным животным любого степного каравана.

Весьма показательна «Памятная книжка Тобольской губернии» за 1864 год. Это прямое указание на предназначение крепости святого Петра — контроль над торговлей. В памятной книжке есть такие строки: «Петропавловск основан в 1752 году как крепость св. Петра. Место, выбранное для крепости, было удобно для торговых сношений с киргизами, бухарцами и другими обитателями Средней Азии, а с устройством крепости сделалось и безопасным от нападения киргизских хищников (курсив мой - Д.К.). В Петропавловске по последним статистическим сведениям считается 1185 домов, из которых 36 каменных (14 казенных и 22 частных). Три каменные православные церкви и четыре магометанские мечети, из них две каменные и две деревянные»

Данный факт свидетельствует о том, что Кызылжар был захвачен для контроля над экономическими связями между Центральной Азией и Сибирью. Еще до появления крепости здесь процветала торговля. Если бы урочище не игра-





ло особой роли, то караваны бы просто обходили его западнее или восточнее. Учитывая расстояние между форпостами это было сделать не сложно. Но купцы продолжали торговать именно в Кызылжаре. Это очень важный исторический факт!

Стоит заметить: информацию о месте, удобном для торговых сношений, нам дают российские источники. Очень ценные сведения приводит составитель М.Красовский в «Материалах для географии и статистики России». Там есть раздел под названием «Киргизская область». В нем читаем: «На основании первых сведений, присланных Петропавловским таможенным бухгалтером в Ямшевскую таможню, последняя составила по окончании 1760 года подробную ведомость о бывших в декабре 1759 года и в течение всего 1760 года в крепости Петропавловской сатовках. Участие в обмене с киргизами принимали как купцы, так и расположенные в крепости воинские чины здешней команды. Доставлявшийся киргизами товар

состоял из: баранов, лошадей, телят, коров, редко быков, кож и овчин сырых, войлока и армячины, лисьих и барсучьих шкурок и иногда, впрочем, очень редко, серебряных рублей русского чекана. Пошлина с привоза бралась по 23 копейки с оценочного рубля. Самое большое число киргизов на сатовку приезжало в апреле, не было вовсе приезда в июле и августе». Просто диву даешься, сколько важнейшей информации всего в нескольких строках: место для торгова называлось не рынком, не ярмаркой, даже не базаром, а сатовкой! По Далю слово «сатовка» означает меновую торговлю с «киргизами». Явно оно происходит от казахского слова «сату», то есть «продавать». Далее. Казахи летом здесь не торговали. Следовательно, не зря русские казаки выбрали для строительства крепости именно конец июня (по старому стилю), то есть, когда здесь не было местных жителей. И, наконец, казахи продавали русским купцам не только продукцию животноводства, но и русское серебро!

До сих пор у нас кое-кто утверждает, что история Административного центра Северо-Казахстанской области началась лишь в 1752 году со строительства крепости Святого Петра. А до этого здесь, якобы, никто не жил и ничего не делал. Идем далее. Каким был облик города в период перед строительством Транссибирской магистрали, когда этнический состав населения края только начал меняться? В «Записках Западно-Сибирского отдела императорского географического общества» изданных в Омске в 1881 году черным по-белому написано: «9-го июля вечером с дороги показался Петропавловск. Высокие минареты каменных мечетей свидетельствуют о его азиатском характере». Проходит 15 лет. Железная дорога построена. Количество путешественников резко увеличивается. Вот «Научно-популярный педагогический журнал» № 3, март 1896 года. Статья К. Д. Носилова «По Юго-Западной Сибири». Автор описывает город на Ишиме так: «Длинная деревянная платформа заполнена татарами и киргизами во всевозможных нарядах. Пестрый халат киргиза смешался с халатом татарина, его поддевкой; высокие белые, серые, черные, меховые шапки смешались с тюбетейками, которые блестят золотом и серебром; шелковые платья и накидки татарок, полосатые, пестрые, всевозможных цветов, разнообразят эту странную толпу, и русский среди них кажется совершенно чужим, гостем, а не хозяином. Татаро-киргизский город дает себя знать всеми своими оригинальными чертами своих жителей, странным для нас говором толпы».

Во второй половине XIX-того века, как уже говорилось, в Северный Казахстан приехали десятки тысяч бывших крепостных крестьян, по сути, вчерашних рабов. За короткий период количество поселенцев увеличилось в несколько раз. Не все они вновь занялись привычным трудом. Некоторые оседали в городе, став извозчиками, ремесленниками и мелкими торговцами. А коренных жителей края становилось все меньше.

В 1897 году в Петропавловском уезде казахи составляли уже лишь 44,5% от общей численности населения. Начался XX-й век.

Daniyar KASSYMOV

KYZYLZHAR

HISTORY OF THE NORTHERNMOST KAZAKHSTAN CITY IN RUSSIAN DOCUMENTS

Even today some people believe that St.Peter fortification in Northern Kazakhstan was constructed by Russian soldiers for protecting Kazakhs from Dzungars. At the same time it is alleged that before colonizers' arrival no one had settled here. This is delusion which had been widely spread in the past. Daniyar Kassymov proves it with the help of following facts:

1. The fortress was put in operation in 1755, when Dzungar state was on the verge of ruin and did not consider any campaigns against Kazakhtan

2. In case of a great nomads' army attack, this wooden fortress would have been fired upon with arrows and would have burnt in a moment.

3. The fortress on Ishim carried out only frontier functions and rapidly (and officially) turned into a frontier market. Russian Senate issued a decree on a fortress, 33 redoubts, and 42 beacons' construction on the border with Northern Kazakhstan on March 26, 1752.

It was one of the most tragic moments in the history of Kazakh nation. Our state was weakened by a continuous war with Dzungars and had to face threat of war with China. Constant raids by old and new neighbours had to be repelled, so what was the reason of construction of new fortresses? The decree clearly stated that the fortress was necessary for protection from Kirghiz-Kaysak raids. The answer to a question why subjects of the Empire would attack its domains lies in the fact that due to death of Semeke khan, a decree on Middle zhuz citizenship which had been signed by the Empress Anna Ioanovna in 1734, was not delivered to the zhuz. Actually before adoption of "Regulations of Siberian Kirghizes" in 1822, Middle zhuz stayed independent.

There is another misconception concerning Dzungars, as it is used to be believed that Dzungars had reached northern part of Kazakh khanate. It is true that they crossed Ishim in the area of modern Atbassar, but it is 500 km further south than Kyzylzhar, that is why any allegation that Russia tried to save Northern Kazakhstan from invasions with the help of fortress should be considered as quite preposterous.

Construction was launched on June 22, 1752, an area called Kyzylzhar had been chosen for the new fortress. The area has born its name from time immemorial due to reddish hue of soil in deep gorges. It is a big eminence on the shore of the Ishim (Yessil) river; such choice was not accidental as the area was ideal for establishing a military settlement. A place higher than that can not be found there for many versts, the entire neighbourhood can be observed from there. The construction was conducted by Russian

Cossacks of the Ishim regiment it was completed in 3 years.

D.Kassymov believes that the main reason for the fortress construction was economic importance of Kyzylzhar. Y.S.Artykbaev, a historian from Karaganda, wrote, "For thousands of years trade caravans had passed through Kyzylzhar from Middle Asian states and China. For hundreds of years they had headed for Siberia and its capital Isker, and later for Tobolsk. After Russians' emergence in Siberia, importance of Kyzylzhar's area considerably rose, merchants from Bukhara, Tashkent, and Kuldja, who would reach Tyumen khanate in the past, now sold their goods right in Kyzylzhar. Mostly it was non-monetary exchange: cattle and skins of wild animals had been exchanged for tea, sugar, clothes and hardware. There are no historic documents which could have supported these speculations, as fortress' archives burnt in 1849. Still, analysis of Chinese, Tajik and Uzbek sources will let us prove that Kyzylzhar was an important point of interregional commerce long before Russian settlers' arrival.

An actual history of the bigger and modern part of Petropavlovsk started with construction of Abylay-khan house, chancellery, baths and guest-house. Russian cossacks' settlement stayed low near Ishim river till the middle of the XIXth century, now this is so called Podgorye, while the biggest part of modern city is situated in Nagornaya part. Local historians argue whether Abylay had lived here constantly or just paid visits for solving problems of frontier collaboration and commerce.

D. Kassymov finds "Commemorative book of Tobolsk Governorate" for year 1864 to be quite significant as it has direct clues to St.Peter fortress' predestination, i.e. control over commerce. There are following lines in that book, "Petropavlovsk was founded as St/ Peter fortress. According to the latest statistical information, it numbers 1185 households, 36 of them are made of stone. There are 3 stone Orthodox Churches and 4 Mohammedan mosques, 2 of them are made of stone and 2 are wooden." Even before the fortress' construction commerce had flourished here, if the area had not had any importance, then caravans would just have passed round it eastward or westward.

In the second half of the XIXth century dozens of thousands former serfs arrived to Northern Kazakhstan. In a short period of time the amount of settlers increased severalfold. Some of the new dwellers settled in the city, having become carners, craftsmen and petty traders. With the lapse time the amount of native inhabitants decreased, as a result, in 1897 Kazakhs made only 44,5% of total population in Petropavlovsk uyezd.



Alkey MARGULAN

*The charm of history and its enigmatic lesson
consist in the fact that, from age to age, nothing
changes and yet everything is completely different*

Aldous HUXLEY



**ҰҚСАП БАҚ!
ПОД ЗНАКОМ «П»
UNDER THE SIGN OF «П»**

АРХЕОЛОГТАР АТАСЫ

1904 ЖЫЛЫ 11 МАМЫРДА ҒАЛЫМ, ҚАЗАҚСТАННЫҢ АРХЕОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫНЫҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ
ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН ДҮНИЕГЕ КЕЛДІ

Үлттық археология мектебінің негізін қалаушы, шығыстанушы, әдебиеттанушы, өнертанушы, филология ғылымдарының докторы, Қазақстан Ғылым академиясының академигі, Бүкілодақтық география қоғамының толық мүшесі, Қазақ КСР-нің еңбек сіңірген ғылым қайраткері, Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Әлкей Марғұлан бастапқы білімді ауыл мектебінен алған. Семей педагогикалық техникумын, Ленинградтағы шығыстану институтын және Мемлекеттік материалдық мәдениет тарихы академиясының аспирантурасын бітірген.

Аты аңызға айналған археолог 1921-1925 жылдары «Таң» журналы мен «Қазақ тілі» газетінің редакцияларында қызмет атқарады. Осы жылдары ол М.Әуезовпен, М.Жұмабаевпен танысады. 1926-1927 жылдары КСРО Ғылым академиясының академигі А.Ферман мен профессор С.Руденконың басшылығымен ұйымдастырылған Қазақстан және Алтай археологиялық және этнографиялық экспедицияларының жұмысына қатысады. Экспедиция кезінде Ә.Бөкейхановпен тығыз қарым-қатынас орнатып, бірлесіп қызмет істейді. 1928 жылдан қазақ халқына қатысты әдеби, мұрағаттық материалдар жинақтаумен шұғылданады. 1929 жылы Абай шығармалары туралы дипломдық жұмыс қорғап, орыс география қоғамы мұрағатындағы Абай қолжазбалары туралы нақты тарихи деректер негізінде ғылыми дәйекті тұжырымдар жасайды. 1930 жылдан Терминологиялық комиссияның ғалым хатшысы, Шығыстану институтының оқытушысы, Мәскеудегі материалдық мәдениет тарихы институтының ізденушісі және ғылыми қызметкері болады. Осы жылдары ол Шығыс Түркістан археологиясы мен өнері бойынша маманданып, бірнеше археологиялық экспедицияларға қатысады. 1939-1941 жылдары КСРО Ғылым академиясының Қазақ бөлімшесі Тарих институтының аға ғылыми қызметкері болады. Осы жылдары оның «Мәшһүр Жүсіп мұрасындағы түркі эпосы», «Декабристер және Қазақстан», «Әлішер Науаи және қазақ мәдениеті», «Мұхаммед Хайдар — тарихшы», «Шоқан Уәлиханов және Орта Азия тарихы», «Суворов», «Жамбыл Жабаев» атты еңбектері жарық көреді. 1941 жылы КСРО Ғылым Академиясы қазақ бөлімшесінің тарих бөлімін басқарды. Осы қызметте жүріп «Хандар жарлығының тарихи маңызы» деген тақырыпта қорғаған кандидаттық диссертациясында көне қыпшақ тарихына байланысты құнды зерттеулер жасайды. 1958-1976 жылдары Сырдария, Шу, Талас өзендері бойында және Отырар, Сауран, Сығанақ қалалары орнында қазба жұмыстарын жүргізіп, соның негізінде «Көне қазақ жерінің қалалары мен құрылыс өнерінің тарихы» аталатын монографиясын жариялайды. Қ.Ақышев, М.Қадырбаев, М.Оразбаевтармен бірге Орталық Қазақстанда жүргізілген археологиялық қазба жұмыстарының қорытындысы саналатын «Орталық Қазақстанның ежелгі мәдениеті» атты ғылыми-зерттеу еңбегін жазып, кітаптың редакциясын басқарады.

Ғалым «Қазақ халқының көне замандағы ақындық өнерінің шеберлері» атты еңбегінде қазақ халқының эпикалық жыр дәстүрін дамытқан ақындарға, шебер орындаушыларға, сал-серілерге тоқталып, олардың сөз өнеріндегі орнын айқындады. Еңбектегі ғылыми тұжырымдар танымдық тереңдігімен ерекшеленеді, онда көне ойшылдардан бастап Жанақ, Шөже, Арыстанбай, Марабай, Сүйінбай, Жамбыл, Нұрпейіс,

Иса секілді ақындар шығармалары талданады. «Тамғалы тас жаузы» атты зерттеуінде әдеби-тарихи һәм мәдени деректер молынан кездеседі.

Ғалым сонымен қатар қырғыз халқының «Манас» эпосы туралы ғылыми-зерттеу ісінің дамуына да үлкен үлес қосты. Қырғыз эпосын дүние жүзіне алғаш таныстырған Ш.Уәлиханов, ал кеңес заманында бастапқы зерттеулерді жүргізген Әуезов болса, кейіннен осы дәстүр Марғұланның «Шоқан және Манас» атты монографиясында жалғасты. Ол эпостағы өмір шындығы, жырдың шығу тегі, дәуірі, кейіпкерлері мен көркемдік кестесі және манасшылардың жырды жетілдірудегі қызметі т.б. жөнінде ғылыми маңызы жоғары пікірлер айтты. 1957-1967 жылдары Уәлихановтың ғылыми мұраларын жинайтын топқа (М.Әуезов, С.Бәйішев, С.Мұқанов, Қ.Сәтбаев, А.Нүсіпбековпен бірге) басшылық етіп, оның таңдамалы және 5 томдық шығармалар жинағын жарыққа шығарды. Оның ынта-жігері мен ұсынысы бойынша қазақ даласының ең шалғай аудандарында бірнеше археологиялық және этнографиялық экспедициялар ұйымдастырылды. Ол өзіне дейінгі Қазақстанды зерттеуші орыс ғалымдарының қазақ даласы тек көшпелілер мекені болды деген тұжырымдарының шындыққа сай келмейтіндігін дәлелдеді. Ғалым 40-жылдардың аяғында бірнеше рет саяси қудалауға ұшырады, кейін де ұдайы саяси бақылауда болды, ғылыми ортаның кейбір қисынсыз сынларына ұшырады. Марғұлан тарих, археология, этнография, әдебиет, өнер (қолданбалы және сәулет өнері) және металлургия саласына қатысты 300-ден астам ғылыми-зерттеу жұмыстар, 100-ден астам энциклопедиялық мақалалар жазды, сонымен қатар қазақстандық этнографтардың, археологтардың, тарихшылардың бірнеше буынын даярлады. Оның ғылыми еңбектерінің бірқатары шетел тілдеріне аударылды.

Академик тапқан тарихи құндылықтардың 243-і бүгінгі таңда Ресей мұражайларында сақтаулы. Аталмыш құндылықтардың көпшілігі қазақ энциклопедиясында аталып өтіледі. Қазақстандық ғалым бірнеше мәрте құндылықтарды қайтаруға талаптанғанымен сәтсіздікке ұшыраған. Тек 1989 жылы Түркістандағы Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне 1399 жылы Қарнақ қаласында Әбділәзиз Шарафутдинұлы Тебризи құйған «Тайқазан» қайтарылған. Қазан кеңес жылдары Ленинградқа әкетіліп, ұзақ уақыт сонда болған. Тайқазанның елге оралуына қазақстандық ғалымдардың, оның ішінде Әлкей Марғұланның көп еңбегі сіңген.

1991 жылы Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтындағы археологиялық орталықтың негізінде Марғұлан атындағы Археология институты құрылды. Астана, Павлодар, Екібастұз, Жезқазған қалалары мен Оңтүстік Қазақстан облысында, Баянауыл, Екібастұз аудандарында бірнеше көшелер, мектептер Марғұлан есімімен аталады. Павлодар қаласында мүсіні орнатылған, сондай-ақ С.Торайғыров атындағы Павлодар педагогикалық университетінде Марғұлан атында стипендия тағайындалып, мұражай ашылған. 2004 жылы 100 жылдық мерейтойы ЮНЕСКО-ның шешімімен дүниежүзілік деңгейде аталып өтті.

Көрнекті ғалым «Еңбек Қызы Ту», «Халықтар достығы», «Ленин» ордендерімен және медальдармен марапатталған.

ӘЛЕЙ
МАРҒУЛАН

ӘЛЕМІ

Айгүл КЕМЕЛБАЕВА



Қазақтың біртуар ғұлама ғалымы, академик Әлкей Марғұланның «Қазақ әлемі» кітабында туған ел мен жердің тарихи, мәдени, этнографиялық асыл мұралары зердеден өткізілген. Бұл — рухани әлемнің тек бір ұлтқа тән эстетикалық, әлеуметтік, тайпалық, дүниетанымдық айшықтары. Академиктің көлемді ғылыми монографиялық еңбегі «Бегазы-Дәндібай мәдениетінің ескерткіштері» атты кітабында да ұлы кеңістік, еуразиялық кең алқап суреттелген. Каспий теңізінен Алтай тауына дейін қалқыған Қыпшақ даласы көшпелі құбылыстың тал бесігі болатын.

«Қазақ әлемінің» алғашқы бөлімі «Бөрі тотемді петроглифтер. Шапырашты руының тотемі» деп аталынады. Өнердің шығу тегі туралы концепцияның біреуі еліктеушілікке негізделген. Әуелгі жабайы адам айналасындағы мол табиғат құбылыстарынан, жаратылыстың тылсым құпиясынан сескеніп, аң мен құсқа, жан-жануардың тіршілік ырғағына еліктеген. Адам жаратушы Құдайын іздеген, тұттай жалаңаш балғын шағында құдайына құлшылық қылуды түйсінген. Ғылымнан дін емес, діннен ғылым шыққан қайырлы құбылыс.

Адам бар жерде өнер шықты. Өнердің ең көне ескерткіштеріне ең алдымен жартасқа салынған суреттер мен тасқа қашалған сызба-нобайлар жатса керек. Әлкей Марғұлан кітабының алғашқы һарпін осы мағлұматтан бастайды.

Петроглиф — ғылыми термин, археологтардың еншісіне тиген. Петро (petra) — грекше тас деген сөз, glyphe — ою, ойма, бедер. Адам ежелден тасқа құмар. Тас оның күнкөрісіндегі ең қажет құралы болды. Өркениеттің қат-қабат, қатпар-қатпар қойнауларында, археологиялық қазба деректерінде мол ұшырасатын айғақ бұл. Әр тастың құны мен қасиеті жеке-дара, кәдімгі қымбат бағалы тастар көздің құрты ғана емес, қоғам жылнамасы, мәдениеті, дамуының көрінісі.

Жартасты кез келген қарақшы, олжа алғыш қанша сұқтанса да көтеріп әкете алмайды. Оның баға жетпес осы қасиетін әуелгі суретшілер сүйіп таңдағаны шүбә тудырмайды. Петроглифтер — тасқа тіл бітіру. Тас сөйтіп адамзат үшін көркемдік, беріктік белгісі болып көрінді. Таста тамыр жоқ, бірақ оған өнер араласса ұзақ ғұмыр бар. Табиғи мұражай, аспан астындағы галерея. Құдайдың құдіретімен бөлшектен бүтін

құралғандықтан өлген соң сүйектері үгіліп, топырақ болып кеткен, тұқымы сақталмаған ежелгі аңдардың тірі бейнесі таста сақталған. Тас та су сияқты ақпарат сақтаушы.

Шың, құз, жартастағы суреттер, петроглифтер — үдере көшкен тұрлаусыз ғасырлар керуен көшінен, жаратылыстың үркер шоғырындай ауған аумалы-төкпелі мәңгі ағымынан, көктегі бұлттардай кезбе дәуірлер мен уақыт атты философиялық дерексіз дүниені деректі хроникаға айналдырған құдіреттің тегеурініне төтеп бере алар өнердің бір түрі. Ғалым сол суреттерден өз халқының өткенін көргісі бар, жұмбағын шешуге талпынады. Ол тек ғылыми тұрғыдан саралап көруге ғана ұмтылмайды, өз зерттеуінен орасан зор ләззат алады. Бұл сүйінші кітаптың алғашқы бетінен-ақ айқын сезілгендіктен оқырманын баурап алады.

Романтикалық дүниетанудың бастауында осы бір мәңгілік суреткерлік түр. Сонымен ежелгі суретшілердің қазіргі техникалық замандағы суретшілерден басты айырмашылығы әрі артықшылығы — олар ашық аспан астында сурет салды, ұлы табиғат ана бесігінде тербелді. Тәңіріге бұрынғылар

бір табан жақын болды. Бағзы шеберлердің шеберханасы, мольберті, түрлі-түсті бояуы, қылқаламы болған жоқ. Олардың кескіндеген суреттері көбінесе флора емес, фаунаға қатысты.

Жартасқа таңба салуда гравюраны қолданды. Гравюра — орыс тіліне берік орнаған сөз, француз тілінен енген. Бірнеше мағынаны береді, негізгісі графиканың бір түрі, оюлау, бедерлеу, қашау, өрнектеу арқылы жүзеге асырылады. Ол ежелгі дәуірлерде ағаш қабығы, жақпар тас, жартас бетіне ойылған сурет.

Алғашқы қауымдық құрылыста аңшылық асырады. Жер бетіндегі тірі организмдер дамуының ең жоғары сатысына көтерілген, еңбек құралдарын жасап оны қажетіне жарата білген адамзат қоғамы үшін тарихи және эволюциялық дамудың өзегінде аңшылық жатыр. Аңшылық пен аңдау деген екі сөздің түбірі бір, омоним. Аңдау — адамзаттың объективтік дүниені тану жүйесі, айналасындағы нақты құбылысты дөп қабылдай алу.

Көк күмбез астында, күн райының ыстық-суығында, жел-жаңбырға қалқан жоқ, ай мен күн нұрына шомылып, кеудесін шығармашылық қуат кернеген, адами биік рух шеберлендірген тұңғыш суретшілердің күшті қолымен жартас беттері қашалды. Мұның қасында үңгірдегі суреттерді көркем шеберханаға лайықтай салуға әбден болар ма еді. Авторды тебіренген, зерттеушілік ісіне сәуле құйған, қиял-ғажайып дүниесін сөндірмейтін бір көркем қасиет — өмір оза береді, ұрпақ жалғасып ауыса береді, ал жартастағы петроглифтер ақырзаманға дейін мәңгілікке таласқандай мызғымай тұра береді.

В дальних северных туманах

Есть угрюмая скала.

На безбрежных океанах

Чудный лик свой вознесла.

Александр Блоктың «Черная дева» атты өлеңіндегі тылсым жартас бейнесін ең алғаш жабайы аң терісін жамылған суретшілер аңдай білгені күмәнсіз.

Әлкей Хақанұлы Марғұлан жартастағы суреттер қазақ халқына тән құбылыс емес, бүкіл әлеми құбылыс екенін айта келе, петроглифтер Қазақстанның күллі мекендерінде жиі ұшыраса беретініне мән береді. Олардың

баршасында дерлік жануарлардың бейнесі жиі бедерленген. Аң аулау көріністері, сүтқоректі аңдарды аулау мол, ал жыртқыш аңдарды аулау тым сирек кездеседі екен. Аю мен үңгір арыстанын аулауға ежелгі аңшылардың құлқы соқпаған, ал күштіден ығысқан. Олар негізінен бизон, бұқаның тағы түрі, жабайы жылқылар, аша тұяқты аңдар, құландар...

Автор желмая туралы аңыздар, мифологиялық сюжеттерге құрылған өрнектер, әсіресе, жануарлар дүниесінің көптігін ерекше атап өтеді. Зерттеушілердің көпшілігі жартастағы бейнелер сиқырлы, керемет, діни ғұрып, магиялық соқыр нанымға негізделген деп есептейді. Суреттердің ерекше маңызы болған бұл құбылыс палеолит (сүйекті) дәуірінен орта ғасырларға шейін жалғасқан. Петроглифтер — белгілер мен нышандар, аяңдар мен баталар, өмір мен өлімнің ашық кітабы, тастағы жыр,

ойды тау-тасқа көшіріп бедерлеу, рухани кеңістікке ғарыштық қуатпен атойлай аттанған метафизикалық стихиялық құбылыстың ұшығы жатыр. Жартас бетіндегі тылсым таңбаларда мифология мен сурет өнері біртұтас құйылады.

Дәл осы құбылыс жарық дүниеге жаңа келген әрбір жас нәрестенің бойында бар. Адамзат қанында бар қасиет: кез келген сәби бейсана түрде әлгі ежелгі ата-бабасы жартас бетіне салған бейнелерден аумайтын сурет сала береді және сала бермек. Жас баланың беймағлұм шимайларынан сонау асыл мұраның нобайы түзіліп тұратындай байқалады, адам баласының жұмыр басы көктегі күндей дөп-дөңгелек, көздері жұлдыздай, аяқтары өзен жағасына өскен сәмбі талдың бұтағы сияқты, сәби көкірегінде көк пен жер атрибуттары тегіс. Петроглифтердің маңызы сонда, өркениеттің шаңыры әлі алыс, бірақ қозғалыс, әлемдік баян, ұлы

ҚАЗАҚИ ЖЕР-СУ АТАУЛАРЫ СОРБҰЛАҚ СОРТАҢЫ МЕН ЖИДЕЛІ ҚҰДЫҚ ШАТҚАЛЫ ДЕГЕНДЕ ҒҰЛАМА ҒАЛЫМНЫҢ ФОЛЬКЛОРДЫ ТЕРЕҢ БІЛГЕН ЖАДЫНАН, ЖАЗУ СТИЛІНЕН ЕРТЕГІЛІК САРЫН ТАҢҒЫ САМАЛДАЙ ЕСІП ҚОЯ БЕРЕДІ. «СОРҚҰДЫҚТЫҢ БАСЫНА СОРҒА БОЛА ҚОНДЫ ӘКЕМ» ДЕП ЗАРЛАҒАН ЖЫР ҮЗІГІ ОРАЛЫП, ҚАЗАҚ САНАСЫНА СҮТПЕН СІҢГЕН ӘЛЕМ ҚАЛҚЫП ШЫҒАДЫ. СӨЙТІП, ШӨЛ КЕЗГЕН ҒҰЛАМА, ӘЛКЕЙ АҒА «ЕРТӨСТІКТЕГІ» ЖОҒАЛҒАН 8 АҒАСЫН ІЗДЕГЕН КЕНЖЕ ҰЛ ТӘРІЗДІ РУХАНИ ЖОҚШЫ, ЖОЛ БАСТАУШЫҒА АЙНАЛАДЫ, ТҰЛҒАСЫ ЗОРАЙЫП ӨСЕДІ

күн астындағы дархан, сұмдық жойқын күшті кітабы. Петроглифтер бейнелеу өнерінің шығу тегі, негізі.

Әлкей Марғұлан мұның күнге табынған, пұтқа табынған, табиғат құбылыстарын баққан еркін, азат, ежелгі алыштардай күшті беймәлім суретшілердің таңғажайып қолтаңбасы екенін даралап көрсетеді. Мұның астарында өмірді толық сезіну, экологиялық апаттардан ада мынау әппақ дүниені ұлықтау, өз көкірегіндегі

әдебиет сол жартасқа түскен құландар мен турлар, аңшылар, бақсылардың бейнесінен басталса керек.

Сол себептен бе, Әлкей Марғұланның есімі жадта атымен жоқ көне дүние суретшілеріне деген құрметі мен тағзымы ерекше. Атсыз деген бүркеншік ат алған түрік жазушысы бар. Кей-кейде тұспалшыл суреткерлік жұмбақ қисынды сүйеді.

Ал палеолит дәуірінің тамаша суретшілерін шетінен Атсыз десе

артық емес. Өнердің бір киелі қасиеті — иесін жоғалтса да, мазмұны мен мәнін, философиялық құнарын ешқашан жоғалтпақ емес. Академик Марғұлан атсыз суреткерлердің тау жыныстарының ерекшеліктерін өте жақсы білгенін мәлімдей келе, ғылыми тұжырым жасайды. Гравюра салынған материалдар мәрмәр тас (гранит), тақтас тас, құмдақ, диорит, жылтырақ филлит тәрізді тау жыныстары екен. Және салу әдісі үш түрлі: таңбалы, яғни нүктелерді қуалай соғып істеу, сызып алу, жартастағы кескіндеме. Әлкей Марғұлан ХХ ғ. 40-жылдарынан бастап археологиялық зерттеу жұмыстарының осы саласын меңгерген. Қазақстанның күллі аймағынан дерлік табылған жартастағы бейнелерді ол ұлы қазынаға балайды, оның сюжеттік құндылығының теңдесі жоқ. Күнге табынушылық салты, бақсылық, құрбандық шалу, аңшылық, аң аулау сәті, астральды мифтер, жезтырнақ т.б. бейне тастан табылады. Сондай-ақ, көне грек мифтерінен әлемге әйгілі кентавр бейнесі ең алғаш түркілерден шыққанын дәлелдейтін бір жайтты Әлкей Марғұлан келтірген. Орталық Қазақстаннан табылған дөңгелек медальонның бір жақ бетінде көк бөрі, екінші бетінде адам-жылқы кентаврдң садақ тартқан мүсіні бейнеленген. Бұл көне қыпшақтардың VI-IX ғғ. қолтаңбасы көрінеді. «Оғызнамада» бөрі — бастаушы, бөріні түркілер кие санайды. Жазушы Марат Қабанбаевтың «Кентавр» атты роман жазып, ерен поэтикалық образға құмартқаны аян. Кентавр далалық стихия, қанда бар нәрсе құрымайды, рухымен баурайды. Ежелгі орыс аңыздарында құдайы көршісі далалықтардан қарызға алынған Китоврас (гректің «Кентавр» сөзінің бұрмаланған түрі) және Полкан есімді батыр кентаврлар бар.

Жаңа дүние тарихы еуразиялық салтаттылардың батысқа жорығынан, доңғалақты ат-арбаның қолданысқа енуінен, атқа темірден ауыздық салынып, үзеңгі тағылуынан басталған деп мәлімдейді ғылым. Түркілік дүниетанымда сол қозғалыс, сол белгі жартаст арқылы мәңгіге қалған.

Тастар көркем сөйлейді. Орыс ақыны В.Г.Бенедиктов «Искра» атты өлеңде жазады: «Дикий камень при дороге / Дремлет глыбою немой».

Бейне түспеген мылқау, тілсіз тас. Тасты космогониялық мифтерге тән адам денесіне ұқсатуды төмендегі қос ақынның өлеңдері растайды:

И камни, грея спины,

На жарком солнце спали под горой.

(И.А.Бунин. «Бог полудня»).

...По ребрам вымытых камней!

(И.Аксаков. «Дождь»).

А.С.Пушкин болса «К морю» атты өлеңінде құз, жартасты «гробница славы» деп атайды: Одна скала, гробница славы...

Абай жартасты метафоралық мағынада қолданды, бағы тайған, ұсақталған ұлттық мінезді күйіншіпен астарлады:

Баяғы жартаст — бір жартаст,

Қаңқ етер, түкті байқамас.

Әлкей Марғұланның «Қазақ әлемі» атты кітабының ерекше құнды тұсы — топонимикалық атаулар. Жер-су аттарының бүтін бір жүйесі, ұлттық дүниетаным сипаты, өзіндік төл сөздердің тұтас бір қоры болғандықтан бір асыл қазына тәрізді: Ұлытау, Қаратау, Хантау, Бетпақдала, Бұланды, Білеулі, Сарысу, Баянауыл, Қарқаралы, Балқаш, Шыңғыстау, Алтай, Тарбағатай, Маңғышлақ.

Біздің байтақ жеріміз, елдік қазынамыз, ата-бабадан қалған тіршілік ортамыз. Автор рухани құндылықтарды ұлықтайды. Әсіресе, қола дәуірінің жартастағы бейнелері көбірек таралған. Құз-жартастқа өрнек салу көркемдік көкжиегі есте жоқ ескі замандар салтанатын көзге елестетеді, ал ұрпақ үшін мұның орасан зор маңызы бар. Ғұлама ғалым жартастағы көркем бейнелердің маңызы адам өзін табиғатпен біртұтас сезінуінде жатыр деп тұжырымдайды. Бұл ойлаудың тотемдік стилі, архитип. Әуелгісі мифтік сана, эпос кейінірек туды. Сондықтан адамзат эпоста өзін табиғаттан бөле жарып алады.

Тайпалық өмірдегі ең басты атрибуттарды тарихтың кейінгі кезеңдерінде де ежелгі бабалар бейнелей білген. Ұлы жүз шапырашты руының тотемі — көк бөрі. «Тотем» сөзі оджибве тілінде «оның руы» деген ұғым. Адамның шығу тегінде зооантропоморфтық тотемнің елеулі рөлі бар. Мұны көптеген халықтардың нанымдары айғақтайды. Қырғыздардың Бұғы-Ана, Мүйізді ене дегендегі бұғы тотемі. Көк бөрі монғол-

түркі халықтарында ғана кездеспейді. Этногенетикалық миф Рим қаласының негізін салған Ромул мен Рем атты ағайынды екі жігітті сүтімен асырап сақтаған қасқыр ана туралы мифінен табылады.

Түркі қағанаты туларында көк бөрі бар, көк бөріге байланысты наным қазақтар арасында сақталған. Ғалым тарихи еңбектерден кездесетін деректерді өз жинағында келтіріп отырады. Ғұндар заманындағы найзалы атты жауынгерлер туларында көк бөрі басы бедерленген. Тотемге байланысты мәліметтерді автор ақындардың әйгілі өлең-жырларымен көркейтп, зорайтып, сүйіп жазған. Жусан мен қымыздық ісі аңқыған ұшы-қиыры көрінбейтін, шауып келе жатқан салтатты алыстан бұлдырап кентавр болып елес беретін көркем, құдай берген кең даламыздағы сарматскиф-сақ қорғандары әлемдік археология үшін теңдесі жоқ құндылықтар қатарына жатады. Мұның тарихи маңызы мен романтикасын әйгілі түркітанушы ғалым Л.Н.Гумилевтен бастап «Жартастағы өрнектер», «Қазақстанның палеолит дәуірінің геохронологиясы» атты зерттеу кітаптарын жазған Алан Медоевке дейін лайықты бағалаған еді. Әлкей Марғұлан осы бір сирек, соны тақырыпты нақты, қысқа түйіндеп келе, ежелгі адамзаттың өзін аңға туыс тартуы, әрі хайуанаттардың белгілі бір түрін кие деп санауы табиғаттан бөлінбей, біртұтас жаратылуынан дейді. Мұндай көзқарас негізінде шынайы гуманизм мен асқан күшті рухани сүйіспеншілік жатыр. Таңбалы тастарды мұраға қалдырған тотемдік сананың адамдары сол бір анайы қалпында-ақ қазіргі техногендік заман адамдарынан гөрі тәңіршілдікке қозықош жер тақау тұрғаны күмәнсіз.

Жинақтың екінші тарауы — «Бетпақдала шөлі арқылы өткен ежелгі керуен жолдары» деп аталады.

«Жол мақсаты — жету» деп мақалдаған қазақ «Жолың болсын!» деп бата берер еді. Өйткені біздің ұлтқа тән дүниетанымда жол бақытқа парарап ұғым. Бақ пен жол функциясы ұқсас, түптеп келсе тіршілік өзі қозғалыс.

«Іркіт шапқан бай», «Барар жерің Балқан тау, ол да біздің барған тау», «Қазығұрттың басында кеме қалған, ол әулие болмаса неге қалған», «Ұлын Ұрымға, қызын Қырымға» деген нақыл сөздер дүниенің кеңдігі әуелден

қазақ қанына сіңгенін, талай айшылық алыс жерлерді ата-бабасының табаны басқанын ұлықтап, ұлағаттап кеткенін білдіреді. Бұл тараудың басты бір ерекшелігі топонимдік атаулар тым жиі — ұшырасады. Әлкей Хаканұлының бұл жазбаларын өте мұқият жасалған жолсапар картасы, яғни картографиялық мәліметтер қоры деуге әбден болады. Көне Троя қазбаларын археолог Шлиман Гомердің эпосында суреттелген маршрут арқылы іздеп тапқан. Дәл осы Бетпақдала картасына сүйеніп, ертедегі керуен жолдарын қайта жаңғыртып жүріп өтуге мүмкіндік бар. Аса дөп, нақты, тиянақты түрде жер-су аттарын тегіс жазып отырған ғалымның еңбегінен сол дәуірдің бет-бедері көз алдыңызда ойнап шығады. Өзге халықты кім білсін, ал жер аттарын қоюға келгенде жер жүзінде қазаққа жетер зерек халық жоқтың қасы.

Кітаптағы жер аттары мен ертегі қабысып, біте қайнасып, бір қауыздан жарылып, бір арнада тоғысып, құлаққа жырдай тәтті әуезбен шалынады. Күнбатыс пен күншығысты жалғаған ұлы Жібек Жолының сөзбен салынған картасы бұл. Маң далада шөккен түйелердей артта қалған жүз-жылдықтарда бұл жолдармен сансыз керуендер өткен. Соның ішінде Қарқаралы жолы Бетпақдаланы қиып өтетін ең ұзақ жол, Сарыарқа мен Ертіс аңғарын оңтүстіктегі кенттермен, Жетісу өлкесімен жалғаған жалғыз күретамыр іспетті. Малшы, мал баққан қазақтардың ұзақ жылғы тәжірибесінен қалтқысыз дөп тапталған сүрлеу ұлы жолға айналған. Мұның ең кереметі тақыр, шөлді ұлы далада адаспай, тура бағдар таба алған көрегендік пен зердеде, ептілікте жатыр. Өйткені әрбір 25-30 шақырым сайын жер астындағы сулардың көзі табылып отырған. Бетпақ аталса да, қазақ халқын жоңғар басқыншылығы үдеген сайын, «ақтабан шұбырынды, алқакөл сұламада» кең дала қалтарыстары сақтап қалып отырған. Қуғыннан, соғыстан құмға тығылып, жер жадын біліп жылыстап, ел жан сақтаған. Сонымен қатар автордың назарынан тайпалық жер сызығы қалыс қалмай, айқын сызылады. Бұл — ата тек, көшпелілік шамшырағы.

Қазақи жер-су атаулары Сорбұлақ сортаңы мен Жиделі құдық шатқалы дегенде ғұлама ғалымның фольклорды терең білген жадынан, жазу стилінен

ертегілік сарын таңғы самалдай есіп қоя береді. «Сорқұдықтың басына сорға бола қонды әкем» деп зарлаған жыр үзігі оралып, қазақ санасына сүтпен сіңген әлем қалқып шығады. Сөйтіп, шөл кезген ғұлама, Әлкей аға «Ертөстіктегі» жоғалған 8 ағасын іздеген кенже ұл тәрізді рухани жоқшы, жол бастаушыға айналады, тұлғасы зорайып өседі.

Жиделі атауы Алпамысты, эпос қуатын еске салары анық. Топонимдерден Затаевичтің «Қазақ даласы ән салып тұрғандай» деген поэтикалық символикасын табар едік. Қазақтың ақындық қасиеті әр атаудан көрінеді. Жер мен көктегі бедер-белгіні жырдай көріп, өлең аңқыған әсем бейнеге айналдырып жібере алар сөзінің құдіретінде. Құланөтпес — өзен атауы. Барсақалмес аралы — тұнған мистика, болымсыз етістіктен зат есімді балқытып құйып шығарған қазақтың мифтік, эпостық соны жады.

Әлкей Марғұлан қаламы осының бәрін қағыс қалдырмай баяндайды, Қыдыр баба, Қорқыт баба, Асан Қайғыдай шежірешіл шалдай күй кешеді, қызғыштай қориды. Жолай жұлдыздар арқылы, Жетіқарақшыны мезгеп, шөл дала үшін көздің қарашығындай құдықтар мен бастау-бұлақтар арқылы жүріп өткен сан керуен Құмтөбелер, шұңқырлардан асып, жазыққа құлайды, жер шұрайы Жетісуға табан тірейді. Сонымен автордың қазақ даласын көктей өткен керуен жолдарын



суреттеген қысқаша шолуы географиялық құндылық болып табылады. Онда қазақ тарихына, өлкетануға қатысты біраз деректер де бар. Осы тектес мұқият картография Қаныш Сәтбаев сынды әлемдік дәрежедегі ұлы ғалымның кен-зерттеу ғылымында да болғанын айтпай-ақ білеміз.

Әлкей Марғұлан жазбаларының тілі жеңіл, тұманды, бұлдыр ештеңесі жоқ. Сонымен қатар ғалым этнографиялық салт-дәстүрге байланысты көп жайттарға



ерекше үйледі. Мысалы, көшпелі қазақтарға тән жол жүру ережесінің бірі «үдере көшу» деп аталады екен. Бұл еуразиялық қоңыржай ендіктегі мол даланың ауа райына, табиғат сырлары мен күннің ыстық-суығына сай ең ұтымды жақтарын есепке алып барып істейді. Қиямет шөлді аман-есен кесіп өту теңдессіз ерлік. Өзін ең таңдаулы халықпыз деп жапанға жар салған жебірейлер Мысырдан, перғауын құлдығынан қашқанда шөлден шыға алмай қырық жыл адасып жүрді деп әпсана жасауы бекер емес.

Ғалымның айтуынша, Бетпақдаланың ең ауыр жері Шолақкеспеден Кеңдірлікке дейінгі маршрут екен. Сарысу сағасынан Балқаш көліне дейін 75 мың шақырымды орайтын зор кеңістік неге бетпақ аталған? Көктемде арнасы суға толып, жазда құрғап қалатын өзендері мен тұзды көлдері бар, жазы құрғақ. Оның ойлы-қырлы, адырлы тұстарында жердің жарығынан шығып жатқан бұлақтары көп емес пе еді. Қазақтың жады көркемдігіне тіл жетпейді, Мырзашөл деген оксюморон атау өзге қай халықтың лексикасынан кездесе қояр дейсіз. Бұл бөлімде автордың тарихи деректерден гөрі, этнография, менталитетке лайық ұғымдарды ерекше ден қоя суреттеуі күшті.

Үшінші бөлім — «Қазақстанның эпиграфиялық ескерткіштерінің маңызы туралы» деп аталады. Сырдария өзенінің көне атауы «Ұлық ене» екен. Қазақ

руларының ертеде егіншілікті тәп-тәуір игергені нақты көрсетіледі. Бұл өлкеде жер суғаратын каналдар болғаны туралы автор батыл мәлімдеп, ежелгі қазақ тек мал шаруашылығымен айналысқан деген евроцентристік көзқарасты бұзады.

Ал көне ескерткіштегі құлпытастардағы жазулар Орхон жазуларымен қашалған. Аңыздар, жазбаша, ауызша жеткен мәтіннен бөлек қазақтардың ежелгі тарихын қабір басындағы жазулар арқылы қалпына келтіруге болады деп мәлімдейді автор. Мұнда қазаққа тән әруақ культі мен жеті атасын санау ғұрпы бар.

Моласы жас шоқының қорымында,

Бел асар жүргінінің жолы мұнда.

Көк тасқа басындағы айшықталған,

Жетпейтін сөз жазылған жолы онға.

Бейімбет Майлин прозасында осылай жазды. Ескерткіштер Құлпытас, Көктас аталған. Жарасқан Әбдірашев жыр жинағын «Құлпытас» атады. Бұл бөлімде қазақ ұлты Қазан төңкерісіне дейін хат танымаған, сауатсыз күн кешкен тәрізді үстем, кемсітушілік көзқарастарды Әлкей Марғұлан жоққа шығарады. Ол көзімен көрген 800-ге тарта ескі қолжазбаның ең көнесі XVI ғ. туған, ал құлпытастарда өлген адамның шолақ өмірбаяны, жеті атасы, рулық таңбасы болады. Мұндағы топонимика да мән берерлік. Жер тарихы — ел тарихы. Жоңғарлармен соғыс көрінісі — Найманқашқан атты тау сілемі. Еңірекей — (еңіреп жылаған жер) 12-13 ғғ. моңғол

шапқыншылығының белгісі. Тәуелсіздікті аңсар ұғымдар. Сарысу жағасындағы Тамғалы тас деген жер қазақ этносының біріккен, топтасқан жері. Эпиграфиялық ескерткіштердің мәні зор. Ол империялық пиғылдардан қорғайды. Ол халқымыздың мәдени асыл мұрасы. Оның астарында ғаламат бір тұспал мен құдірет-күш тұнып жатыр.

Ә.Марғұлан жинағының соңғы екі тарауы — «Қаңлы тайпасының шығу тегі», «Қазақтың киіз үйі және оның жабдық-жасаулары». Автор «қаңлы» сөзінің төркіні «арба» деген сөз дейді. Бұқар жырау: «Доңғалақ арба жүре алмас, Қос арысы сынған соң».

Ежелгі петроглифтерден табылған доңғалақты арба мен рессорсыз арба көшіп-қону мен жорыққа арналған. Варварлар атанған ғұндар күшейгені жорыққа бейім ат-арбасынан екені мәлім. Автор ру атына байланысты мақалдар арқылы қаңлы-үйсін тайпаларының маңыз, қасиетін түйіндейді. Ол көшпелі тайпалардың өткенін, елдігін академиктер Бартольд, Иакинф, Бронников, Голубовский, профессор Толстов сияқты оқымыстылар зерттегенін тегін келтірмейді. Оны өзгелер мойындаған артықшылықтар мен мәдениетті ұлықтап келтіргені анық. Ал киіз үйге байланысты этнографиялық мағлұматтар 1970-1990 жылдары талай белгілі этнограф жазушылардың сүйікті тақырыбына негіз ғана емес, түрткі болған дүние екенін айтпаса да болар еді.



Айгүл КЕМЕЛБАЕВА Мәскеудің М.Горький атындағы Әдебиет институтын тәмәмдаған. «Дарын» мемлекеттік жастар сыйлығының лауреаты, жазушы, кинодраматург. «Жетінші ұрпаққа саяхат», «Тобылғысай», «Мұнара» атты прозалық кітаптардың авторы. Республикалық баспасөзде жүзден аса әдеби-зерттеу мақалалары, эсселері, аудармалары жарық көрген.



Aygul KEMELBAYEVA, writer

ALKEY MARGULAN'S WORLD

Scientist and academician Alkey Margulan in his book "World of Kazakhs" analyzes history of native land, its culture and ethnographic heritage. The first part of the book is titled "Petroglyphs with wolf totem." In places where culture exists at present, it will exist in future. Prehistory of nations includes inscriptions on stones and petroglyphs. Alkey Margulan starts his book with presenting these data. Petroglyph is an archaeological, scientific term. In translation from Greek, *petra* means stone, and *glyphein* (glyph) means "to carve", humans have been using stone from prehistoric period; it has been an the most indispensable object for life, which is proved by results of archaeological excavations. Petroglyphs animate stones, their importance lies in the fact that images of kulans, aurochs, hunters and shamans, which had been portrayed on stones, give precious information about people of that epoch.

Academician Margulan asserts, that Modern History starts from the moment, when metal bits for horses and wheeled carts were found.

A very important part of the Margulan's book is Toponymic names. Ancient names of areas is a national value: Ulytau, Karatau, Khantau, Betpakdala, Bulandy, Bileuli, Saryssu, Bayanaul, Karkaraly, Balkhash, Shyngistau, Altay, Tarbagatay, Mangyshlak.

Petroglyphs and patterns on stone bring mankind closer to primaevial nature. Totemic style of paintings narrates about zhuzes, which had been residing in different places. Totem of the great Shapyrashty zhuz is a blue wolf.

Flags of Turkic khaganate had image of wolf. Alkey MARGULAN believed, that people used to identify themselves with animals, thereby trying not to get alienated from nature.

The second part of the book is titled "Ancient caravan paths through Betpakdala desert". Manuscripts of A.Margulan may be considered a guide-book, a data base of cartographic information. With the help of this map of Betpakdala we can reconstruct caravan path: names of lakes, rivers and mountains are shown on the map. According to the words of the scientist himself, the most difficult part of the route stretches from Sholakkеспе to Kendilik. In this part of the book,

mostly Margulan does not give historical information, but describes ethnography notions, corresponding to mentality.

The third part of the book is titled "About importance of ethnographic monuments in Kazakhstan". Ancient name of Syrdarya river was "Ulyk yene", it indicates that along with animal husbandry, Kazakh tribes were engaged in crop farming. The scientist decidedly asserts that irrigational canals existed in this area; such statement ruins Eurocentric opinion, that Kazakhs were engaged only in animal husbandry.

Inscriptions on ancient stones were written with Orkhon-Yenisey script. The author believes, that history of ancient Kazakhs can be reconstructed with the help of inscriptions on tombstones, as they preserve ancestors' cult and tradition of seven generations recital, which are characteristic for Kazakhs. In this part Margulan disproves prevailing and degrading opinion, which claims that all Kazakhs had been illiterate till the October Revolution. Margulan himself saw more than eight hundred ancient manuscripts, the most ancient among them dated XVI century, a short biography of the deceased, a recital of his seven generations and tribal tamga were engraved on tombstones.

History of land is history of nation: Naymankashkan is a place of Dzungarian invasion, Yenirekey (the Wailing land) is a sign of Mongolian invasions of XII-XIII centuries, there is a Tamgaly stone on the shore of Saryssu, which represents a symbol of the first unification of Kazakh ethnos. Monuments of epigraphy are of tremendous importance, because it is cultural heritage of our nation.

The last chapters of Alkey Margulan's book are titled "Origination of Kangly tribe" and "Yurta and its constituents". In the first one, the author asserts that word "kingly" means "carriage". Images of carriages with wheels were intended for resettlements and war campaigns. Huns, which had been called barbarians, became stronger thanks to their horse-drawn carriages.

In regard to ethnographic data, related to yurta, they have become not only a basis for favorite subject of writers ethnographers in a period of 1970-1990es, but also an impetus to further researches.

СТУДЕНТЫ IV- КУРСА Ф-ТА
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
КАЗ.ПИ 20/II-38 г.



АДИЙ СЛЕД

В Евразийском национальном университете имени Льва Николаевича Гумилева открывается Музей истории системы образования Казвхстана.

Собраны уникальные экспонаты со всей страны — незабываемые страницы истории духовного и интеллектуального начала Казахстана.

С фотографий смотрят, словно зывают к будущему одухотворенные, светлые, глубоко интеллигентные лица.

Дневниковые записи, антикварные вещи станут всеобщим достоянием.

До глубины души поражает абсолютно все и, преклоняясь перед истинным героизмом людей, делавших ставку на просвещенный казахский народ, с благодарностью к тем, кто продумал этот проект, осознаешь величие, славу, героизм имен, внесших свой вклад в заботу о будущем.

Собрано столько материала, что можно создавать исторический справочник просвещения и образования Казахстана. Имена. Их — десятки, сотни.

Но из всех памятных особо запомнилось одно — Адий Шарипов. Среди фотографий и личных вещей, переданных

его супругой Klarой Жагипаровной Мынжасаровой в глаза бросается блокнот в кожаном чехле. На самом чехле тисненое имя: А. Шарипов. Это - дневник министра просвещения и образования Адий Шариповича Шарипова

Записи - словно назидание нынешним чиновникам: как нужно работать во благо Отчизны.

Каждая школа каждого региона, неуспеваемость по четвертям, полугодовые оценки, общий процент успеваемости, итоги полугодия по школам, районам, областям и в целом — по республике! Строительство школ, нерадивость учителей, удачи учеников — все отражалось в дневниковых записях просвещенца! Где вы сейчас увидите такое?

Так Адий Шарипов трудился, работая вначале заместителем, затем, став министром просвещения Казахской ССР.

Но здесь хотелось бы говорить не о его заслуженных регалиях. Есть одна фотография, которая удивительным образом рисует его стоический характер. Его, студента Казахского педагогического института имени Абая отчислили из комсомола. Сокурсники стали бояться как

огня: мало ли что, а вдруг, общаясь с ним, признают за врага народа! Ведь отец Адий сопровождал в Мекку людей, был какжы!

Вглядитесь в эту группу студентов, где Адий – в центре. Взгляд словно бросает вызов времени. Застывший вне времени и пространства - сам Адий. Все говорит о тех бедствиях и лишениях, которые он переживал наедине с собой: делиться было не с кем, все родные – репрессированы.

Фотография на память. Вокруг - вакуум. Никто не хотел из парней (а ведь многие из них стали весьма известными людьми страны!) быть признанным его другом - другом сына врага народа! Только девчонки плотным кольцом окружили Адий. И это уже был настоящий вызов, брошенный той системе!

Позже Адий Шарипов так скажет о тех самых

партийные и советские чиновники ни в годы войны, ни после ее окончания особо не заморачивались.

Отсюда и непризнанные герои, и имена, уходящие в никуда, вернее, в забвенье.

Необходимо помнить, а не кричать и использовать там, где нужны цитаты, столь важный в целостном восприятии масштабный проект Президента РК «Народ в потоке истории». Народ – это и есть история. И в том, что наш народ состоялся – есть и заслуга Адий Шарипова, В.Добровольский, бывший командир батальона 2-й партизанской бригады, подполковник в запасе так охарактеризовал казахского воина: «отличительной особенностью являлось отсутствие штампов и застывших протокольных форм», а А. Медведев, бывший партизан 2-й Клетнянской бригады подвел свое резюме: «Шарипов – не только сын казахского народа, но он сын и русского,

ШАРИПОВ ОСТАВЛЯЮЩИЙ

девчонках, ставших символом самоотверженности и преданности: «Нет предела храбрости и решимости казахских девушек».

Я думаю, самоотверженность этих девушек, которые могли ценой собственной жизни заплатить за ту самую памятную фотографию, помогла Адий Шарипову стать тем, кем он стал: Педагогом, Просветителем, Гражданином своей страны.

В его жизни была и война: партизанские тропы были самыми суровыми: с начала Великой Отечественной войны воевал на территории Белоруссии, Смоленской и Орловской областей.

Уже потом ему воздавали почести в странах бывших республик, его просили остаться и занять завидные должности. Он был для однополчан символом самоотверженной храбрости, решимости и смелости. Но Адий вернулся в свой край и, не становясь в очередь за званиями и регалиями, как в ту пору делали многие из тех, кто отсиживался в тылу, взялся за работу со свойственной лишь ему энергией.

Надо сказать, фронтовыми действиями партизан наши

белорусского, украинского народов. А вообще правильнее его назвать сыном советского народа».

Отрадно, что еще при жизни Бауыржан Момышулы, Адий Шарипов, Касым Кайсенов, Рахимжан Кошкарбаев своим народом были признаны истинными героями. Трое из них получили высокое звание пусть не Героев Советского Союза, как того заслуживали по праву, но Халық Қаһарманы.

В преддверии 70-летия победы Второй мировой войны имя Адий Шариповича Шарипова должно быть удостоено звания Героя. Нашего, казахстанского.

Мы еще не совсем научились преклоняться перед памятью нашей истории, которой можно и нужно гордиться, потому что будущее - обязывает. Награда Халық Қаһарманы должна найти его.

Супруга – Клара Жагипаровна Мынжасарова, сумевшая не просто сохранить, но и приумножить творческое наследие Адий Шарипова, создав настоящий музей его имени, его дочь Алия сегодня делятся воспоминаниями.

Еркежан САДБАКАСОВА



Клара МЫНЖАСАРОВА:

СИМЕНИЕМ АДУЙ

С Адий Шариповичем я впервые увиделась в 1945 году, когда мне было всего пять лет, во время празднеств в связи со 100-летием Абая Кунанбаева. Мы жили в селе Караул Абайского района Семипалатинской области, где мой отец, Мынжасаров Жаппар в то время работал председателем райисполкома. Ему было поручено возглавить юбилейную комиссию. На празднование приехали Мухтар Ауэзов, Габит Мусрепов, Жандарбеков, Хаджи-Мукан, Адий Шарипов и многие другие.

После того мой отец по казахскому обычаю пригласил высоких гостей домой. Я была очень избалованным ребенком, и родители не запрещали мне резвиться среди гостей. Наверное, поэтому я вела себя очень смело. По воспоминаниям моей мамы и самого Адия Шарипова, я забежала в комнату, внимательно осмотрела всех гостей и, недолго думая, подбежала и уселась на колени к Адию Шариповичу. И он долго носил меня на руках.

По прошествии многих лет после первой нашей встречи у него умерла супруга. И в это время судьбе было угодно свести нас.

Из Союза писателей, который он возглавлял, будучи первым секретарем, Адий перевели директором Института литературы и искусства АН КазССР, где как раз я и работала. Я видела, как этот мужественный человек переживал смерть жены. Первое, что я испытала - это чувство жалости к большому растерявшемуся человеку. Это чувство вызывало во мне желание заботиться, быть рядом с ним. Все больше и больше проникалась к нему уважением и любовью. И вот однажды приняла решение: сама зашла к нему в кабинет и сказала: «Адий Шарипович, я вас люблю и хочу выйти за вас замуж».

Конечно, он был растерян и вначале отнесся к моему признанию даже недоверчиво: «Ты же молода! И между нами большая разница в возрасте!» Я ответила: «Ну и что с того, что молода? Я знаю, что обязательно буду с вами счастлива! И буду достойной вам женой!» Это было в середине 70-х. И я оказалась права: вместе мы прожили двадцать счастливых, незабываемых лет. В 1977 году у нас родилась дочь Алия. Отец отдал ее в казахскую школу. Она была его радостью и гордостью и еще — утешением: Через год после рождения Алии у Адия Шариповича умер сын Мади от первой жены. Адий Шариповича от безутешного горя - безвременной смерти сына спасло рождение нашей дочери. Это крохотное создание вдохнуло в него новую жизнь. Своему Мади он посмертно посвятил роман «Дочь степей» со следующими пронзительными словами: «Немеркнущий луч моего сердца, светоч души моей, несравненный, единственный сын мой Мади — памяти твоей эту книгу посвящаю»

У Адия была очень трудная, сложная жизнь. В



двухлетнем возрасте потерял отца, в 13 лет - мать. Ему пришлось стать пастухом, самому зарабатывать деньги на жизнь. Но он понимал, что без знаний будет трудно, и из родного села Мариновка он ушел в Семипалатинск, поступил в школу, жил то у родственников, то у знакомых. Вот так с трудом, ему удалось окончить школу. Затем добирается до Алматы и поступает в Казахский педагогический институт. Но в 37-м году его близких родственников обвиняют в предательстве, на них навешивают ярлыки «врагов народа» и «японских шпионов». Вскоре их всех расстреливают. Очередь доходит и до Адий Шарипова. Его исключают из комсомола (в это время был студентом 4-го курса). Но

**АДИЙ ШАРИПОВ ОТНОСИЛСЯ К ТОЙ ПЛЕЯДЕ ЛЮДЕЙ,
КОТОРЫЕ ПРЕВЫШЕ ВСЕГО СТАВИЛИ СВОЙ ДОЛГ,
ЧЕСТЬ И СОВЕСТЬ ДЕЛУ СЛУЖЕНИЯ РОДИНЕ.
ОН ПОСТОЯННО ПОДЧЕРКИВАЛ:
«ЖИЗНЬ ВСЕГО ЛИШЬ МИГ ПЕРЕД ВЕЧНОСТЬЮ,
И ЧЕЛОВЕК ДОЛЖЕН ОСТАВИТЬ
ПОСЛЕ СЕБЯ ЧИСТОЕ, ДОБРОЕ ИМЯ»**

за день до ареста его предупреждает декан факультета Митрофан Семенович Сильченко: «Адий, я оформляю тебе академический отпуск, немедленно скрывайся». И ему пришлось уехать в туркменский город Красноводск. Там он устраивается преподавателем в училище. Своей целеустремленностью, честностью, добротой завоевывает уважение местного населения. Благодаря блестящей характеристике директора училища Щербакова в Московский Центральный комитет комсомола, Адий удается восстановиться в комсомоле и вернуться в Алматы для продолжения учебы.

После окончания института его направляют работать в школу в поселок Каскелен. В это время призывают на службу в Советскую армию. Так он попадает в город Белосток в Белоруссии, где его танковая дивизия в первые дни войны принимает удар врага на себя. Вскоре дивизия оказывается в окружении. С самолетов фашисты сбрасывают листовки с призывом сдаваться. Тогда Адий, захватив рацию, с шестнадцатью солдатами, найдя тропинку в непроходимых болотах вырывается из окружения. И, связавшись с Большой землей, получает задание остаться там и организовать партизанский отряд. Так он становится командиром.

Разве это не поразительно: простой казахский парень,

родившийся в бескрайних степных просторах смог не только выжить и сориентироваться в чужих лесах и непроходимых топях, но и превратить свой отряд в грозное оружие против фашистов! Причем никто их не снабжал ни питанием, ни оружием! Это все партизаны добывали в бою. За голову Сашки, так звали его партизаны, фашисты предлагали огромное количество денег, но никто его не выдал, а наоборот, оберегали и защищали.

Особенно запомнился один рассказ. Однажды основной отряд пошел на задание, а с тяжелораненым Адий на базе остались 12-14-летние ребята и женщины. Каратели через своих осведомителей узнали об этом, и когда они напали на лагерь, открыли огонь, то эти ребята и женщины не бросились в лес спасать себя, а организовав круговую оборону, начали отстреливаться до тех пор, пока на выручку им не пришла помощь. На счету партизан были десятки взорванных эшелонов, железнодорожных мостов, уничтоженных танков и сотни километров разрушенного рельсового пути. События этих грозных лет запечатлены в его книгах о войне: «Дочь партизана», «История одного полушубка», «Звезды в темницах», «Память» и во многих других

В 1944 году Белоруссия была освобождена, партизаны вышли из леса. Адий был весь изранен, началась цинга. Продолжать воевать он просто не мог и ему предложили остаться и стать мэром города Могилева. Но Адий не согласился и вернулся в свой родной Казахстан. Здесь его приглашают на встречу с первым секретарем ЦК Компартии Казахстана Скворцовым. Оказывается, он получил письмо от начальника партизанского штаба П.Пономаренко, в котором тот пишет, что вернулся легендарный партизан Адий Шарипов. В письме просит его трудоустроить. После этой встречи Адий назначают заместителем народного комиссара просвещения.

В 50-х годах на Адий Шариповича был написан гнусный донос, что он якобы националист и организатор националистической группировки и что его необходимо исключить из партии. Он знал, кто написал: это были близкие ему люди. В это время уже знакомого нам Пономаренко присылают на работу в Казахстан первым секретарем ЦК Компартии. И когда ему рассказали о националистической организации и принесли личное дело А.Шарипова, он был глубоко возмущен: «Как Адий может быть националистом, если он три года проливал кровь за белорусскую, русскую, украинскую землю так, как защищал бы свой родной Казахстан?»

Адий Шарипова связывала тесная дружба с выдающимися писателями: К.Фединым, М.Шолоховым, Л.Соболевым, М.Танком, А.Твардовским, Р.Гамзатовым, крупными военачальниками и другими.

Адий Шарипов относился к той плеяде людей, которые превыше всего ставили свой долг, честь и совесть делу служения Родине. Он постоянно подчеркивал: «Жизнь всего лишь миг перед вечностью, и человек должен оставить после себя чистое, доброе имя».



Алия ШАРИПОВА:

НАЕДИНЕ С ОТЦОМ

Пожалуй, много было написано о моем отце за всю его длинную и интересную жизнь. Много было сказано о его заслугах и великих свершениях.

Но я постараюсь, как дочь своего замечательного отца, написать свое воспоминание, которое, возможно, раскроет другую, отеческую сторону такого выдающегося человека, имя которого - Адий Шарипов, или просто для меня - папа.

Когда я родилась, отцу было 65 лет. Появилась на свет тогда, когда папа был уже на пенсии, а мама работала в Казахском государственном женском педагогическом институте вначале доцентом, затем деканом филологического факультета. В это время отец очень много работал, создавая свои художественные произведения. Помню, каждое утро просыпалась под постукивание печатной машинки и знала, что создается очередной труд моего папы. Я вскакивала с постели, бежала к нему, он крепко обнимал меня и спрашивал, что бы я хотела на завтрак. Мы с ним называли это утренней «еркелешкой». Он отводил в детский сад, который находился через дорогу от нашего дома. И там я целый день ждала его, мечтая увидеть могучую фигуру у ворот. Хочу отметить, что к тому моменту, когда я начала что-то понимать, все старшие дети уже обзавелись своими семьями, и все внимание родителей доставалось только мне.

Энергетика отца была настолько сильной, что мне было более интересно проводить время с ним, чем с другими. Будучи еще ребенком, четко осознавала, что папа намного старше отцов моих ровесников, а также понимала, что мы не сможем быть вместе долго-долго. Поэтому очень ценила все наши прогулки и разговоры. Часто обсуждая героев его книг, очень хотелось, чтобы всех героинь звали Алией и все его книги были посвящены мне.

Отчетливо помню, как отец говорил, что нельзя быть высокомерным человеком, при этом постоянно напоминая: «Алия, каких бы высот ты ни достигла в своей жизни, оставайся всегда скромной, но сильной, оттачивай, совершенствуй свой внутренний мир, при этом старайся помогать людям!».

Признаюсь, всегда на себе ощущала известность отца. Когда он приходил в школу, то преподавательница поднимала весь класс и вставала сама, чтобы приветствовать его. И, конечно, мне, как ребенку, было неудобно, я просила не заходить в класс. Он только улыбался в ответ и говорил: «Ну, хорошо, кызым».

С трепетом воспринимала прогулки с папой по улице Чокана Валиханова. Несмотря на свой ранний возраст, с превеликим удовольствием слушала разговоры, дебаты папы и его друзей на прогулке, потому что именно там мы встречали многих известных писателей, ученых, композиторов, музыкантов. Папу часто останавливали на

улице, узнавая его. Спрашивала, что он думает по поводу отдельных моментов его жизни, было интересно его мнение о разных людях. И он очень обстоятельно отвечал на все вопросы. И было очень легко общаться с папой и всеми его друзьями, так как я могла говорить на обоих языках - казахском и русском.

В том, что понимала и говорила по-казахски, была большая заслуга отца, который отдал в казахскую школу, чтобы в дальнейшей жизни мне не составило труда общаться с казахской интеллигенцией, которая окружала с детства.

Из всех наших многочисленных семейных поездок особенно запомнились две. Первая - летом 1985 года в Белоруссию - страну, где мой папа воевал в годы Великой Отечественной войны. Родители постарались превратить эту поездку в целое приключение. Помню, как родители повели меня на Красную площадь и в Мавзолей В.И. Ленина, в Ленинграде - в Эрмитаж. И хотя я тогда мало что понимала в искусстве, было интересно увидеть красивые картины, скульптуры. Великолепный дворец Петергофа произвел непередаваемое впечатление. Конечно, в дальнейшей моей жизни, как человеку, любящему путешествовать, приходилось видеть множество прекрасных дворцов, но именно Петергоф, в котором я была со своими любимыми родителями, остался глубоко в душе. После нашей поездки в Москву и Ленинград мы направились к основной цели поездки - в Белоруссию.

Ненадолго остановившись в Минске, прямоиком направились в Краснопольский край, где отец непосредственно воевал. Мы приехали поздно вечером, и нас разместили на территории пионерского лагеря в лесу. Как семье командира партизанского отряда отвели целый отдельный корпус. Каждый день, проведенный с партизанами, был для меня как фильм, ставший реальностью. Папа и его бывшие партизаны показывали свою партизанскую базу, землянки и деревню, которая постоянно помогала им.

Запомнился день в Хатыни. До сегодняшнего дня не могу забыть ту тишину, звон колоколов, прикрепленных к сожженным печным трубам. Спросила у отца, отчего столько много колоколов, на что он ответил, что каждый колокол - это напоминание того, что в этом месте находился дом, который был сожжен, а жители зверски убиты фашистами.

Партизаны говорили, как мне повезло с отцом, и каким отважным командиром он был. А я испытывала чувство огромной гордости.

Запомнилось счастливое лицо отца, когда он сидел в окружении своих друзей-партизан, вспоминая военные годы. Интересно, думал ли он в тот момент, какой он счастливый человек - переживший войну, проживший интересную жизнь и через столько лет привезший свою

семью на встречу партизан! Думаю, что да!

Вторая, самая запоминающаяся поездка состоялась в мае 1989 года в Украину. Правительство республики пригласило нас посетить Мемориальный комплекс в Киеве. Это было большим событием. В преддверии 9 мая мы прибыли в столицу Украины, где был открыт экспонат моего отца в Мемориальном комплексе.

Одна из экскурсий в Киеве потрясла так же сильно, как и Хатынь в Белоруссии. Это была поездка в Бабий Яр. Для меня, 12-летнего подростка, которая уже побывала в Хатыне, было огромным потрясением узнать, что Хатынь не единственное место, где зверствовали фашисты. Около 33 тысяч невинных евреев были массово убиты в этом месте за два дня, а всего - более 100 тысяч. И среди них было много женщин, детей. Даже сейчас, через столько лет, я со скорбью думаю об этой трагедии.

Киев очаровал своей красотой: вспоминаются цветущие каштановые деревья в мае. После в своей жизни я не раз посещала Киев, но каждый раз вспоминала первую поездку с моими дорогими родителями.

Так проходили годы, росла я, росла и моя тесная дружба с отцом. А в 1993 году папу положили в больницу. Лечился долго.

Но даже тогда отец встречал нас с улыбкой, целовал меня и строил большие планы о моей будущей учебе, жизни и ни разу не показывал, как ему тяжело и больно. В конце октября его выписали. Я с детской наивностью предположила, что если его выписали, значит, он здоров! Радовалась, что снова продолжится наша счастливая жизнь. Лишь позднее поняла, что папа был неизлечимо болен, и врачи решили, что ему лучше провести последние дни жизни дома, вместе с семьей, где он держался мужественно, не показывая свои страдания. Но иногда я ловила на себе его взгляды, полные тревоги, любви. В такие моменты он подзывал меня к себе и начинал беседовать.

Когда отец задумывался, я спрашивала, о чем он думает. Он отвечал: «Я думаю о будущей книге, которую напишу, когда поправлюсь». К сожалению, я так и не узнала, кто был героем той книги.

4 ноября 1993 года остановилось сердце прекрасного человека, замечательного отца. В нашем доме навсегда замолк звук постукивания машинки, который будил все мои 16 лет. С уходом отца из жизни ушла часть моей души, навсегда ушел мой герой, самый дорогой, любимый человек моей жизни. Я считаю себя очень счастливой, что родилась в такой семье, от такого замечательного отца и прекрасной мамы.

Годы становления, взросления прошли без моего отца, жизненный путь которого светит мне и поныне. И я думаю — его свет служения земле своей, Отчизне — пример подражания многим.

UNRECOGNIZED HERO

A museum of Enlightenment and Education is to be opened in L.N.Gumilev Eurasian National University. Unique exhibits, memorable pages of history of our country's spiritual and intellectual origin have already been collected here. Photographs show spiritual features, enlightened and refined faces. Diary notes and antiques represent our common heritage.

Everything in the museum astonishes and makes our nature stir to the depths. There has been collected such amount of materials, that it is possible to issue a handbook of Kazakhstan education's history.

One of the most notable figures here is the name of Adiy Sharipov, Minister of Education of Kazakh SSR. A leather notebook stands out against a row of his photographs and private possessions, which had been granted to museum by his spouse Klara Zhagiparovna Mynzhassarova. His notes may serve as edification for modern officials, a description of work for the benefit of their native land.

Every school of every region, academic failures, semi-annual marks, academic average, semi-annual resume of separate schools, of areas and regions of the Republic, schools' construction, negligence of teachers, successes of pupils have been reflected in diary notes of A. Sharipov. That is how diligently Adiy Sharipov worked as a deputy Minister and later as a Minister of Education of Kazakh SSR.

His partisan paths were really severe, from the very beginning of the Great Patriotic War Adiy Sharipov had been taking part in battles on the territories of Byelorussia, Smolensk and Orlovsk regions. He became a symbol of selfless bravery and determination for his brother-soldiers. His name became equal with the names of Rakhymzhan Koshkarbayev, Bauyrzhan Momyshuly, and Kassym Kayssenov. After the war, Adiy returned home, he did not strive for titles and regalia, but energetically fell to work.

It is necessary to note, that our party and Soviet officials did not use to busy themselves with front-line partisan activities neither during the war nor after its completion; hence today there are many unrecognized national heroes and names which have been gradually sinking into oblivion.

According to memories of K.Zh.Mynzhassarova, Adiy Sharipovich had a very complicated life. At the age of two he lost his father, when he was thirteen, his mother died. He had to become a herdsman and earn his living by himself. Adiy understood, that life would be more difficult without education and knowledge, thus he left his native village Marinovka and moved to Semipalatinsk, where he entered school, living in bad conditions. After school graduation, he moved to Almaty and entered Kazakh Pedagogical Institute. In 1937 his close relatives were accused of treachery, they were admitted to be "public enemies" and "Japanese spies". Soon all of them were executed, consequently Adiy was expelled from Komsomol and barely managed to escape death a day before arrest. Mitrofan Semenovitch Silchenko, Dean of the department, warned him about danger and arranged a sabbatical leave for him. Adiy Sharipovich had to depart for Turkmen town Krasnovodsk immediately. There he found job as a teacher in a specialized school. He earned local people's respect

by his determination, honesty, and kindness. Later, thanks to a brilliant testimonial given by school director Scherbakov, Adiy was rehabilitated in Komsomol and returned to Almaty for accomplishing Institute studies.

After graduation from Institute, he was appointed to work in Kaskelen school. At the same time he was called up for military service in Soviet Army, that is how he got to Belostok town in Byelorussia, where his tank division was attacked by enemy during the first days of the war. Soon the division got surrounded by enemy troops. Having found a path in impassable marshes, Adiy took portable radio station and together with sixteen soldiers made a decision break out of encirclement. After a contact with mainland, Adiy got an order to stay there and organize a partisan unit; thus he became a unit's commander.

It is remarkable, that an ordinary Kazakh boy, who was born in boundless steppes, not only managed to survive and orientate in foreign forests, but also turn his unit into a formidable weapon, especially if to take into consideration a fact, that nobody supplied partisans with food or arms.

Events of those terrible years were later depicted in his books about war, "Partisan's daughter", "History of one short coat", "Stars in dungeons", "Memory", and many others.

In 1944 Byelorussia got liberated and partisans left forest. Adiy was wounded and suffered from scurvy. Physically he was not able to continue fighting. He was offered a position of Mayor in Mogilev town, but Adiy declined an offer and returned to Kazakhstan. Here he was invited to a meeting with Skvortsov, the first secretary of Central Committee of Communist Party of Kazakhstan. It turned out, that Skvortsov received a letter from P.Ponomarenko, the head of Partisan staff, in which he asked to find a job for the legendary partisan Adiy Sharipov. After that meeting Adiy was appointed Deputy People's Commissioner of Education.

In fifties, there was written a false denunciation against Adiy Sharipov, which claimed that he was a nationalist and organizer of a nationalist group, who had to be expelled from Communist party. When P.Ponomarenko, who had been working in Kazakhstan at that time as the first secretary of the CC of Communist Party, was told about nationalist organization and saw a case of A.Sharipov, he got outraged. How could Adiy become a nationalist, if he had shed his blood for Byelorussian, Russian and Ukrainian land during three war years, and protected those lands as if it were his own native Kazakhstan.

Adiy Sharipov was a close friend of many outstanding writers: K.Fedin, M.Sholokhov, L.Sobolev, M.Tank, A.Tvardovsky, R.Gamzatov, and others.

Adiy Sharipovich was among a pleiad of people who put their duty, honour and conscience first, for the benefit of serving of Motherland. He constantly reminded, that "Life is only a flash before eternity and a man should leave behind a pure, good name."

An important, large-scale project of the President of RK "Nation in the flow of History" reminds us, that nation is history itself; and A. Sharipov played his role in a process of our nation's "making".



Monument to the Twenty-Eight Guardsmen.
The Republic of Kazakhstan. Almaty

Отаның үшін отқа түс — күймейсің!

Бауыржан МОМЫШҰЛЫ



*ҰЛЫ ЖЕҢІСТІҢ ЖЕМІСІ
ЦЕНА ПОБЕДЫ
THE PRICE OF VICTORY*

Кайдар АЛДАЖУМАНОВ

ОПРОВЕРЖЕНИЮ НЕ ПОДЛЕЖИТ

ЕЩЕ РАЗ О ПОДВИГЕ
28-ми ГВАРДЕЙЦЕВ-ПАНФИЛОВЦЕВ

Еще в довоенные годы, будучи в составе СССР как единого государства, граждане Казахстана участвовали в различных боевых действиях и войнах. Это (помимо гражданской войны) советско-финская война, бои у озера Хасан и на реке Халхин-Гол, разные локальные войны за пределами СССР, а также война в Афганистане, где в составе контингента советских войск участвовали и казахстанцы. В данном случае речь не идет об идеологических, политических составляющих этих войн и боевых действий, а также правомерности участия в них воинов-казахстанцев. Проблема — в причинах верности бойцов к воинской присяге, осознанности подвигов, совершенных ими во имя защиты своей Родины, поскольку подвиги воинов во имя защиты своей страны всегда служили и служат примером патриотического воспитания населения. В этом плане особо следует отметить Великую Отечественную войну Советского Союза 1941-1945 годов, когда миллионы людей беззаветно служили и отдавали свою жизнь во имя Победы над фашизмом.

В период войны Казахстан являлся одним из мощных арсеналов военной экономики СССР. По подсчетам первого Президента Академии наук Казахской ССР К.И. Сатпаева, в годы войны Казахстан дал стране более 70% полиметаллических руд, 90% меди и свинца, добываемых в СССР. Каждая 9 пуля из 10, выпущенных против врага были отлиты из казахстанского свинца и меди. Такую же нагрузку несло и сельское хозяйство республики.

В последние годы, когда сняты ограничения на использование документов с грифом «секретно», стало возможным обобщать и масштабы мобилизации населения на фронт в 1941-1945 годах и людские потери. Статистические данные показывают, что с июня 1941 г. по март 1943 г. основную тяжесть в мобилизации людских ресурсов СССР на фронт и в трудовую армию несли Казахстан, Сибирь и республики Средней Азии.

Казахстанцы с самого начала до конца участвовали в боевых действиях на всех фронтах войны. Их подвиги по достоинству вошли в историю войны. В этом плане особое место занимают 28 героев-панфиловцев, о которых сегодня пишут

много и неоднозначно.

О том, что в свое время об участниках того знаменательного боя у разъезда Дубосеково говорилось разное - исследователи знали давно. Автор этих строк, будучи молодым научным сотрудником Отдела истории Казахстана периода Великой Отечественной войны при Институте истории, археологии и этнографии им. Ш.Уалиханова, неоднократно беседовал на эту тему с одним из самых знаменитых панфиловцев - Героем Советского Союза Маликом Габдуллиным. Такие же беседы были с бывшим комсоргом 1075 полка, где служили участники боев у разъезда Дубосеково (впоследствии командиром артиллерийского дивизиона) майором Балтабеком Жетпысбаевым. Кроме того, наш непосредственный наставник, в тот период директор института, в 1968-1974 годах работавший вице-президентом Академии наук Казахской ССР, бывший инструктор политотдела панфиловской дивизии майор Акай Нусупбеков - все они подтверждали достоверность боя у разъезда Дубосеково, оговаривая при этом: да, их было не 28, а больше. Это была стрелковая рота капитана Гундиловича, сильно поредевшая в дни предыдущих боев.

Материалы следственного дела 1948 г., заведенного военным прокурором СССР генерал-лейтенантом юстиции Н.Афанасьевым, были известны специалистам, занимающимся историей боевых действий на фронтах войны. Однако, никто из них никогда не сомневался в достоверности подвига бойцов, державших оборону у разъезда Дубосеково. Все они, и специалисты, и сами бывшие панфиловцы, подтверждали, что прежде чем представить к присвоению звания Героя Советского Союза, каждая из кандидатур была основательно проверена. Имеются в виду порядки сталинского времени: чтобы в звании Героя не оказались люди, ранее чем-то скомпрометировавшие себя.

Все изменилось к концу 80-х годов, когда история советского времени, ошибки и трагические страницы пройденного пути стали подвергаться основательной ревизии. Ниспровергатели занялись в первую очередь очернениям имени Зои Космодемьянской, Александра Матросова и других. Следственное дело в отношении И. Добробабина, оставшегося в живых и оказавшегося на услужении у оккупантов, заведенное в 1947 г. и хранившееся в ЦГАОР (Центральный госархив Октябрьской революции, ныне - Госархив РФ) оказалось очень кстати. Появление сообщения генерал-лейтенанта юстиции А.Ф. Катусева о том,

что такого боя не было, не было вообще подвига 28 панфиловцев сразу же накалило страсти.

Все же, среди ученых нашлись и объективные люди. Одним из них, кто до конца отстаивает правду о героях-панфиловцах является академик Российской Академии наук Георгий Александрович Куманев, чьи исследования известны и получили всеобщее признание не только в России, но и в дальнем зарубежье. Георгий Александрович давний друг и коллега казахстанских ученых М.К.Козыбаева, Т.Б. Балакаева, М.Х. Асылбекова и других. Он автор фундаментальных монографий «На службе фронта и тыла» (1975), «Война и железнодорожный транспорт СССР» (1988), «Проблемы военной истории Отечества. 1938-1945» (2007) и многих других исследований. Его книги изданы в Германии, Чехии, Англии.

В декабре 2013 г. в Москве при встрече в Институте Российской истории РАН Г.А. Куманев передал мне краткий вариант своей статьи о 28 гвардейцах-панфиловцах, которую мы решили передать в редакцию журнала «Мәңгі ел».

К вышеизложенному необходимо добавить то, что среди удостоившихся звания Героя Советского Союза числится Алиаскар Кожаберженов. Его в число представленных посмертно к награде включили вместо Даниила Кожуберженова, участие которого в бою у разъезда Дубосеково было взято под сомнение. Воспитанник детского дома, перед войной работавший трактористом Каратальской МТС Алматинской области, Алиаскар Кожаберженов воевал в том же полку и погиб героической смертью, за что и был включен в число представляемых к званию Героя Советского Союза. Поэтому нынешние страсти о восстановлении справедливости в отношении Д. Кожуберженова не должны касаться Алиаскара. Человек погиб и не просил его удостоить звания Героя и, тем более, Указа от 21 июля 1942 года о присвоении панфиловцам звания Героя Советского Союза никто не отменял.

Ниспровергатели боевой славы панфиловцев в своих «доказательствах» постоянно используют имя Алиаскара, и вообще стараются отрицать подвиг панфиловцев и стараются умолчать о том, что дивизия формировалась в Алматы, что граничит с цинизмом. Однако общественность воздает должное подвигу панфиловцев и в России, в особенности в Москве, и в Казахстане, что дает основание на то, что подвиг панфиловцев отрицанию не подлежит.

Этих обстоятельств касается также статья ученого Российской Федерации Георгия Куманева.



Кайдар АЛДАЖУМАНОВ, г. Алматы, Казахстан. Кандидат исторических наук, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ш. Уалиханова.
Автор монографий «В труде и в бою», «Трудящиеся Казахстана — фронту», соавтор сборников «Насильственная коллективизация и голод в Казахстане 1931-1933 годов», «Депортированные в Казахстан народы», коллективной монографии «Шығыс Сарыарқа», заместитель руководителя проекта «История Казахстана с древнейших времен до наших дней» в 5 томах и один из авторов 4-го тома «Истории Алматы» (т.2, 2010г.) и т.д.
Сфера научных интересов: голод и крестьянские восстания в Казахстане, политические репрессии, этнические и социальные конфликты в Казахстане, депортация народов в Казахстан, история Великой Отечественной войны.

***Kaydar ALDAZHUMANOV**, Candidate of Historical sciences, chief research scientist of Sh.Ualikhanov Institute of History and Ethnology.*

K.Aldazhumanov is the author of several monographs, co-author of digests 'Forcible collectivization and famine in Kazakhstan in 1931-1933' (1998), and "Nations deported to Kazakhstan" (1998), author of a great number of articles.

Sphere of scientific interest; famine and peasant revolts in Kazakhstan; political repressions, ethnic and social conflicts in Kazakhstan; deportation of nations to Kazakhstan; history of the Great Patriotic War.

NOT TO BE REFUTED

About heroic feat of 28 Panfilov division's guardsmen

Even in pre-war years, having been a member state of the USSR, Kazakhstan citizens participated in different combat operations and wars, feats of soldiers in the name of their motherland have always served as an example of patriotic education. In this way Great Patriotic War of 1941-1945, when millions of people served devotedly and gave their lives for the sake of victory over Fascism, should be mentioned in particular.

In the war period Kazakhstan was one of the most powerful arsenal of military economy of the USSR. According to calculations made by K.I. Satpayev, the first President of the Kaz SSR Academy of Sciences, during war years Kazakhstan gave more than 70% of complex ore, 90% of copper and lead which were mined in the USSR. Every ninth bullet of ten was molded from Kazakhstan lead and copper. Agriculture of the Republic bore similar load.

Recently revealed statistical data show that from June 1941 till March 1943 brunt of manpower mobilization to the front and Labour Army was shared between Kazakhstan, Siberia and republics of Central Asia.

Kazakhs participated in operations at all war fronts from the very beginning to the very end. Their feats were appreciated and went down in the war history, but the feat of 28 Panfilov's guardsmen occupies a special place in history.

The author of these lines, while having been a young research scientist, more than once talked to one of those famous guardsmen – Malik Gabdullin, the Hero of the Soviet Union, also he communicated with former komsorg of the 1075th regiment, Major Baltabek Zhetpysbayev. Besides, former instructor of the political department in Panfilov's Division, Major Akay Nussupbekov confirmed authenticity of the Dubossekovo battle. All of these people validated the fact of that feat, having specified that the number of guardsmen was bigger than 28; it was a rifle company of Captain Gundilovich, which had been exhausted by previous combats.

Materials of the 1948 case, which had been opened by military judge, Lieutenant General N.Afanassiev, were known to specialists in history of the warfare at the fronts, nevertheless they did not doubt authenticity of the warriors' feat, who had held the line near Dubossekovo. Both specialists and former guardsmen affirmed that before promotion to the Hero of the Soviet Union, every candidate had been thoroughly checked.

The situation changed in the end of the eighties, when history of the Soviet epoch and tragic pages of the past started to get subjected to substantial revision. First of all, subverters busied themselves with defamation of Zoya Kosmodemyanskaya, Alexander Matrossov and others. The case of N.Dobrobabin, who survived and was taken into service by occupants, which was opened back in 1947 and kept in the CSAOR (Central State Archive of the October Revolution, currently State Archive of the RF, turned out to be apropos. The atmosphere became even more heated after a message of Justice Lieutenant General A.F.Katussev, that there had not been that battle at all and there could not have been feat as well.

Still, there are objective people among scientists, one of those who defend the truth is Georgy Alexandrovich Kumanev, academician of the Russian Academy of Sciences, whose researches have been known and gained recognition not only in Russia, but also far abroad.

In December 2013, during the meeting in Moscow Institute of Russian History RAS, G.A.Kumanev handed a short version of his article about 28 Panfilov division's guardsmen to K.Aldazhumanov, who in his turn decided to share it with "Mangilik El" journal.

It is necessary to add to the stated above, that subverters of glory of the Panfilov division's guardsmen try to disclaim their feat and to withhold a fact, that the division was formed in Almaty, which verges on cynicism. Still, the public in Russia (especially in Moscow) and Kazakhstan gives honour to the heroes, thus there is a chance for this heroic feat not be refuted.



Георгий КУМАНЕВ

БЕССМЕРТНЫЙ ВО ИМЯ

Великая битва под Москвой была отмечена многочисленными примерами самопожертвования, мужества и стойкости бойцов и командиров Красной Армии, партизан и подпольщиков, участников трудового фронта.

Среди ратных свершений воинов, защищавших столицу, особое место занимает великий подвиг 28 гвардейцев - панфиловцев. Он уникален по своей сути и выдающийся по своему значению. 16 ноября 1941 года у железнодорожного разъезда Дубосеково в районе Волоколамского шоссе небольшая группа отважных советских воинов преградила путь более 50 вражеским танкам, рвавшимся к Москве. А реальных сил, способных остановить такую танковую армаду противника, в нашей

столице тогда не было. Но мужественные защитники Родины и главного города страны не дрогнули и задержали вражеский прорыв на четыре с половиной часа, как раз до подхода наших резервных войск. Вскоре об этом подвиге узнала вся страна и 28 гвардейцев-панфиловцев заняли достойное место в истории Великой Отечественной войны. Еще в 1943 году вышел в свет двухтомный труд о победе под Москвой, где нашло отражение и героическое сражение 28 славных воинов у разъезда Дубосеково. (ист. Разгром немецких войск под Москвой. Часть 1. Под ред. Маршала Советского Союза Б.М. Шапошникова. (М., 1943.с. 42-46).

Правда, в первых публикациях и официальных со-

ПОДВИГ ЖИЗНИ

общениях говорилось, что все 28 героев пали смертью храбрых. Однако шестеро воинов, раненные и контуженные — Даниил Кожубергенов, Григорий Шемякин, Илларион Васильев, Дмитрий Тимофеев, Иван Шадрин и Иван Добробабин оказались тогда сильнее смерти, «воскреснув» один за другим «из мертвых».

Какое-то время оставался в живых и смертельно раненный в живот рядовой Иван Натаров. Очнувшись после боя в окопе, он ползком «добрался в ту ночь до леса, бродил, изнемогая от потери крови, несколько дней, пока не наткнулся на группу наших разведчиков» и был доставлен в госпиталь.

Здесь его разыскал военный корреспондент «Красной Звезды» Александр Кривицкий. И Натаров успел рассказать ему о всех основных перипетиях неравного и жестокого сражения. Именно на основании услышанного от умирающего бойца, «лежащего, по словам журналиста, уже на смертном одре», Кривицкий написал свою знаменитую статью «О 28 павших героях», опубликованную в газете «Красная Звезда» 22 января 1942 года и в сборнике статей «Советские гвардейцы» (М., 1942).

Как и И.М. Натаров, тяжело раненные и контуженные Г.М. Шемякин и И.Р. Васильев были обнаружены на поле боя теми же разведчиками, долго лечились в госпиталях, потом снова находились в действующей армии. И.Д. Шадрин и Д.Ф. Тимофеева, когда они лежали в окопе без сознания, взяла в плен немецкая

тыловая команда. В лагере военнопленных оба принимали активное участие в подпольной борьбе, пока не пришло, наконец, освобождение.

Шемякину, Васильеву и Шадрину были вручены Золотые Звезды Героев Советского Союза. Вызванный в Москву для этой цели Тимофеев получить награду не смог по состоянию здоровья. Сказались перенесенные ранения и тяготы плена. Он умер в 1947 году.

Еще во время войны и в первые послевоенные десятилетия некоторые публицисты пытались поставить под сомнение подвиг 28-ми героев. Под напором фактов, документов и убедительных свидетельств чудом оставшихся в живых нескольких участников сражения у разъезда Дубосеково опровергатели этой истории умолкали, выжидая более удобного времени или случая.

И вот сравнительно недавно подвиг 28 героев-панфиловцев вновь стал объектом очернительства и клеветы со стороны доморожденных дилетантов и «все знающих» фальсификаторов. Среди них следует назвать директора Государственного архива Российской Федерации (ГАРФ), доктора исторических наук С.В. Мироненко — специалиста по истории России XIX века. Только в течение 2011 года он дважды выступал об этом по телевидению (хотя передачи были посвящены совсем другим историческим темам), а также дал интервью газете «Комсомольская правда» (№ от 7-14 июля 2011 года) на тему «Как выдумали (!) подвиг панфиловцев и развалили СССР». В качестве ос-

нового источника своих клеветнических измышлений С.В. Мироненко использовал дело № 4041, которое долгие годы хранилось в спецфонде ГАРФ за № 8131сс.

История этого дела такова. Весной 1948 года главный военный прокурор, генерал-лейтенант юстиции Н.П. Афанасьев вдруг узнал, что шестеро из двадцати восьми воинов-панфиловцев остались после боя в живых, а четверо из них в разное время даже побывали во вражеском плену. Он был вне себя: «Как так «побывали в плену»? Кто это мог допустить? Какие это герои? Очевидно подвиг липовый, немедленно разобратся!».

Была срочно создана специальная комиссия военной прокуратуры, которая, хорошо уяснив установку от главного военного прокурора — «развенчать якобы придуманный кем-то подвиг» - вскоре прибыла в 8-ю гвардейскую панфиловскую дивизию. Там она сразу же занялась расследованием всех обстоятельств боя 28-ми гвардейцев из дивизии генерала И.В. Панфилова в районе ж.д. разъезда Дубосеково.

Вскоре перед ней предстали причастные к пропаганде этого сражения. Среди привлеченных к допросам оказались журналисты В. Чернышев, В. Коротеев, А. Кривицкий, главный редактор «Красной звезды» генерал-майор Д. Ортенберг, поэт Н. Тихонов — автор поэмы «Слово о 28 гвардейцах», а также, как отмечалось в докладе прокурорской комиссии, «бывший командир» 1075-го стрелкового полка, полковник И.В. Капров и «бывший комиссар» того же полка, старший политрук А.П. Мухамедьяров.

Заявление двух последних из этого состава в полной мере устраивало прокурорскую комиссию, ибо оба они в один голос свидетельствовали, что «никакого боя двадцати восьми панфиловцев с немецкими танками у разъезда Дубосеково 16 ноября 1941 года не было — это сплошной вымысел».

Но как могли и командир полка, и военком сообщить свое «авторитетное мнение» о бое под Дубосеково и даже заявить, что никакого сражения в тот день здесь не произошло, когда оба вместе с правым флангом полка в самом начале боя отступили на «новый оборонительный рубеж»? А на острие боя у разъезда как раз и остались находившиеся на левом фланге полка 28 воинов.

Об этом во время допроса 11 мая 1948 года, оправдывая свое отступление, несколько путано комполка, говорил, что «мы не успели как следует укрепить оборонительные рубежи», что «у немцев было превосходство в живой силе и технике», и, мол, поэтому «мой полк» (т.е. правый фланг — Г.К.) под нажимом превосходящих сил противника отошел до станции Крюково». Причем, по словам Капрора, «отход продолжался до первых чисел декабря 1941 года». За такое «ведение боя» Капров и Мухамедьяров были отстранены от руководства полком, и им грозили строгие военные санкции. По данному поводу в докладе прокурорской комиссии подчеркивалось: «За этот отход полка командир полка Капров и во-

енком Мухамедьяров были отстранены от занимаемых должностей и восстановлены после того, когда дивизия вышла из боев и находилась на отдыхе и доукомплектовании». (Ист. ГАРФ, ф.8131 сс. Оп.27, д.4041, л.315)

Тем не менее комиссия сочла необходимым включить в общий документ показания Капрора и Мухамедьярова в качестве главного свидетельства. (?!)

Что же касается военного трибунала над Капровым и Мухамедьяровым, то он так и не состоялся, поскольку вскоре о беспримерном подвиге 28 гвардейцев-панфиловцев узнала вся страна, и уже было невозможно давать ход указанному делу, тогда под трибуналом оказались бы командир и военный комиссар панфиловского полка.

В таких условиях в первые послевоенные годы прощенные И.В. Капров и А.Л. Мухамедьяров оказались в числе главных пропагандистов подвига 28 панфиловцев. Но когда весной уже 1948 года внезапно в прославленную дивизию прибыла комиссия от главного военного прокурора Афанасьева с одной целью — перечеркнуть славный подвиг, - весьма встревоженные комполка и военком быстро переменили оценку ими подвига 28-ми и стали давать показания, которые устраивали комиссию. После же того, как прокурорская затея Афанасьева провалилась и все осталось без последствий Капров и Мухамедьяров с новой силой стали опять прославлять героизм 28 воинов полка.

Важной версией, на которую опираются опровергатели подвига, является утверждение, что гвардии рядовой И.М. Натаров, кто первым рассказал корреспонденту «Красной звезды» А.Ю. Кривицкому о бое у Дубосеково, сам там не был, поскольку еще 14 ноября он якобы пал на поле брани. Поэтому, мол, с ним после боя А.Ю. Кривицкий никак не мог встретиться. А посему все описание легендарного сражения мужественных действий храбрых 28-ми гвардейцев — это досужая выдумка известного журналиста.

Сообщаю, что, находясь в разное время в служебных командировках: в Алма-Ате, Цимлянске и в Кемерове, я встречался с проживавшими в этих краях пятью героями из числа 28 панфиловцев — с Д.А. Кожубергеновым, Г.М. Шемякиным, И.Д. Шадринным, И.Е. Добробабиным и И.Р. Васильевым. Встречи и беседы с каждым из них были весьма познавательными и интересными. Все пятеро, в частности, подтвердили активное участие в том сражении рядовых Д.А. Кожубергенова и И.М. Натарова (прим. Во втором томе двухтомного справочного издания «Герои Советского Союза» (М., 1988) на с.142 сообщается, что стрелок 1075-го стрелкового полка гвардии рядовой Натаров Иван Моисеевич погиб в бою у Дубосеково 16.11.1941г.), а также сообщили и некоторые ценные подробности судьбоносного сражения.

Небезынтересно отметить, что смогла добиться от А.Ю. Кривицкого прокурорская комиссия. Во время одной из наших встреч за несколько месяцев до 30-летия Победы Александр Юрьевич рассказал, с

каким пристрастием и рвением, пустив в ход и угрозы, допрашивали его следователи из команды прокуроров.

«Мне было прямо сказано, - заявил Александр Юрьевич, - что если я откажусь признать, что описание боя у Дубосеково полностью выдумал я, и что ни с кем из тяжелораненых или оставшихся в живых панфиловцев перед публикацией статьи не разговаривал, то в скором времени могу очутиться в районе Печоры или Колымы. И оттуда уже никогда не вернусь. А оказаться там мне как-то совсем не хотелось. Поняв, что дело принимает слишком опасный оборот, я «признал», что многое в моих публикациях о 28 героях представляет «литературный вымысел». (ист. Личный архив автора).

«Комиссия была достаточно грозной, - вспоминал генерал-майор в отставке Д.И. Ортенберг. — Подвиг 28 героев — подвиг, основанный на реальных фактах, - поразил всех нас осознанной необходимостью, проникшей в души бойцов, но почему-то не устраивал проверяющих. Особенно досталось Кривицкому, от которого прямо требовали: «Отрекись!». Отвечая на вопросы комиссии я прямо подчеркнул, что подвиг 28 воинов — это не чья-то легенда или литературная фантазия, а подлинная быль. И, тем не менее, выводы следователей никак не соответствовали этим моим словам». (ист. Личный архив автора).

О том, как тогда завершилась эта история с расследованием, осенью 1967 года поведал автору статьи Маршал Советского Союза Г.К. Жуков. Бывший командующий войсками Западного фронта во время Московской битвы, имевший прямое отношение к награждению 28 панфиловцев, постоянно проявлял интерес к памятным событиям у разьезда Дубосеково, к судьбам оставшихся в живых героев. По словам маршала, ознакомившись с «делом» панфиловцев, представленным ему прокуратурой, секретарь ЦК ВКП(б) А.А. Жданов обнаружил, что все материалы расследования были подготовлены слишком топорно, «сшиты белыми нитками» и что комиссия Главной военной прокуратуры явно переусердствовала, «перегнула палку». Поэтому дальнейшего хода быстро испеченному «делу» не было дано, и оно отправилось в спецхран.

Этим «разоблачительным» материалам С.В. Мироненко слепо верит и при удобном случае старается козырнуть своими «незаурядными знаниями по истории обороны нашей столицы». Так, в недавнем интервью Федеральному архивному агентству, ничуть не смущаясь и не подкрепляя свои утверждения какими — либо убедительными доказательствами, С.В. Мироненко еще раз уверенно заявил, что «не было никаких героически павших героев» у разьезда Дубосеково. Как и главный военный прокурор Н.П. Афанасьев когда-то, Мироненко считает, что все они якобы «один за одним начали появляться» только в 1948 году (?!), хотя «должны были (?!) лежать в могиле». Все это говорит об уровне военно-исторических знаний директора ГАРФ и о степени его

уважения к памяти павших защитников Отечества.

Живые акции С.В. Мироненко вызвали справедливое возмущение в ветеранских кругах. Маршал Советского Союза Д.Т. Язов в статье «Праха героев неприкосновенен», опубликованной 20 августа 2011 года в газете «Красная звезда» подчеркнул, что не нюхавший пороха г-н Мироненко смеет называть мифом беспримерный подвиг 28 героев-панфиловцев, якобы придуманный из идеологических соображений.

Под рубрикой «Бесстыдно осмеянный подвиг» 8 сентября «Советская Россия» поместила гневные отклики читателей по поводу действий новоявленных «правдолюбцев».

Как бы отвечая своим будущим оппонентам на все кощунственные выпады, А.Ю. Кривицкий в своей книге «Подмосковный караул» (М., 1970) писал: «Подвиг 28 героев прекрасен. История его повергает ниц тех, кто хотел бы видеть на войне только кровь, муки и ошибки — настоящие и мнимые — и не замечать воли, таланта, умения и презрения к смерти во имя Отечества. Мещанин вообще не верит в героизм. В каждом подвиге он ищет возможность принизить его, окоротить, срубить ему голову и тем самым уравнять с собой.

Мир неделим. Но еще более неделима правда».





Георгий КУМАНЕВ, советский и российский историк, специалист в области истории Великой Отечественной войны.

Руководитель Центра военной истории России. Академик РАН.

Доктор исторических наук, профессор. Действительный член Российской академии естественных наук, Академии военных наук и Российской академии наук.

Автор более 250 научных работ, в том числе монографии «Война и железнодорожный транспорт СССР. 1941—1945 гг.». В основу книги «Рядом со Сталиным: откровенные свидетельства» вошли беседы историка с политическими и военными деятелями — В. М. Молотовым, А. И. Микояном, Л. М. Кагановичем, Г. К. Жуковым, А. М. Василевским и другими.

С конца 1950-х годов автором записано интервью с более чем 80 государственными деятелями, военными, учёными и дипломатами СССР. Часть этих бесед вошла в книгу «Говорят сталинские наркомы».

Член научных, ученых и диссертационных советов Института российской истории РАН и Института военной истории Минобороны РФ.

Член редакционной коллегии «Военно-исторического журнала»

Georgy KUMANEV is a Soviet and Russian historian, specialist in history of the Great Patriotic War, head of the Center for Russian military history; Doctor of Historical Sciences (1972), Professor (1977), Academician of the Russian Academy of Natural Sciences (1993), Academician of the Academy of Military Science (1998) and of the Russian Academy of Sciences (2011). Kumanev is the author of more than 250 scientific studies; from the end of the fifties, Kumanev has interviewed more than 80 statesmen, servicemen, scientists and diplomats of the USSR.

IMMORTAL FEAT FOR THE SAKE OF LIFE

The feat of 28 Panfilov's men in Dubossekovo battle

Among feats of arms of warriors who protected Moscow in 1941, a great feat of 28 Panfilov's guardsmen occupies a special place. On November 16, 1941 near Dubossekovo village in the vicinity of Volokolamsk, a little group of brave soviet soldiers stood in the way of more than 50 enemy tanks which had been rushing for Moscow. Defenders did not waver and delayed enemy's breakthrough for 4,5 hours till arrival of our reserve troops. The entire country learned about this feat soon and 28 Panfilov division's guardsmen became a part of the Great Patriotic War history.

Indeed, first publications and communiqués reported that all 28 guardsmen died like heroes; however, six soldiers, wounded and contused – Daniel Kozhubergenov, Grigory Shemyakin, Illarion Vassiliev, Dmitry Timofeyev, Ivan Shadrin and Ivan Dobrobabin turned out to be stronger than death. Mortally wounded Private Ivan Natarov stayed alive for some time after the battle. Having regained consciousness in a trench after the combat, he crawled to the forest and wandered around for several days, exhausted by blood loss; finally he stumbled on our intelligence unit and was delivered to hospital. War correspondent of "Krasnaya Zvezda" Alexander Krivitsky found him there. Natarov told him about all the peripeteia of the battle. Having relied on the words of dying soldier, who, according to Krivitsky had been lying on deathbed, the correspondent wrote his famous article "About 28 fallen heroes", which was published in the newspaper "Krasnaya Zvezda" on January 22nd, 1942 and in a collection of articles "Soviet guardsmen".

Seriously injured G.M.Shemyakin and I.R.Vassiliev had been found on a battlefield by intelligence unit, they received prolonged treatment and finally returned to acting army. I.D.Shadrin and D.F. Timofeyev, who were lying unconscious in a trench, were captured by German rear team. Shemyakin, Vassiliev and Shadrin were presented with the Gold Star medals. Timofeyev did not get the award because of terrible state of health, although he had been invited to Moscow for award reception; he died in 1947.

Even during the war and first post-war decades, some

publicists tried to question authenticity of 28 heroes' feat; recently this feat once again became an object of defamation and libel by crude dilettantes and "omniscient falsifiers". Among them we should name S.V.Mironenko, director of the State Archive of the Russian Federation (SARF), Doctor of Historical Sciences, specialist in Russian history of the XIXth century, Mironenko uses Case #4041, which had been kept for many years in SARF special fund, as a main source of his slanderous insinuations.

The history of this case started in spring of 1948, when chief military judge, Lieutenant General N.P.Afanassiev found out, that six soldiers out of twenty-eight had survived in the battle, and four of them even had been held captives at different times. Soon a special commission of military procuracy which had been urgently set up by Afanassiev, arrived to 8th Guards Panfilov Division and started interrogation. Colonel I.V.Karpov and A.P.Mukhamedyarov, former commissioner of that regiment and senior political instructor were among those who were questioned; both of them gave testimony that there had not been Dubossekovo battle of 28 Panfilov's guardsmen with German tanks on November 16, 1941 and the whole story was total speculation. It is strange that they shared their "authoritative opinion" on the situation, while it is known, that in the very beginning of the battle both of them together with regiment's right flank retreated to a "new line of defense". Falsifiers' theory also rely on the assertion that Private of Guards I.M.Natarov, who presumably told to A.U.Krivitsky about Dubossekovo battle, did not take part in it, because he had been killed in the battle field on November 14. Still, it should be noted, that the author of the article met with five survivors of the Dubossekovo battle, i.e. D.A.Kozhubergenov, G.M.Shemyakin, I.D. Shadrin, I.Ye. Dobrobabin and I.R. Vassilyev, all five of them confirmed that I.M.Natarov had taken active part in that battle.

Mendacious actions of S.V.Mironenko aroused fair indignation among veterans. Marshal of the Soviet Union D.T.Yazov noted in his article "Ashes of heroes are sacred", "that Mironenko, who does not even know the smell of gun powder, dared call that unprecedented feat a myth".

Гүлмира КӨБЕНОВА

АЯУСЫЗ ТАҒ ДЫР

Казақ халқында «Тағдырың маңдайыңа не жазса соны көресің» деген сөз бар. Ал тағдыр болса адамды әйел, еркегіне қарамастан тәлкекке оңды-солды салатын аяусыз тылсым күш сынды. 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысының аяусыз, қанды азабын тартқан қаңдастарымыздың тағдыры тылсым күш пе, әлде қолдан жасалған саясат па? Осы сұрақтың жауабын қан майданның ортасында қаза тапқан талай ержүрек ағаларымыз бен апайларымыз түсінді ме жоқ па, кім білсін! Шағын мақаламызда

С. БЕКЕНОВТЫҢ КӨРГЕН ҚИЯМЕТІН СОҒЫСҚА КЕТКЕН БАР
ҚАЗАҚ ҰЛ-ҚЫЗДАРЫ БАСЫНАН ӨТКЕРГЕН. МИЛЛИОНДАҒАН
КЕҢЕСТІК МҮСКІНДЕР ГЕРМАНИЯҒА ИТҚОРЛЫҚТА
АЙДАЛЫП, ЕРІККЕН НЕМІС СОЛДАТТАРЫНЫҢ ЕРМЕГІНЕ
АЙНАЛЫП, ӘРТҮРЛІ ҚИНАУ, ЖАЗАЛАУ, МӘЖБҮРЛЕУ СИЯҚТЫ
АЗАПТАРДАН ӨТТІ. ТІПТІ АШТЫҚТАН ӨЛІП ҚАЛМАС ҮШІН
ҚАТТЫ ШӨЛДЕГЕН АДАМДАР АДАМ ЗӘРІ АРАЛАСҚАН
ЖАҢБЫР СУЫН ІШІП, ӨЛГЕН МАЛДАРДЫҢ ТҰЯҒЫНА ДЕЙІН
КЕМІРУГЕ МӘЖБҮР БОЛҒАН

осындай тағдыр тәлкегіне аяусыз ұшырап, теңіздің жалмауыз толқындарынан аман-есен елімізге қайтып оралған «Қазақ тұтқыны» кітабының авторы Сүлеймен Бекенов жайлы сөз қозғауды жөн көрдік.

2007 жылы С. Бекеновтың «Қазақ тұтқыны» атты кітабы жарық көрді. С. Бекеновтың жазғаны Отан тарихнамасында сирек кездесетін жабық тақырыпқа арналған, оқыс ойларымен оқшау тұрған жинақ. Естелікті толқымай, тебіренбей оқу мүмкін емес. Кітапта Сүлеймен ақсақалдың сол сұрапыл соғыста бастан өткергені, өз көзімен көргені, Екінші дүниежүзілік соғыс жылдары фашистік Германияға



тұтқынға түскені, кейін партизандық соғысқа араласып елге келгеннен кейін тағдыр тәлкегіне түсіп, сталиндік қуғын-сүргін азабын көргені жайлы баяндалады.

Естелікті жинақ етіп шығару барысында автордың түйген пікірлерін қарапайым жазу машығына да тиіспей, өзі рұқсат еткеніне қарамастан редакцияламай сол қалпында жіберіпті.

1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы жантүршігерлік азапқа толы адамзат тарихындағы ең ауыр кезең еді. Кеңес Одағы мен Германия арасындағы сұрапыл соғыс адам шығындарының көптігімен тарихта қалды.

Соғыс жылдарында Кеңес Армиясының қатарына 1 млн. 200 мыңнан аса қазақстандықтар шақырылды. Оның 850-900-і қаракөз қазақтар болса, 5 мыңнан астамы қыз-келіншектер болды. Сталиннің озбыр саясатының кесірінен соғыс басталған алғашқы бірінші айдың өзінде 3,5 млн. совет жауынгері тұтқынға түскен. Нақты мәліметтер осы көрсеткіштің 175 мыңы қазақтар екенін дәлелдейді.

Тұтқынға түскен совет солдаттарының, әсіресе 1941 жылғы күз айындағылардың саны өте көп адамды қамтыды. 1991 жылғы деректер бойынша, 3 млн. 900 мың адам, с.с. 4 миллионға жуық совет солдаттарының неміс тұтқыны болғаны жөнінде мәлімет беріледі. Жалпы соғыс жылдары француз тарихшысы Н. Верттің ақпараты бойынша, 6 млн. жуық совет одағының тұрғындары тұтқындық қасіреттің дәмін басынан өткерген.

Отандық тарихшылар тұтқынға түскендер мәселесі жөнінде соңғы жылдары қалам тарта бастады. Амантай Кәкеннің, Бахыт Садықова және Гүлжауыар Көкебаеваның монографиялары, неміс және советтік концлагерінен кейін аман қалғандардың естеліктері жарық көрді. Бұл тақырыпты Түркия қазағы, профессор Абдулақап Қара да монографиясында кеңірек зерттеуге талпыныс жасаған.

Қашанда тұтқиылдан шабуыл жасау қарсыласына үлкен шығын әкеледі. Мысалы, соғыстың тек алғашқы алты айында ғана Кеңес әскерлері 3 млн. 138 мың адамынан айырылды. Осылайша, 1941-1945 жылдар аралығында Кеңес Одағы соғыста жалпы саны 26,6 млн. адамын жоғалтты.

Қазақ халқы жетпіс жыл бойы КСРО тұтқыны болды. Оның басы бар да аяғы жоқ әртүрлі саяси компаниялары, эксперименттері халқымызды орасан зор шығынға ұшыратты. Естелік соғысқа дейінгі кеңестік ұжымдастыру науқанынан басталады. 1931-

1933 жылдардағы ашаршылықта халықтың бір үзім нанға зар болғаны, онан кейінгі жаппай кәмпеске-зорлық, үздіксіз қуғын-сүргінмен басталған кеңестік ұлтсыздандыру саясаты бүкпесіз баяндалады. Зұлым саясаттың, ашаршылықтың арқасында ата-анасынан қол үзіп біршама уақыттан кейін бірбеткейлігі мен ұрыншақтығының арқасында әке-шешесін тауып қайта қауышады. Жастайынан үлкендердің жұмысына араласып та, арасында білім алып та үлгеруге тырысқан кішкентай Сүлеймен ерте ер жетеді. Ашаршылыққа, босқыншылыққа байланысты мектептер жабылып, отбасымен бірге елден кетіп, оқи алмай қалған болатын. 1937 жылы 5-сыныпқа оқуға түскен кезінде 15 жасар еді. Сүлеймен Бекенов 8 сыныптық мектепті бітірместен Қызылордадағы педтехникумға оқуға түсіп, жұмысын қоса атқарып жүрген шағында 1941 жылы 22 маусымда көшедегі бағаналарда ілулі тұрған рупорлардан Кеңес өкіметіне үлкен қауіп төніп, соғыс басталғаны туралы И. Сталиннің хабарламасын естиді.

Ол 1942 жылы 3 қаңтарда әскери комитетке шақырылды. Елін, жерін қорғауға мыңдаған сарбаздар жан-жақтан жиналды. Осы сарбаздардың қатарына Сүлеймен Бекенов те ілігеді. Соғыс басталғаннан кейін комсомол болып «өз еркімен» майданға аттанғандардың қандай жағдайға ұшырағаны, әсіресе орыс тілін білмейтін ортаазиялық жауынгерлердің бейшара күйге түскені, ұрыс кезіндегі солдаттың жанталасы, кеңес әскеріндегі біз білмейтін бей-берекетсіздік, аштық — барлығын бастан өткізген адамның қаны сорғалаған шындықты боямасыз, болғанды болған деп жазуы тым әсерлі, тым ауыр.

Мал таситын тесігі көп вагондармен аязды күндерде жол жүру, тамақтың қауқарсыздығы, киімнің жұқалығы, ұлтқа бөлініп алып төбелесу және басқа да қиыншылықтарды көптеген сарбаздар көтере алмай майдан шебіне жетер-жетпестен жолда қырылып жатты. Соғыстың дәл ортасына көмектің келмеуі, мыңдаған әскерін қиын-қыстауда тастай қашатын генералдар, тамақтың тапшылығы, шығынға шамадан тыс ұшырау, адам өлімінің көптігі сияқты қатерлерден С. Бекенов аман қалғандардың бірі болды.

Ағамыз бұл соғыста талай рет ерлік көрсете білген азамат. С. Бекеновтың көрген қияметін соғысқа кеткен бар қазақ ұл-қыздары басынан өткерген. Миллиондаған кеңестік мүскіндер Германияға итқорлықта айдалып, еріккен неміс солдаттарының ермегіне айналып, әртүрлі қинау, жазалау, мәжбүрлеу сияқты азаптардан өтті.

Тіпті аштықтан өліп қалмас үшін қатты шөлдеген адамдар адам зәрі араласқан жаңбыр суын ішіп, өлген малдардың тұяғына дейін кеміруге мәжбүр болған. Бұл ретте де көрер жарығы болар — аман қалып, жолдастарымен қашып құтылды. Немістерден қашып құтылса да азап бітпеді, керісінше ең сорақысы басталды. Соғыс бітіп, осынша зорлықтан кейін елге қайтамын деген көкірегінде үміт оты оянғандардың бар үміті Сібірдегі НКВД қармағында үзілді. Бәрінен де өз елінің қорлығын көтере алмаған талай боздақ өзін-өзі өлтірді, қаншамасы Кеңес концлагерінде із-түзсіз кетті. «Бүйткенше өлгенім жақсы еді ғой» деп бірнеше рет оқталғанымен дәті жетпегенін жазады. Сондағы өмір сүруге деген сенімді ауылдағы анасы мен бауырлары ұялатты. Ал «елі, жұрты не дейді» деген намыстың күшімен жанталасып ажал аузынан аман қалуға тура келді. Сүлеймен ақсақал өзі жазғандай: «Соғыс неге керек, неге кінәсіз бірін-бірі танымайтын, қастандығы жоқ адамдар біріне-бірі жау болып қырылысып жатыр» деген ойлар көп оралады. Бұл өте орынды, жүректен шыққан қарапайым әрбір жауынгердің ойы болатын.

Білім алуының арқасында НКВД қарамағында жүріп геология саласында оқу оқып, 15 жыл бойы өзге елде жұмыс атқарып жүрген шағында отбасымен туған еліне оралады.

Автордың «Шырақтарым, өзімді-өзім қазақ тұтқыны дегенім қалай болар екен» дегеніне қарамастан, естеліктің атын редакция алқасы «Қазақ тұтқыны» деп қойыпты. Өйткені, бұл естелікте Сүлеймен ағамен тағдырлас мыңдаған қазақ азаматтарының айта алмай кеткен шері, мұңы жатыр. КСРО қазақ үшін жат мемлекет, халық үшін оның пайдасынан зияны мол болды. Осыны XX ғасырдың тарихы дәлелдейді. Ал осы сұрапыл соғыстың басқа көлеңкелі қыры — майданда тұтқынға түскен әскерлер мен адамдар тағдыры — «жабулы қазан» күйінде жатқан талай ерліктің бетін ашпасына кім кепіл...

Майдандарда қаза тапқандардың қатарында, 1996 жылғы қыркүйек айындағы деректер бойынша, 602 939 қазақстандықтар бар. Өкінішке қарай, бұл цифр түпкілікті емес, өйткені мұрағаттардан соғыста құрбан болған біздің отандастарымыздың жаңа

есімдері белгілі болуда. Олардың сүйектері бұрынғы шайқас алаңдарынан да табылуда. Соғыс жылдарында әскер құрамының есебін алу, әсіресе ұлты, туған жері, және әскерге шақырылған жерін тіркеуде көп кемшіліктер жіберілгенін атап өту керек. Сондықтан республиканың әскери қызметшілерінің ұлты бойынша шығындары туралы мәліметтер әлі шала. Атап айтқанда, осы деректер бойынша 130 мың қазақ қаза тапқан, соның ішінде Қазақстаннан шақырылғандар 97,5 мың адам, бұған кейбір зерттеушілер күмән келтіреді. Сондықтан мәселені қосымша зерделеу қажеттілігі туындайды.

Ел Президенті Назарбаевтың тапсырмасы бойынша, қазіргі таңда «Халық тарих толқынында» атты арнайы тарихи зерттеулер бағдарламасы әзірленді. Еліміздің тарихын жаңаша бағытта зерделеу мәселесі қолға алынды. Оның ішінде «1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі Қатысқанның орны мен рөлі» отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу объектісіне айналып отыр.

Мінекей, бұл Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында қанды азап шеккен бір адамның тағдыры. Соғыстан аман-есен оралып, осы кітапты барша қауымға арнап жазған Сүлеймен ақсақалға үлкен алғысымызды білдіргіміз келеді. Өйткені бұл бір адамның емес, миллиондаған адамдардың шындығы, тағдыры. Кітапты оқып отырып, жантүршігерлік қанды азаптарға толы аяусыз тағдырларды көз алдына елестетіп, Тәуелсіз Қазақстанның төрінде өмір сүріп жатқанымызға «шүкір» деп айтпау мүмкін емес. Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен гөрі, оны ұстап тұру әлдеқайда қиын. Бұл — әлем кеңістігінде ғұмыр кешкен талай халықтың басынан өткен тарихи шындық. Өзара алауыздық пен жан-жаққа тартқан берекесіздік талай елдің тағдырын құрдымға жіберген. Тіршілік тезіне төтеп бере алмай жер бетінен ұлт ретінде жойылып кеткен елдер қаншама. Біз өзгенің қателігінен, өткеннің тағылымынан сабақ ала білуге тиіспіз. Ол — сабақтың түйіні біреу ғана — Мәңгілік Ел біздің қолымызда. Ол үшін өзімізді үнемі қамшылап, ұдайы алға ұмтылуымыз керек. Байлығымыз да, бақытымыз да болған Мәңгілік Тәуелсіздігімізді көздің қарашығындай сақтай білейік.

Гульмира КӨБЕНОВА, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті Мемлекет тарихы институтының ғылыми қызметкері. Ұлы Отан соғысы жылдарындағы тарихи тұлғалар; Тәуелсіз Қазақстандағы қоғамдық қозғалыстар мен ұйымдар тарихы тақырыптары бойынша шұғылданып келеді.



Gulmira KOBENOVA

FROM HELL TO LIFE

An author narrates about the book of Suleymen Bekenov, the World War II veteran. The book is entitled “Kazakh tutkyny” (“Kazakh prisoner”)

The book includes veteran’s stories, who reminiscences about what he had gone through during the War.

Alongside with other young men, Suleymen Bekenov was drafted on January 3rd, 1943. He recalls how difficult it was for soldiers from Central Asia to accustom themselves to situation, as they did not know even a single word in Russian.

Long and cold passages in cattle carriages, thin clothes, bad nutrition, frequent ethnic conflicts among soldiers, nights, which had been spent in expectation of humanitarian aid, general’s treachery and at last, human death; everything that could have broken anyone else, just made him stronger.

He underwent hell, which was called War. Hell made them do everything for survival: drink rainwater and urine, eat cattle hoofs, and undergo multiple trials in concentration camps, but the irony of the aksakal’s

fate consisted in the fact that after a hazardous escape from German camps, he found himself in the clutches of Siberian NKVD. Why did he become a stranger on native land? What was all that for? Having been unable to find answers to his questions, our hero tried to go to his account several times. He survived only due to love and support of his mother and relatives.

Aksakal Suleymen was against the title “Kazakh prisoner”, but editorial stuff made such decision, because the book touches fates of not one, but of thousands of Kazakh heroes, who had taken bitter war truth away with them.

According to the sources of 1996, 6020939 Kazakh soldiers fell on enemy’s lands. Unfortunately, this number has been changing year after year.

Today, historic researches about role of Kazakhstan in the World War II became an object of Kazakhstan and foreign scientists’ work within the framework of the state programme “People in the flow of history”.

Today the history of Independent Kazakhstan is being written for future generation.



Olzhas SULEIMENOV

*История — сокровищница наших
деяний, свидетельница прошлого,
пример и поучение для настоящего,
предостережение для будущего.*
СЕРВАНТЕС



АЙТАЙЫН ДЕГЕНІМ...
К СЛОВУ СКАЗАТЬ...
BY THE WAY...



Владимир СЕРГИЙЧУК, профессор Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

УКРАИНСТВО В КАЗАХСТАНЕ

МИРНОЕ ХЛЕБОРОБСКОЕ ОСВОЕНИЕ УКРАИНЦАМИ ВЕЛИКИХ ПРОСТОРОВ ЗА УРАЛОМ НАЧИНАЕТСЯ С КОНЦА XIX СТОЛЕТИЯ. В КАЗАХСКИХ СТЕПЯХ УКРАИНСКИЕ ХЛЕБОРОБЫ БЕРЕЖНО ВЗРАЩИВАЛИ СВОИ ОРИГИНАЛЬНЫЕ ИДЕИ И ФОРМЫ КУЛЬТУРНОГО, ЭКОНОМИЧЕСКОГО И ОБЩЕСТВЕННОГО ТВОРЧЕСТВА, БЛАГОДАРЯ ЧЕМУ ЭТИ РЕГИОНЫ НАЧАЛИ ИГРАТЬ ВАЖНУЮ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСКОГО НАРОДА, А ТАКЖЕ ПОЛУЧИЛИ ИМПУЛЬС ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ЕГО КУЛЬТУРНОГО УРОВНЯ. ПОЭТОМУ ПРОЦЕСС ПЕРЕСЕЛЕНИЯ УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЕДЕЛЬЦЕВ В СЕВЕРНЫЙ КАЗАХСТАН ПРОДОЛЖИЛСЯ И В 1920-Е ГОДЫ, КОГДА НАШИХ ПРЕДКОВ ЗА ПЕРЕПИСЬЮ 1926 ГОДА ЗДЕСЬ БЫЛО УЖЕ 860.882 (ВСЕСОЮЗНАЯ ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ 1926 ГОДА. VIII. КАЗАКСКАЯ АССР)

Настолько весомым был этот вклад в развитие культуры коренного народа, что во второй половине 1920-х годов в советском Казахстане обращают серьезное внимание и на развитие украинского этноса. В частности, в официальном издании “Казахстан на пути к социалистическому строительству” указывалось: “Нам кажется, что в условиях Казахстана, где среди русского переселенческого населения значительная часть является выходцами с Украины, вопрос о необходимости развертывания дела народного образования на их родном языке также назрел. Рассуждения некоторых т.т. о том, что украинцы, выходцы из Украины, уже русифицировались и совершенно не нуждаются в преподавании в своих школах на родном языке — есть нездоровое отношение к делу, есть попытка отвернуться от разрешения вопроса, есть попытка взять (поставить) под сомнение существование украинского вопроса со всеми вытекающими отсюда последствиями. Нам кажется, что украинский вопрос есть, и он нуждается в необходимом разрешении. Выделение в 1926-27 г. семнадцати украинских поселков в самостоятельное административное управление (советы) есть уже некоторое разрешение украинского вопроса. Это мероприятие партийно-советских органов в свою очередь говорит о наличии в Казахстане украинского вопроса”.

С вынужденного разрешения Москвы серьезно принимаются за работу в деле украинизации и казахские большевики. Так, пленум Казкрайкома ВКП(б) в декабре 1929 года по этому поводу указывал: “Необходимо сделать решительные шаги в направлении обслуживания на родном языке нацменьшинств, в частности украинцев. Считать необходимым в трехлетний срок обеспечить школы в украинских селах учителями, знающими украинский язык, и пособиями на украинском языке. СНК обеспечить в этот же срок перевод делопроизводства в украинских сельсоветах на украинский язык”

В частности, по состоянию на 1 января 1930 года в Казахстане планировалось на украинский язык обучения перевести 400 школ. Соответственно готовились учебники, постепенно переходила на украинский язык пресса в районах с компактным расселением украинцев.

В марте 1930 года Президиум КазЦИК принял специальное постановление, которым предлагалось окружным исполкомам в месячный срок учесть сельсоветы и районы, где украинцы составляют наибольшую часть населения, учитывая украинские советы отдельно от русских. К примеру, таких районов, имеющих на своей территории от 25 до 92% украинского населения по отношению к общей численности населения, оказалось 40 из всех 125 в Казахстане, в числе которых Петропавловский, Кокчетавский, Шучинский, Акмолинский, Атбасарский, Кустанайский, Уральский, Усть-Каменогорский, Павлодарский, Талды-Курганский, Актюбинский, Карагандинский и др. Исходя именно из этого, коллегия Наркомата просвещения КАССР принимает 30 ноября 1930 года специальное постановление «О дальнейшем развертывании обслуживания украинцев».

Коллегия Наркомпроса КАССР, принимая шефство Наркомпроса УССР в деле обслуживания украинского населения Казакстана и мероприятия, намеченные со стороны Украины в помощь дальнейшему усилению культурно-социального обслуживания украинцев исходя из общего плана, намеченного в этой области, постановляет предложить всем секторам НКП в двухнедельный срок проверить выполнение ими ранее вынесенных решений коллегией НКП в деле обслуживания украинцев, дав одновременно исчерпывающие указания в этой области.

О результатах этой работы подводились первые итоги 19 июля 1932 года, когда подписывалось дополнительное соглашение о сотрудничестве между наркоматами просвещения УССР и КАССР: «Советская Украина, ее пролетарская общественность,

Наркомпрос УССР и ВУК РаботПрос совместно с другими украинскими организациями за прошедший период от ноября 1930 г. командировали в Казакстан для работы среди украинского населения свыше 250 культурных работников и педагогов-ударников.» В числе поставок стояли стационарные украинские библиотеки, украинские учебники, посылка газет, политехнические мастерские, киностационарки, передвижки, радиоустановки и т. п..

Прикреплен ряд высших и средних учебных заведений УССР к соответствующим учебным учреждениям Казакстана; только в 1931 г. предоставлено свыше 250 мест в различных вузах и техникумах Украины; в

трех украинских педагогических техникумов и одного вечернего Рабфака; основные мероприятия по продвижению трудящихся украинцам Казакстана книги на их родном языке; на курсах подготовки и переподготовки в 1931 г. подготовили соответствующее количество учителей-украинцев, обеспечили подготовку трудящихся украинцев на курсах подготовки в вузы, рабфаки и техникумы; при помощи организаций Советской Украины Казакстан полностью украинизировал одну районную газету, приступил к полной украинизации второй газеты, создал краевую украинскую радиогазету и провел совместно с командированным Украиной Государственным Украинским Рабсельтеатром имени Шевченко месячник пролетарской украинской культуры».

В ближайших планах сотрудничества наркоматов предусматривалось: «Наркомпросы КАССР и УССР по предварительной договоренности и согласованию прорабатывают вопрос и организывают к 1-му января 1933 г. при Харьковском техникуме советского Востока — казакстанское отделение с казакским и украинским секторами для подготовки педагогов-обществоведов; Наркомпрос КАССР к 1-му января 1933 г. дополнительно организует 4-й украинский педагогический техникум для подготовки национальных украинских педкадров в Казакстане, а Наркомпрос УССР обеспечивает этот техникум основными квалифицированными кадрами, прикрепляя к нему для учебно-программно-методической консультации одного из средних или высших учебных заведений УССР. Совместно с соответствующими организациями в течение года организуют и осуществляют: капитальный выпуск специального издания достижений социалистического и культурного строительства КАССР и УССР к 15-ой годовщине Октябрьской революции — на казакском и украинском языках; по предварительной согласованности на одном из республиканских совещаний, съездов или конференций по культурному строительству взаимно обмениваются: на Всеказакском совещании — докладом НКП УССР о культстроительстве в УССР, на Всеукраинском — докладом НКП КАССР о культстроительстве КАССР; в течение года организуют и взаимно обмениваются экскурсиями пионеров-школьников для ознакомления с пионер-работой в школах КАССР и УССР; организуют при взаимной помощи: при Харьковской Всеукраинской государственной библиотеке имени Короленко — отдел казакстаники, при Алма-Атинской Всеказакской государственной би-

УКРАИНЦЫ ПОНИМАЮТ, ЧТО БЕРЕЖНОЕ ОТНОШЕНИЕ
 К РЕШЕНИЮ ИХ ДУХОВНЫХ ПРОБЛЕМ В КАЗАХСТАНЕ —
 ЭТО ПРИСТАЛЬНОЕ ВНИМАНИЕ К НИМ И ПОСТОЯННАЯ
 ПОДДЕРЖКА СО СТОРОНЫ ЛИЧНО НУРСУЛТАНА
 НАЗАРБАЕВА, КОТОРЫЙ НИКОГДА НЕ ЗАБЫВАЕТ
 ИСКРЕННЕЙ ПОДДЕРЖКИ НАШЕГО НАРОДА В ТО ВРЕМЯ,
 КОГДА ОН МОЛОДЫМ ПАРНИШКОЙ ОСВАИВАЛ СВОЮ
 ПЕРВУЮ РАБОЧУЮ ПРОФЕССИЮ НА БЕРЕГАХ ДНЕПРА

течение указанного периода шефствующей культурной помощи со стороны советской Украины ее пролетарской общественности, Наркомпросом УССР проводилась и проводится программно-методическая помощь Наркомпросу КАССР, развилась и развивается культурная связь между КАССР и УССР и по линии других организаций.

Советский Казакстан, его пролетарская общественность. Наркомпрос КАССР и ЦП Рабпрос совместно с другими организациями осуществили украинизацию свыше трехсот школ из общей сети школ, обслуживающих украинское население в КАССР, свыше двадцати школ комсомольской молодежи, приступили к перестройке работы соответствующих культурно-просветительных организаций для обслуживания трудящихся украинцев на их родном языке и уточнили план работы в этой области; организацию

блиотеке — отдел украиники; Наркомпрос КАССР совместно с соответствующими организациями при помощи Наркомпроса УССР организывает и создает стационарный украинский государственный театр в Казакстане; Наркомпрос УССР на протяжении 1932-1933 г. предоставляет Казакстану 15 мест аспирантуры в соответствующих вузах и научно-исследовательских институтах УССР; в течение года поименованные Наркомпросы организывают и проводят массовый смотр культстроительства среди нацмен КАССР и УССР по единому разработанному плану и материалами итогов этого смотра взаимно обмениваются; наркомпрос КАССР при содействии НКП УССР берет на себя инициативу по организации в Караганде базы научно-технической консультации; в дальнейшем усиливает связь по закреплению школ Украины над школами Казакстана всех национальностей для обмена опытом и взаимопомощью в работе школ по вопросам: интернационального воспитания (комдвижение, пионеризация, антирелигиозная пропаганда), политехнизации, участие школ в политхозкампаниях, достижений в деле реализации исторического решения ЦК ВКП(б) о начальной и средней школе и строительства национальной школы; учитывая намеченные мероприятия Наркомпросом братской КирАССР по усилению культурного обслуживания украинцев Киргизстана, Наркомпрос КАССР при участии комсомола и просвещенцев Казакстана берет на себя обязательство разработать методы и формы и организовать культурно-общественный буксир и братскую помощь в усилении культобслуживания трудящихся украинцев Киргизстана и других национальных меньшинств в КирАССР».

Но после кремлевского постановления от 15 декабря 1932 года о прекращении украинизации эти мероприятия остались на бумаге. Тем более, что из Кремля требовали неукоснительного выполнения упомянутого постановления. Докладывая ЦК ВКП (б) о его ходе, руководители идеологического отдела Казахстанского крайкома большевистской партии 9 июня 1933 года указывали, что из 96 украинских школ в Восточно-Казахстанской, Алма-Атинской, Южно-Казахстанской и Актюбинской областях на русский язык переведено лишь 44, а «в таких главнейших украинских районах, как Акбулакский и Федоровский, переведено только 3 школы».

Украинское слово в местах компактного проживания 860-тысячной нашей диаспоры в казахских степях очень скоро исчезло из употребления в обществен-

ных местах, разве что оставалось в домашнем обиходе хлеборобов-переселенцев... И такой ситуация не по вине казахов оставалась десятки лет, несмотря на появление в пятидесятых годах XX столетия новой

УКРАИНСКОЕ СЛОВО В МЕСТАХ КОМПАКТНОГО ПРОЖИВАНИЯ 860-ТЫСЯЧНОЙ ДИАСПОРЫ В КАЗАХСКИХ СТЕПЯХ ОЧЕНЬ СКОРО ИСЧЕЗЛО ИЗ УПОТРЕБЛЕНИЯ В ОБЩЕСТВЕННЫХ МЕСТАХ, РАЗВЕ ЧТО ОСТАВАЛОСЬ В ДОМАШНЕМ ОБИХОДЕ ХЛЕБОРОБОВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ... И ТАКОЙ СИТУАЦИЯ НЕ ПО ВИНЕ КАЗАХОВ ОСТАВАЛАСЬ ДЕСЯТКИ ЛЕТ, НЕСМОТРА НА ПОЯВЛЕНИЕ В ПЯТИДЕСЯТЫХ ГОДАХ XX СТОЛЕТИЯ НОВОЙ ВОЛНЫ УКРАИНСКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ ДЛЯ ОСВОЕНИЯ ЦЕЛИННЫХ ЗЕМЕЛЬ

волны украинских переселенцев для освоения целинных земель.

Но когда казахи провозгласили независимость своей страны, они одними из первых на постсоветском пространстве решили воздать дань уважения тому народу, который еще с конца XIX века помогал им осваивать их степи, делил с ними трагедию искусственного голодомора в 1932 - 1933 годах, поднимал целину в 1950-х, возводил гиганты промышленности. Во многих регионах Казакстане возродились украинские национальные общества: «Обериг» в Астане, «Днипро» в Джамбульской области, «Червона рута» в Акмолинской, естественно, наши национальные коллективы появились в Костанаете, Атыртау, Алматы, Караганде, Актау и в других местах компактного расселения украинцев. 17 октября 2005 года в Астане образована «Рада украинцев Казакстана», объединяющая в своих рядах этнических украинцев и представителей других национальностей в одиннадцати Украинских национальных центрах в девяти областях и двух городах. С 2007 года Рада издает республиканскую газету «Вести Украины» на казахском, украинском и русском языках, которую читают и в других странах.

Владимир СЕРГИЙЧУК

Украинский историк, политик, писатель, общественный деятель, профессор Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, академик Академии наук высшей школы Украины.

Исследует проблемы истории Украины, в частности, украинского казачества, расселения украинцев в мире, национальных меньшинств в Украине, деятельности ОУН-УПА, вклада украинцев в развитие мировой науки и культуры.

Лауреат премий Союза журналистов Украины и Фонда имени Ивана Мазепы. Кавалер ордена «За заслуги» III степени.

Награжден крестом Ивана Мазепы.



Сегодня украинцы Казахстана имеют возможность воздвигать свои храмы, что также сказывается на укреплении связей и уважения между нашими народами. В частности, на территории Казахстана действуют приходы Украинской православной церкви Киевского Патриархата и Украинской греко-католической церкви, подчиненной Папе Римскому. А открытие Украинского культурного центра, которое состоялось 24 ноября 2011 года в Евразийском национальном университете имени Николая Гумилева свидетельствует о том, что связи между нашими народами и государствами будут развиваться и в дальнейшем, что будет способствовать обогащению культур и взаимопонимания.

Мы понимаем, конечно, что нынешнее возрождение украинской духовности в Казахстане стало возможным благодаря постоянному вниманию руководства этого государства к проблемам укрепления

межнационального согласия, в частности, пропаганде казахстанского патриотизма среди местных украинцев. Казахстан на сегодня является единственной страной на постсоветском пространстве, где за счет государственного бюджета вот уже много лет издается еженедельник «Українські новини (Українські новини)» как еженедельник Кабинета Министров этого независимого государства.

Украинцы также отчетливо понимают, что подобное отношение к решению их духовных проблем в Казахстане — это пристальное внимание к ним и постоянная поддержка со стороны лично Нурсултана Назарбаева, который никогда не забывает искренней поддержки нашего народа в то время, когда он молодым парнишкой осваивал свою первую рабочую профессию на берегах Днепра.

Вот такая взаимная благодарность обеих народов и есть залог дружбы и взаимопонимания на будущее.

Vladimir SERGIYCHUK, professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv

RIVIVAL OF UKRAINIAN TRADITIONS IN KAZAKHSTAN: HISTORY AND THE PRESENT

Peaceful opening of vast lands behind Ural by Ukrainians started in the end of the XIXth century; with time, those regions started to play an important role in development of Kazakh nation's economy and received an impetus to acculturation. The process of resettlement of Ukrainian farmers to Northern Kazakhstan resumed in the twenties of the XXth century.

In the second half of the twenties, Soviet Kazakhstan paid close attention to development of Ukrainian ethnos. Soviet Ukraine sent more than 250 cultural workers and teachers, 122 stationary libraries, 7 poly-technic workshops, 1 stationary motion-picture apparatus, 3 mobile motion-picture apparatuses, 15 radio installations, etc to Kazakhstan. In 1931 Ukraine granted to working people and cultural workers of Kazakhstan 250 positions in different universities and technical schools of USSR.

People's Commissariat for Education (Narkompros) of KASSR and CP Rabpros together with other organizations, accomplished ukrainization of more than 300 schools of general school network and 20 schools of kolkhoz youth, which had been supporting Ukrainian population in KASSR. With the help of different Ukrainian organizations, Kazakhstan carried out complete ukrainization of one of the regional newspapers and established a regional Ukrainian radiopaper.

Further plans of narkomats' collaboration stipulated a great deal of measures in the sphere of education and culture, but after Kremlin's decree dated December 15, 1932 on suspense of Ukrainization, all plans remained on paper. All the more so that Kremlin demanded exact execution of the mentioned resolution.

Soon Ukrainian language ceased to be spoken in public places in spite of 860 thousand diaspora in Kazakh steppes. Situation had not changes for dozens of years, in spite of appearance of a new wave of Ukrainian settlers who arrived to Kazakhstan for virgin lands development in the fifties of the XXth century.

After declaration of independence, Kazakhs were among the first in Post-Soviet area who decided to pay a tribute of respect to Ukrainian

nation. Ukrainian national communities have been revived in many Kazakhstan regions. i.e. Oberig" in Astana, "Oksana" in Aktyubinsk, "Mariya in Ekibastuz, "Dnipro" in Dzhambul region, "Chervona ruta" in Akmolinsk region, and naturally, Ukrainian national groups started to function in Kostanay, Atyrau, Almaty, Karaganda, Aktau and other places of Ukrainians' settlement. On October 17, 2005 "Rada of the Ukrainians of Kazakhstan", which unites ethnic Ukrainians and representatives of other nationalities in 11 Ukrainian national centres, 9 regions and 2 cities, was established; from 2007 "Rada" has issued Republican newspaper "News of Ukraine" in Kazakh, Ukrainian and Russian languages, which is being read in other countries as well.

Today, Ukrainians of Kazakhstan have opportunity to build their temples, which has positive impact on strengthening of friendly ties and respect between two nations. Particularly, parishes of the Ukrainian Orthodox Church of the Kiyvan Patriarchate and of Ukrainian Greek Catholic Church function on the territory of Kazakhstan. Opening of the Ukrainian cultural centre, which took place on November 24, 2011 with the participation of Prime Minister Nikolay Azarov in N.Gumilev Eurasian National University, indicates that relations between our nations and state will further develop.

We understand that current revival of Ukrainian spirituality in Kazakhstan became possible by virtue of constant attention of the government to the problems of strengthening national consent, particularly to propaganda of Kazakhstan patriotism among local Ukrainians.

Today, Kazakhstan is the only state in the Post-Soviet area, which publishes weekly newspaper "Ukrainski novini" at the state expense.

Ukrainians clearly see that such attitude to salvation of their spiritual problems in Kazakhstan is result of scrupulous attention and constant support from Nursultan Nazarbayev, who never forgets sincere support from Ukrainian nation at the time when he, as a young boy, had been mastering his first profession on the shores of Dnieper.

Mutual gratitude of both nations is pledge of their friendship and understanding in future.



Пржевальск

Зр. Терс-Сей-тау

укр. Нарынское

П Чалыр-Дуруа

П Кубериде

П Беле-Дуруа

Д Суек

П Туртарабас

Хокша

Учь-турфань

П Терла

П Ауубань-Дарга

СЫРТЪ

КАШГАРЬ

Мараль-баши

Янгишарь

Янги-гисарь

ЯРКЕНДЪ

Каргалькъ

Гумы

Санджу

ПУСТЫН

Хотань

Мира

РАСКЕМЪК

ПУСТА

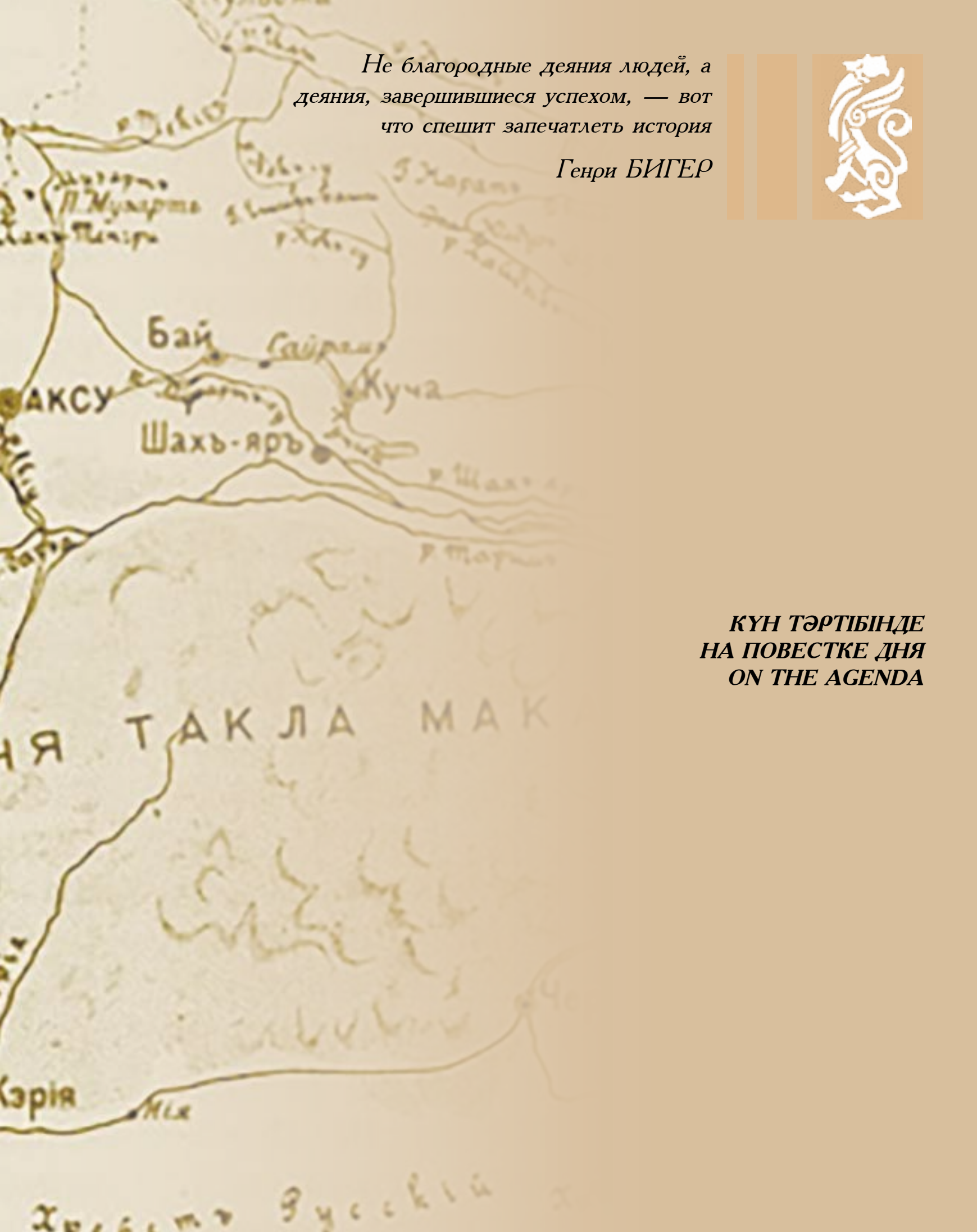
П Караборинь

*Не благородные деяния людей, а
деяния, завершившиеся успехом, — вот
что спешит запечатлеть история*

Генри БИГЕР



**КҮН ТЭРТІБІНДЕ
НА ПОВЕСТКЕ ДНЯ
ON THE AGENDA**





Тарихшылардың ұлттық конгресі
Национальный конгресс историков
National Congress of historians

КАШГАРИЯ

ШЕСТЬ ТЫСЯЧ КИЛОМЕТРОВ ПУТИ

ҚАШГАРИЯ



В конце июля сего года стартовал проект Республиканского общественного объединения «Казахстанское национальное географическое общество» (КНГО), посвященный 180-летию со дня рождения великого казахского ученого, путешественника Чокана Валиханова.

Экспедиция по территории КНР и Кыргызстана прошла по маршруту протяженностью 6000 км. Маршрут пролегал через Урумчи – Турпан – Корла – Кухар – Аксу – Кашгар – Улехшат – Еркетан – Таш-Рабат. Участников экспедиции было всего десять человек.

Экспедиция проводилась Казахским национальным географическим обществом по инициативе Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева и непосредственно под руководством доктора географических наук, участника и научного руководителя Валихановских экспедиций 2000-2010 годов Орденбека Мазбаева. Целью экспедиции было изучение туристских возможностей Великого шелкового пути в современных условиях, разработка международных туров с охватом территорий Казахстана, СУАР КНР и Кыргызстана.

Пройдя по разработанному маршруту, участники экспедиции собрали материалы по истории, географии, этнографии, языкознанию Кашгарии, изучили маршруты великих путешественников Марко Поло, Чокана Валиханова, Николая Пржевальского, Петра Козлова, Алексея Куропаткина, Карла Маннергейма, Аурела Стейна, Свена Гедина, Г. Ярринга, Юрия Рериха.

Экспедиция призвана внести серьезный вклад в науку (в составе - географы, историки, биологи, этнографы,

языковеды), развитие туристской отрасли Казахстана. Изучались малознакомые территории с целью включения в будущие международные туры. Также перед участниками экспедиции ставилась задача по укреплению интеграционных процессов в области культуры, науки, экономики, туризма. Участники еще раз сделали акцент на вкладе Чокана Валиханова в изучение Центральной Азии и Кашгарии. Ведь открытый неизвестный миру Кашгар (Восточный Туркестан) поставил имя казаха Чокана Валиханова в ряд выдающихся ученых, географов и путешественников мира.

За заслуги и вклад в географическую науку Валиханов стал действительным членом Русского географического общества и получил другие регалии.

По результатам экспедиции планируется опубликовать книгу-альбом, в которой основное внимание будет уделено всем маршрутам Чокана Валиханова по Казахстану и Кашгарии, различные статьи по истории, географии, этнографии, биологии, языкознанию региона.

По окончании проекта будет снят видеофильм об экспедиции в Кашгарию. Собранные материалы используются в проекте «Центрально-Азиатское Золотое Кольцо», которое должно объединить туристские возможности государств Центральной Азии и КНР.

КНГО, созданное в октябре 2013 года, работает по пяти приоритетным направлениям: исследования в области географии и климата; окружающая среда и природные ресурсы; сохранение биоразнообразия; развитие туризма и краеведения; изучение историко-культурного наследия, этнографии. Подробный репортаж - в следующем номере журнала «Mangi El»



Тарихшылардың ұлттық конгресі
Национальный конгресс историков
National Congress of historians

РЕЗУЛЬТАТЫ ПРЕВЗОШЛИ ОЖИДАНИЯ

Международная археологическая экспедиция ЕНУ им. Л.Н. Гумилева в июле 2014 года проводила археологические исследования в рамках выполнения проекта «Археология тюрков Сарыарки в контексте Евразийства». Работы были сосредоточены на территории Жаксынского района Акмолинской области. Состав экспедиции: преподаватели кафедры археологии и этнологии — Свиридов А.Н., Тлеугабулов Д.Т.; студенты кафедры; научные сотрудники Института археологии Российской академии наук — Малашев В.Ю., Демиденко С.В.; директор Итальянской археологической экспедиции в Казахстане Бонора Ж.Л., члены археологического кружка Запорожской средней школы Жаксынского района.

Целью экспедиции являлось выявление новых археологических комплексов тюркского времени, уточнение культурологических процессов в степи в середине первого тысячелетия.

За время работы в экспедиции было раскопано три каменных кургана в могильнике Косагал. Наиболее интересным является погребение тюркского воина совместно с взнуздан-

ной лошадью под насыпью кургана третьего вышеназванного могильника. Подобный обряд погребения хорошо известен для восточных регионов Казахстана, в северном Казахстане подобные находки единичны. Особенностью данного погребения является тот факт, что лошадь была погребена в полном боевом облачении. Зафиксированы железные удила и псалии, железные стремяна, остатки деревянного седла, большое количество серебряных бляшек — украшений сбруи коня. Погребение тюркского воина было выполнено в специальной перекрытой камнями нише. Рядом с погребенным обнаружены железные трехлопастные наконечники стрел, колчаный крюк, серебряная серьга, костяные предметы обихода, остатки поясной воинской гарнитуры. Погребение воина было частично разрушено норой грызуна.

По обряду погребения, наличию стремян и форме ремennого окончания погребение может быть датировано 7 в. н.э. и отнесено к разряду княжеских тюркских погребений. Подробный репортаж - в следующем номере журнала «Mangi El»

Алексей СВИРИДОВ





Тарихшылардың ұлттық конгресі
Национальный конгресс историков
National Congress of historians

Айман ДОСЫМБАЕВА

СТЕПЬ МОЯ- МОЙ ДОМ

БЕСКРАЙНИЕ СТЕПИ, ОКРУЖЕННЫЕ ГОРАМИ, ЧАРУЮТ ВЗОР СВОЕЙ КРАСОТОЙ, РЕКИ НЕСУЩИЕ СВОИ ЖИВИТЕЛЬНЫЕ ВОДЫ В ПРОСТОРЫ ДАЛЕЙ, ТЫСЯЧЕЛЕТИЯМИ ДАРЯТ ЖИЗНЬ ПОКОЛЕНИЯМ ЛЮДЕЙ НАСЕЛЯВШИХ ЭТИ ЗЕМЛИ. ЕРЕЙМЕНТАУ – ОСОБЫЙ УГОЛОК КАЗАХСТАНА, НА ТЕРРИТОРИИ КОТОРОГО РАСПОЛОЖЕН ГОСУДАРСТВЕННЫЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПРИРОДНЫЙ ПАРК БУЙРАТАУ, УДИВИТЕЛЕН РАЗНООБРАЗИЕМ ЛАНДШАФТА: ГОРЫ, ОЗЕРА, РЕКИ И ОСОБЫЙ СТЕПНОЙ КОЛОРИТ. ПОТОМУ ОН И ЯВИЛСЯ ИЗЛЮБЛЕННЫМ МЕСТОМ ОБИТАНИЯ ЛЮДЕЙ НА ПРОТЯЖЕНИИ МНОГИХ ТЫСЯЧЕЛЕТИЙ. СЕГОДНЯ, СОВРЕМЕННЫЕ МЕСТНЫЕ ЖИТЕЛИ КРАЯ ОТЛИЧАЮТСЯ СВОИМ ДОБРОДУШИЕМ, ОТЗЫВЧИВОСТЬЮ, ПРОЯВЛЯЯ ИНТЕРЕС К ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЕ СВОЕЙ РОДИНЫ. МНОГИЕ САМИ ЗАМЕЧАЮТ РАЗЛИЧНЫЕ ДРЕВНИЕ СООРУЖЕНИЯ И СООБЩАЮТ О НИХ ВО ВРЕМЯ НАШИХ ВСТРЕЧ, ЗВОНЯТ, ВЫЕЗЖАЮТ НА МЕСТНОСТЬ, ПОКАЗЫВАЮТ МЕСТА РАСПОЛОЖЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ



Поражает чрезвычайная насыщенность территории долины реки Кумай — притока реки Селеты памятниками эпохи бронзы. Практически все районы с водными источниками, побережья и террасы небольших рек и озер заполнены конструкциями этой эпохи. В районе поселка Балыкты, археологами были открыты и изучены погребальные памятники эпохи бронзы и на основании исследования керамических комплексов из конструкций был выделен балыктынским тип гончарных изделий. В южной части аула Карагайлы, на широкой террасе левого берега реки Кумай расположены несколько групп погребальных памятников, представленных округлыми оградами, сооруженными из каменных плит, установленных на ребро. Одиночные ограды с каменными ящичками для захоронений, двойные конструкции, одна из которых предназначена для погребения, а вторая служила для жертвоприношений, изучены в составе памятников Карагайлы 2. Анализ материалов из изученных конструкций показал, что памятники сооружены населением самого раннего периода эпохи бронзы. Конструкция, состоящая из двух пристроенных друг к другу оград из группы Карагайлы 2 содержала останки захоронения знатной молодой девушки. Среди артефактов обнаружено большое количество бронзовых украшений: часть зеркала, наконечники, фрагменты браслета, бусины. Захоронения сопровождаются четырьмя орнаментированными сосудами с костями жертвенных животных, внутри двух из них находились черепа молодых барашков. В анатомическом порядке лежали останки целой туши овцы и несколько игральных костей — астрагалов аккуратно сложенных рядом с погребенной.

Период, именуемый в истории культуры населения Казахстана и Евразии эпохой бронзы, насчитывающий собой историю четырехтысячелетней давности, длившийся на протяжении целого тысячелетия, славен мощным развитием экономики, где важное место занимала металлургия бронзы, производимая на экспорт. Восточные и Центральные районы Казахстана, Сары Арка являлись территориями, где были расположены поселения металлургов, производственные мастерские, места разработок и добычи сырья, плавильные печи. В районе Калбинского и Нарымского хребтов в Восточном Казахстане в 40-е годы XX столетия экспедицией под руководством ленинградского ученого С.С. Черникова были изучены места добычи и разработок медных сырьевых запасов. В Центральном Казахстане, по наблюдению А.Х. Маргулана, в районах рудных месторождений изучены древние шахты, которые использовались населением с эпохи бронзы до средневековья.

По данным современных исследований Экибастузский,

Джезказганский, Балхашский металлургические центры сформированы на базе древних рудников, разрабатываемых населением Казахстана на протяжении тысячелетий. На основании спектрального анализа металлических изделий, предметов вооружения, бытовых и ювелирных украшений из изученных памятников, казахстанские ученые пришли к выводу о местном характере сырья, которое использовалось для их изготовления. Естественным образом от эпохи к эпохе менялись технологии, но сырье добывали здесь, в Казахстанской горно-металлургической области, являвшейся частью Евразийской горно-металлургической провинции. Бронза как наиболее практичный, тугоплавкий металл, использовалась во всех сферах жизненной деятельности, из нее производили необходимые в быту изделия. В процессе изучения поселений, погребальных памятников выявлены бронзовые ножи, серпы, наконечники копей и стрел, различные ювелирные украшения. Населению эпохи бронзы были знакомы золото и медь, но ввиду их свойств и невозможности их широкого использования в быту, изготовление бронзовых изделий стало революционным шагом. Бронзовые слитки из Казахстана отправляли на экспорт в Китай, Западную Сибирь, страны Передней Азии. Показательным является тот факт, что в затонувшем несколько тысячелетий назад корабле, поблизости от Эгейского моря, вблизи современной Турции было обнаружено большое количество бронзовых слитков, состав которых близок составу бронзы из Казахстанской горно-металлургической области.

Экономика населения эпохи бронзы представляла собой комплексный характер: развивалось сельское хозяйство в форме огородоводства, охота, рыболовство, ремесла. Во время раскопок поселений археологи находят каменные мотыги, бронзовые и костяные серпы, зернотерки, песты для дробления зерен, изготовления круп и муки. Характерными находками в жилищах людей той эпохи являются кости различных домашних и диких животных, рыбы, которые употреблялись в пищу. Наряду с костями крупного рогатого скота, преобладают кости мелкого рогатого скота, изредка встречаются кости дикого кабана, косули, что явилось следствием развития наряду с овцеводством и охоты как вида промысла. Все изученные поселения эпохи бронзы располагались рядом с водными источниками и находки костей рыбы, говорят о развитии рыболовства в том числе.

Мир искусства населения эпохи бронзы широко представлен на всех видах изделий: начиная от жен-



ских ажурных украшений, которые вплетались в косы девушек, налобных украшений, нашивавшихся на тканевые повязки, колец, браслетов до орнаментальных мотивов на одежде. Орнаментами украшались ножны оружия, бронзовые, костяные и каменные изделия.

Сосуды населения эпохи бронзы изготавливали ручным способом, без применения гончарного круга. Применялись технологии изготовления ленточным способом.

Существовали и иные способы изготовления керамических изделий, когда глиной обмазывали специальную форму из мешковины, наполненную песком. Создав ту или иную форму сосудов, их обжигали на специально заготовленном костре. После обжига сосуда из нее высыпали мешковину с песком. На внутренних стенках таких сосудов оставались следы от рогожки мешковины.

Особо выделялась орнаментация гончарных изделий. Орнамент наносили на поверхность сосуда палочками, заранее продумав расположение узоров по зонам. Каждая зона орнамента на поверхности сосудов соответствовала той теме, которая была задумана мастером и была

связана с назначением гончарного изделия: для воды, жидкой или густой пищи. В процессе раскопок поселений и погребальных сооружений обнаружено большое количество различных типов и форм керамических изделий и других типов артефактов, что помогает раскрыть, реконструировать и понять мир культуры древнего населения, жившего и творившего на нашей земле в те далекие времена.

Отдельной темой, отразившей разные стороны жизни людей описываемой эпохи, является наскальное искусство. Высшая точка развития в наскальном искусстве Казахстана без преувеличения приходится на эпоху бронзы. Галереи наскального искусства повсеместно распространены на всей территории Центральной Азии и Казахстана. Петроглифы выбивали на валунах, скалах и всех приемлемых, близких к месту жительства, благоприятных в природном отношении участках. Учеными отмечено, что большие скопления памятников наскального искусства расположены на территориях, где могли происходить ритуальные действия, связанные с социально значимыми событиями в жизни общества.



Последовательное прогрессивное развитие общества этого периода приводит к формированию универсальной идеологии, основу которой составит идея единства и неделимости природного начала и человеческого социума. Зародившись в эпоху бронзы, эта идеология станет стержнем развития степного общества на протяжении целого ряда тысячелетий, вплоть до создания монотеистических направлений: буддизма, христианства, ислама. Население эпохи бронзы, достигнув апогея в технологическом процессе эпохи, расширив границы своего обитания за пределы Центральной Азии, познав мир соседей: Китая, Индии, Европы, вырабатывает свои эталоны духовных ценностей. Основным стержнем идеологии общества эпохи бронзы становится идея единства природы, космоса и человека. Все доступные виды источников и сюжеты мира наскального искусства являются подтверждением высказанной мысли.

Окружающий мир познавался посредством передвижения на лошадях, колесницах, в числе которых были и боевые. Повсеместные изображения колесниц на скалах, являясь излюбленным сюжетом в эпоху

бронзы, вместе с тем маркируют пути международных коммуникаций людей того периода. По результатам исследований ученых сегодня уже очевидно, что родиной колесного транспорта и верховой езды на лошадях явилась территория древнего Казахстана на стыке с Южным Уралом. Колесницы сопровождали захоронения социальной элиты населения эпохи бронзы. Создание колесниц также как и производство бронзы послужили факторами прогрессивного развития общества четырех тысячелетней давности.

В наскальном искусстве эпохи бронзы нашли отражение сюжеты борьбы и противостояния местных жителей с гигантами. В местности Ешкиольмес (долина реки Коксу), на одной из сцен изображены три невысоких человека с луками, которые были нацелены на высокую, в три раза превышающую их персону с поднятыми вверх руками. Изображения лучников также являются одной из излюбленных тем наскального искусства. Частыми являются сцены охоты на животных.

Наряду с темами, которые отражают реальные сюжеты из жизни людей, большое количество петроглифов посвящено идеологическим представлениям. Изображения божеств, эротические сцены, отражающие мысли людей, связанные с культом плодородия, ритуальные танцы, исполняемые в процессе проведения обрядовых действий в определенные, торжественные дни повсеместно присутствуют на природных галереях святилищ эпохи бронзы. Мировоззренческая модель, основанная на представлениях единства мира Космоса и общества людей ярко представлена на центральной сцене святилища Тамгалы (Алматинская область). Каменное панно центральной сцены разделено на три зоны. Верхняя часть скалы заполнена изображениями божественных, антропоморфных персон (всего их было 9, до современности сохранилось 7) с округлыми, дисковидными и лучевидными головами. Такие изображения называемые «солнцеголовыми» божествами, и в действительности могли отражать представления людей о стихиях Космоса и Земли. Средняя зона скалы занята изображениями 12 людей в позе танца. Нижнюю часть сцены завершают изображения животных.

Эротические сцены сопровождают почти все массовые скопления памятников наскального искусства Центральной Азии и Казахстана. Частыми являются и сцены с изображениями служителей культа, обслуживающих и сопровождающих ритуалы поклонения силам Космоса, Природы, нацеленные на обеспечение стабильности в обществе и плодородия. Служители культа, жрецы выбиты на скалах в масках, в специальных одеждах, напоминающих шкуры животных, с жезлами или с тростью. В местности Кулжабасы (Южный Казахстан) изображена сцена жертвоприношения, которая проводится в присутствии жреца в маске.

Неделимость мира природы и человека в наскальном искусстве отражена в многочисленных изображениях различных животных. На одной из сцен в святилище Тамгалы, среди большого количества животных, выбитых на плоской каменной плите присутствует изображение самки быка, внутри туловища которой реалистично показана фигура детеныша. Массовые сцены самок

горных тау-теке, идущих с детенышами и изображение самки из которой выходит народившийся козленок среди рисунков святилища Жайсан (Жамбылская область), мать и козленок, над которыми выбит солнечный диск в святилище Мерке — излюбленные темы древнего наскального искусства, отражающие неделимость и взаимную связанность окружающего мира природы и человека. Наряду с описанными сюжетами взор человека отмечал верховенство отдельных животных над другими, наличие в обычном стаде ведущего. По наблюдениям А.М.Маргулана, среди рисунков стада верблюдов в Сары Арке особо выделенная гигантская величавая фигура верблюда, расположенная в центре композиции может служить иллюстрацией к мифу о покровителе верблюдов Ойсыл кара.

Распространенными образами наскального искусства являются изображения оленей с ветвистыми рогами и быков — туров с двумя параллельно расположенными, длинными рогами. Изящество туловищ оленей, переданных точечной выбивкой на камне, дополняется мощью фигур быков с фалосами, в состоянии готовности к эрекции. В аналогичной позе, в наскальном искусстве изображали и представителей мужского пола. Описанные сюжеты, нашедшие отражение в изображениях мужчин, быков в активной позе, в эротических сценах, в изображениях детенышей животных с матерями являются выражением мысли людей о плодородии. Исключая представления современного человека о постыдном надо отметить, что мир общества эпохи бронзы был максимально приближен к естественному состоянию природы. Мир природы, в котором жил и созидал человек, был естественным без прикрас. Непонятное было необходимо понять, потому и появился ритуал, целью которого было привлечь непознанное к себе, обществу во благо. Обрядность, которой надо было сопроводить ритуал поклонения высшим силам мироздания или другой любой ритуал, в котором есть циклы: рождение, рост, расцвет и уход из жизни, празднества по случаям перемены времен года и другие события, проводили люди, обладающие особыми качествами — жрецы. Надо отметить, что неудачно придуманный и используемый термин — шаман вовсе не отражает существа содержания ритуала и якобы повсеместно распространенного направления идеологии выраженной в нем. Если шаман — жрец, то повсеместной веры в шамана как личности, обслуживающей культ никогда ни у каких народов не существовало. Он не являлся религией, он обслуживал культ и осуществлял функции посредника, медиатора между миром сверх естественных сил, божеств и человеческим обществом. Личность одаренного человека, наделенного особыми природными качествами, обслуживающего ритуал, именуемая шаманом не могла называться религией, т.е. шаманизмом. Человек, наделенный природой особыми качествами, способный излечить другого от недуга, предсказать будущее и многое другое удостаивался чести стать жрецом и общество, признавая его дар, позволяло ему обслуживать ритуал и проводить различные обряды по их социальному назначению и цели.

В эпоху бронзы возникает и развивается искусство ваения образа человека. Науке известны небольшие каменные фигурки сидящего человека, голова которого показана слегка приподнятой и взор как бы устремлен ввысь. А.Х. Маргулан считает, что ряд изваяний Центрального Казахстана также были высечены в эпоху бронзы и среди них он особо выделил одну из самых ярких женских монументов, назвав его «Атасуская красавица». Высокая монументальная стела, увенчанная изящно выполненным обликом женщины с ясными очертаниями лица, утонченным подбородком. В области висок фигуры показаны кольцевидные подвески. Последовательное развитие этого вида монументального искусства, начиная с эпохи бронзы, в сакский, гунно-сарматский периоды получает широкое распространение у тюркских народов.

Результаты научных исследований памятников эпохи бронзы на территории долины реки Кумай, наряду с культурным наследием гуннской и тюркской эпох служат основанием для выводов о значимости и уникальности содержания изучаемых объектов позволяющих воссоздать целостную картину развития региона на протяжении длительного периода истории. С описанной целью экспедицией Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева ежегодно проводятся работы по сохранению изучаемого наследия. Произведены работы по паспортизации открытых памятников, постановке на учет в Управлении по охране и использованию памятников Акмолинской области. При содействии Агентства по координированию и сотрудничеству при правительстве Республики Турции (ТИКА) установлены ограждения и охранные щиты и издана на казахском, турецком и русском языках монография «Археолого-этнографический комплекс Кумай». Просветительская работа по широкому распространению знаний по истории культуры проводится с учителями и учениками, туристскими группами средних школ Ерейментауского района. Восстановленные объекты культурного наследия долины реки Кумай, совместно с теми на которых продолжают в этом году и будут продолжены в дальнейшем комплексные исследования станут объектами будущего ландшафтного музея. Большая представительность памятников различных эпох и их высокая концентрация в компактном пространстве вблизи государственного национального парка Буйратау является основанием для создания такого музея. И это тем более актуально, что музей будет располагаться вблизи Астаны и наряду с уже развивающейся инфраструктурой: строящимся автобаном Астана — Павлодар и энергосберегающей электростанцией в Ерейментау. Ландшафтный музей станет одним из самых ярких объектов ЭКСПО — 2017.

Экскурс в далекие эпохи истории прекрасного края именуемого Ерейментау, на основе материалов из изученных памятников долины Кумай планируется продолжить, и следующий раздел будет посвящен истории великого народа — гуннов, наследие которых изучается экспедицией на данном этапе.

Aiman DOSSYMBAYEVA

MY STEPPE IS MY HOME

Boundless steppes, surrounded by mountains, fascinate with their beauty; rivers which bring their vivifying waters to limitless steppe expanses have been granting life to generations of people who have been living here for millennia. Yereymentau is a special corner of Kazakhstan, its territory includes state national park Buyratau, which surprises with landscape diversity, i.e. mountains, lakes, rivers and a special steppe climate; that is why it has been a favourite habitat of people over a period of several millennia. The territory of Kumay River valley is abundant in Bronze Age monuments. Almost all areas with water sources, shores and terraces of little rivers and lakes are filled with constructions of that epoch.

In the area of Balykty village, archaeologists discovered and studied mortuary monuments of the Bronze Epoch; on the basis of analysis of ceramic complexes, taken from constructions, Balyktinskiy type of figuline has been segregated. Several groups of mortuary monuments are situated in the southern part of Karagayly aul; they are represented by subcircular fencings, which were constructed from stone slabs, set edgewise. Single fences with stone burial boxes, and dual constructions, one of which was intended for burial and the second one served for sacrificial offerings were studied as a part of Karagayly 2 monuments. Analysis of the constructions' materials shows, that monuments were built by people of the earliest period of the Bronze epoch. Constructions which consisted of two fences attached to each other from group Karagayly 2, contained remains of a young noble woman. Among the artifacts there was found a big amount of bronze adornments, i.e. a part

of a mirror, bracelet fragments, beads and braid cases. Burials were accompanied by four ornamented vessels with bones of sacrificial animals; skulls of lambs were found in two of them. Next to body of the buried woman remains of sheep carcass were laid out in anatomic order and several dice, called astragals, were neatly put beside the body as well.

The period known in Kazakhstan and Eurasian history as Bronze Epoch, which lasted for an entire millennium, is famous for powerful development of economy. Bronze metallurgy took an important place in a process of industrial growth. Metallurgist settlements, manufacturing workshops, places of mine development and extraction, smelters were situated in Eastern and Central regions of Kazakhstan, and in Sary Arka. According to data of modern experts, Yekibastuz, Zhezkazgan and Balkhash metallurgic centres were formed on the basis of ancient mines, which had been developed on Kazakhstan territory over the period of several millennia. On the basis of spectral analysis of metal goods, arms, domestic decorations and jewelry, found in the monuments, Kazakh scientists drew a conclusion about local character of raw materials which had been used for production. Back then, bronze, as one of the most utilitarian and high-melting metals, had been used in all spheres of life, all items necessary for everyday life had been manufactured from bronze. People of the Bronze Age knew about gold and copper, but due to their properties and impossibility to use them for extensive manufacturing, production of bronze goods became a revolutionary step. Bronze ingots had been exported to China, Western Siberia and countries of Western Asia.



Токаш БОКИН



Амангельды ИМАНОВ



Алибий ДЖАНГИЛЬДИН

ДЕНЬ В ИСТОРИИ

год 1914

Ровно 100 лет назад началась Первая мировая война. К сожалению, до сих пор изучению истории этого масштабного конфликта у нас не уделяется достаточно внимания. А жаль. В советский период про эту войну писали мало. В основном, о дезертирах, о братании на фронте, о росте революционных настроений среди солдат и особенно матросов. Все остальное оставалось за бортом. На Западе многие историки считают, что Первая мировая война имела больше последствий, чем Вторая мировая. Отчасти это верно. Потери Великобритании и Франции в 1914-18 годах были несоизмеримо выше, чем в 1939-45 гг. Тем более итогом мировой бойни стал распад четырех империй - Османской, Германской, Австро-Венгерской и Российской. Тому было много разных причин. Османская империя все еще пребывала в средневековье и никак не успевала провести модернизацию всего государственного устройства. Германская империя была самой молодой, опаздывавшей к раздаче «колониального пирога» и имела больше врагов, чем друзей. Австро-Венгрия не зря называли «лоскутной» империей. Разные ее народы имели разные цели и приоритеты. Все это можно было сказать и про империю Российскую. К этому надо прибавить, конечно, роль революционеров, подрывавших устои российской монархии, армии и флота, а также экономики сверхгигантского государства. Также следует учитывать, что Первая мировая породила десятки крупных конфликтов в 20-30-е годы, что в итоге привело ко Второй мировой войне. Некоторые историки предлагают считать эти две войны одним конфликтом.

Причины столкновения между Антантой и ее противниками называют самые разные. Но прежде всего следует учитывать, что война была выгодна самым весомым олигархам того времени, имевшим влияние на глав государств.

Казахстанским историкам необходимо приложить максимум усилий, чтобы Восстание казахов под предводительством Амангельды Иманова также считалось одним из сражений Первой мировой войны. Поводом к восстанию, как известно, послужил царский указ «О мобилизации инородцев на тыловые работы».

В те времена 35 народов Российской империи были освобождены от воинской службы. Самым многочисленным из этих этносов являлись казахи. Наши предки обоснованно опасались, что в российской армии их заставят применять оружие против братьев по вере и крови. Поэтому освобождение от воинской повинности было одним из главных условий при принятии российского подданства. На протяжении всего XIX-го века это условие неукоснительно соблюдалось. Однако, Николай II решил его нарушить. Это и стало детонатором крушения его империи. Пройдет всего два года, и Белый царь вместе со своей семьей будет зверски убит Голощекиным и его сообщниками. В Восстании под предводительством Амангельды Иманова и Алиби Джангильдина на его пике участвовало не менее пятидесяти тысяч человек. Возможно и больше. Они отвлекали на себя значительные силы Российской армии.

Бурные события в степи привели к всплеску политической активности населения.

Как писал Ахмет Байтурсинов, Февральскую революцию горячо встретили в степи, «во-первых, она освободила их от гнета и насилий царского правительства, а во-вторых, подкрепила у них надежду осуществить свою заветную мечту — управлять самостоятельно».

«Кроме того, Первая мировая война и ее последствия дали толчок для зарождения первой политической партии «Алаш», которая включала в свои ряды ярких и одаренных представителей казахов — ее политическую элиту».

Но до сих пор в официальной, всемирной хронологии Первой мировой войны Восстание 1916 года никак не указано. Вместе с тем, участие (часто формальное) в Первой мировой таких европейских карликов, как, например Сан-Марино учитывается, а участие Казахских повстанцев, которых было примерно 5 кавалерийских дивизий, нигде не упоминается.

Хорошо бы восполнить этот серьезный пробел в течение хотя бы ближайших двух лет, к 100-летию юбилею Восстания 1916 года под руководством наших, казахских борцов за свободу.



A DAY IN HISTORY 1914

It has been exactly 100 years since the beginning of the First World War. It is quite unfortunate, that till nowadays research of this conflict's history has not drawn adequate attention of our historians. During the Soviet period, there was not much written data dedicated to this war; mostly, sources described desertion, fraternization at the front, rise of revolutionary tendencies among soldiers, especially among sailors. Other facts were not covered. Many Western historians believe that World War I had more consequences than World War II; partly, it is true. Great Britain and France losses in 1914-18 were considerably higher than in 1939-45, all the more so that this World Massacre led to disintegration of four great empires, i.e. Ottoman, German, Austro-Hungarian, and Russian Empires. Such result grew out of multiple reasons. At the time Ottoman Empire virtually stayed in the Middle Ages, it did not have enough time for complete modernization of its state system. German Empire was the youngest, hurrying for a bit of a "colonial pie". Austro-Hungarian Empire was not called "scrappy" for nothing, as its different nations had different goals and priorities. All of this could be applied to Russian Empire as well; still we should keep in mind role of revolutionaries, which had undermined the very bases of Russian Monarchy, Army and Fleet, as well as economy of the super giant power. It is necessary to note, that World War I had given rise to dozens of major conflicts in the 20-20es of the XXth century, which resulted in World War II. Some historians suggest that both those wars should be considered as a single conflict. Quite diverse reasons of clash between Antanta and its enemies have been voiced before, but first of all we should take into consideration

the fact that war could be a profitable business for the most influential tycoons of that time, which exerted influence upon heads of states. We, Kazakh historians, should make all possible efforts so that Amangeldy Imanov's insurrection could be considered among one of the World War I battles. It is known that tsar's decree "On minorities' mobilization for service on the home front" became casus belli for the revolt. At that time, 35 nations in Russian Empire were excused from military duty; Kazakhs were the most numerous among those ethnoses. Our ancestors reasonably feared that in Russian Army they would be forced to use arms against their brethren and soul brothers that is why excuse from military duty was one of their main conditions before the process of naturalization. During the XIXth century this condition had been strictly observed, but Nicholas II decided to violate it; that decision became igniting power of his Empire's collapse. In two years White Tsar with his family would be foully murdered by Goloschekin and his assistants. No less than 50 thousand people participated in Amangeldy Imanov's insurrection at its peak, it is possible that the number of participants was even bigger; they drew away considerable forces of the Russian Army, still the 1916th insurrection has not been noted in official world chronology of the World War I. It is a paradox, that quite formal participation of some European "dwarfs", such as San Marino had been taken into account, while participation of Kazakh rebels, which amounted to 5 cavalry divisions, has gone unnoticed.

It would be better if this serious deficiency were made up for in 2 years, by the 100th anniversary of the 1916th Insurrection.

MgL

Шілде

Июль

July



2014 ж. Астанада тұңғыш Ұлттық тарих музейі ашылды
2014 г. Открыт первый Национальный музей истории в г. Астана
2014. First National Museum of history was opened in Astana

1998 жылы Қазақстан және Ресей арасындағы мәңгілік достық пен одақтастық туралы Келісімге қол қойылды.
В 1998г. был подписан Договор о Вечной дружбе и сотрудничестве между Казахстаном и Россией
In 1998 the Treaty on Eternal Friendship and Cooperation between Kazakhstan and Russia was signed



1998 ж. 16 жыл бұрын Қазақстан мен Қырғызстан Республикалары арасындағы мемлекеттік шекараны анықтау (делimitациялау) туралы меморандумға қол қойылды.

1998 г. Казахстан и Кыргызстан заключили Меморандум о делимитации казахстанско-киргизской госграницы.

1998. Kazakhstan and Kyrgyzstan signed the Memorandum on delimitation of Kazakhstan-Kyrgyzstan state border.

1979 жылы белгілі ғалым-астроном Николай Черных сансыз жұлдыздардың арасынан белгісіз № 2402-ші ғаламшарды ашып, оны ғұлама-ғалым Қаныш Сәтбаев есімімен атады. Шағын ғаламшар Жерге әрбір 5 жылда жақын келеді.

1979 года ученый астроном Николай Черных открыл новую планету, которой присвоено имя видного казахского ученого Каныша Сатпаева.

1979 in endless ocean of heavenly bodies astronomer Nikolay Chernykh discovered a new planet which was named after outstanding Kazakh scientist Kanysh Satpayev. Every five years it goes near the Earth in its orbit.



EVENTS. NAMES



1970 ж. Қазақ мемлекеттік циркі құрылды. Цирктің бірінші көрсетілімі Саратов мемлекеттік циркінде өтті.
1970г. Создан Казахский государственный цирк
1970. 44 years ago was created the Kazakh State Circus

1959 ж. 55 жыл бұрын Қазақстандағы тың игеру жұмысына алғашқы студенттік құрылыс отрядтары жіберілді.

1959 г. 55 лет назад на казахстанскую целину отправился первый студенческий строительный отряд

1959. 55 years ago the first student construction group left for Kazakhstan's virgin lands.



СОБЫТИЯ. ИМЕНА



1936 ж. Қостанай мен Торғай губернияларының негізінде Қостанай облысы құрылды.

1936 г. Образована Костанайская область.

1936. Kostanay region was established.

ОҚИҒАЛАР. ЕСІМДЕР

1910 ж. Әлиби Жангелдин Мәскеу қаласынан дүниежүзін жаяу аралау сапарына аттанды.

1910 г. Алиби Джангильдин из Москвы вышел в кругосветное путешествие

1910. Alibi Jangildin began his round-the-world voyage from Moscow



1917 ж. Орынбор қаласында I жалпықазақ съезі өтіп, онда қазақ интеллигенциясының өкілдері «Алаш» партиясын құру туралы шешім шығарды.

1917 г. I Общекиргизский съезд, проходивший в Оренбурге, принял решение о создании партии «Алаш»

1917. I Kirghiz congress held in Orenburg mad a decision to create Alash party

1855 ж. Есет батыр жасақтары А.Жантөрин сұлтанның лагеріне шабуыл жасап, оны өлтірді.

1855 г. Восстание казахов Младшего жуза, возглавляемое батыром Есетом, достигло своего апогея

1855. The rebellion of the Kazakhs of the Little Horde, led by Eset Batyr, reached its apogee



783-1797 ж.ж. Сырым Датұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс болды.

1783г. Восстание казахов Младшего жуза 1783-1797 гг. под предводительством Сырыма Датова.

Rebellion of Kazakhs of the Junior Juz 1783-1797, led Syrym Datov

Тамыз

Август

August

2006 ж. Кедендік одақты құру жөнінде Келісімге қол қойылды

2006 г. Подписано Соглашение по созданию Таможенного союза

2006. Customs Union was signed



2000 ж. Қазақстан мен ЮНЕСКО арасындағы достастық жөніндегі Меморандумға ҚР вице-премьері И.Тасмағамбетов және Ф.Майор қол қойды.

2000 г. Подписан Меморандум о сотрудничестве между Казахстаном и ЮНЕСКО

2000.Kazakhstan and the UNESCO signed Memorandum on cooperation

EVENTS. NAMES

1995 ж. Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды.

1995 г. 30 августа - День Конституции Республики Казахстан. Официальный государственный праздник.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
КОНСТИТУЦИЯСЫ
КОНСТИТУЦИЯ
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН



Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев 1991 жылдың 29 тамызында тарихи маңызы бар құжатқа қол қойды. Бұл Семей сынақ алаңын жабу туралы Жарлық болатын.

1991 г. Указом Президента закрыт Семипалатинский ядерный полигон

Взрывы прекращены только в 1989 году. Большую роль в закрытии сыграло народное антиядерное движение Невада — Семипалатинск, лидером которого был Олжас Сулейменов.

СОБЫТИЯ. ИМЕНА

1920 ж. Қазақ АКСР-ын құру туралы декрет қабылданды
1920 г. Принят декрет «Об образовании Казахской АССР»
1920. The decree «On the formation of the Kazakh SSR» was passed



ОҚИҒАЛАР. ЕСІМДЕР



1693 ж. Кіші жүз ханы Әбілхайыр туған
1693 г. День рождения государственного деятеля, хана Малой орды Абулхайра
1693. Birthday of public figure and khan of Little Horde Abulkhair

Қыркүйек Сентябрь September

2003 жылы Астана қаласында I халықаралық және дәстүрлік діндер съезд өтті.

2003 г. В столице Казахстана - Астане прошел I съезд лидеров мировых и традиционных религий.

2003 The first congress of the world and traditional religions was held in Kazakhstan capital Astana



2001 ж. Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың туындамасы бойынша «Қазақстан картасы «Атамекен» ҚККП этно-мемориалды кешені ашылды.

2001 г. Открыт этномемориальный комплекс «Карта Казахстана «Атамекен»

2001 An ethnomemorial complex "Kazakhstan map "Atameken" was opened

1921ж. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағаты өз қызметін Орынбор қаласында бастаған.

1921 г. Открылся первый в истории Казахстана государственный архив.

1921 The first state archive in Kazakhstan history was opened



1791 ж. Ералы хан кіші жүздің ханы болып тағайындалған.

1791 г. Ералы хан избран ханом Младшего Жуза.

1791 Yeraly khan was elected the khan of Little Zhuz.

1738 ж. патшайым Анна Иоанновна Жолбарыс ханның атына бодандыққа қабылданғаны туралы арнайы грамота жіберді

1783 г. Императрица Анна Иоанновна выслала специальную грамоту на имя Жолбарыс хана с подтверждением о принятии им подданства.

1783 – Empress Anna Ioannovna sent a special charter to Zholbarys khan, which verified his naturalization





СИЯП — ядерная трагедия Казахстана

MANGI EL

Мекенжай:

Қазақстан Республикасы, 010008,
Астана қаласы, Мирзоян көшесі, 2.
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Бас әкімшілік ғимарат, 136 кабинет
Тел.: +7(7172) 709-548, 709-500
(ішкі байланыс: 31-116, 31-118)
Почтаның индексі: 74745

Our address:

010008, Mirzoyan str. 2, Astana, Kazakhstan
L.N. Gumilyov Eurasian National University
The main administrative campus, office 136
Tel.: +7 (7172) 709-548, 709-500
(internal 31-116, 31-118)
Postal code: 74745

Наш адрес:

Казахстан, 010008, г. Астана, ул. Мирзояна, 2.
Евразийский национальный университет име-
ни Л.Н. Гумилева
Главный административный корпус, 136 кабинет
Тел.: +7 (7172) 709-548, 709-500
(вн.31-116, 31-118)
Почтовый индекс: 74745